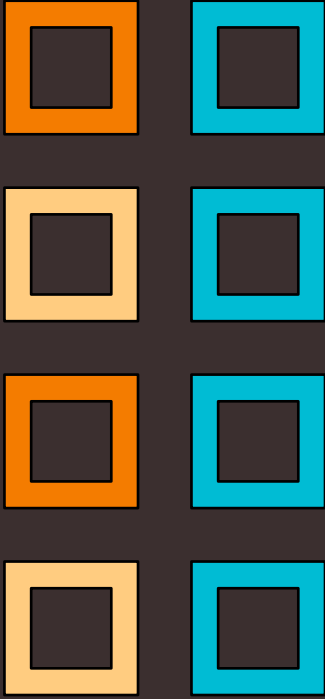

BİLGİ
Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences
BİLGİ

dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal

ISSN: 1302-1761 | E-ISSN 2645-9051

DEĞİŞİM®

Bilgi, 27 [1] • ISSN: 1302-1761

Sosyal Bilimler Dergisi [Journal of Social Sciences]

2025 Bahar/Mayıs, Cilt, 27 Sayı 1

[2025 Spring / May, Volume 27, Issue 1]

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal>

Sahibi / Owner

Değişim Yayınları

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Demir Can Dilek

Editörler / Editors

M. Kemal Aydın ve Mustafa Çalışkan

Yardımcı Editörler / Assistant Editors

Sezgin Uysal

Yazım ve Dil Editörü

Elifnaz Özkan

Yabancı Dil Editörü

Gizem Cansu Gümrükçü

Yayın Kurulu / Editorial Board

Sinem Yıldırımaltı [Sakarya Üniversitesi], , Zeynep İskefiyeli [Sakarya Üniversitesi], Gökçe Candan [Sakarya Üniversitesi], Filiz Cicioğlu [Sakarya Üniversitesi], Mustafa Çalışkan [Sakarya Üniversitesi], Mehmet Murat Şahin [Sakarya Üniversitesi], Tunç İnce [Sakarya Üniversitesi]

Sekreter / Secretary

Yeşim Dalkılıç

Dergi Hakkında/About Journal

▪ Yılda iki kez yayınlanan *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* [Bilgi] hakemli, açık erişimli ve Türkçe-İngilizce makaleler bulundurulmuş bir dergidir.

▪ *Bilgi Social Sciences Journal* [Bilgi] is a peer-reviewed and open access journal with papers in Turkish and English. *Bilgi* is published bi-annually.

▪ Dergide yayınlanan yazı ve makaleler kaynak gösterilmek koşuluyla iktibas edilebilir. Yazı ve makalelerin tüm sorumluluğu yazarına / yazarlarına aittir. Yayın sürecinden herhangi bir ücret alınmamaktadır.

▪ The articles and papers published in the journal may be quoted provided that the source indicated. All the responsibility of the articles and papers belongs to author(s). There is no fee for publishing and submission.

Taranan Endeksler / Indexed by

- EBSCO
- Index Islamicus
- Pro-Quest Political Science
- SOBIAD
- DRJI
- Scilit
- EuroPub
- Index Copernicus
- ROAD
- CiteFactor

Yönetim ve Yazışma Adresi / Contact Details

1. Değişim Yayınları, Çatalçeşme Sokak, 52 / 2 Cağaloğlu / İstanbul. Telefon: 90 (212) 514 29 71-72 ▪ Fax: 90 (212) 514 42 31

2. Değişim Yayınları, PTT Sokak 15 (54040) Adapazarı / Sakarya. Telefon: 90 (264) 278 5639 ▪ Fax: 90 (264) 278 5299 ▪ E-posta: bilgisosyalbilimlerdergisi@gmail.com

Uluslararası Danışma Kurulu

[International Advisory Board]

▪ Ahmet İnel [Galatasaray Üniversitesi] ▪ Ahmet Makal [Ankara Üniversitesi] ▪ Aykut Güner [İstanbul Üniversitesi] ▪ Durukan Abdulhakimoğulları [Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi] ▪ Engin Yıldırım [Anayasa Mahkemesi] ▪ Ensar Yılmaz [Yıldız Teknik Üniversitesi] ▪ Erol Taymaz [Ortadoğu Teknik Üniversitesi] ▪ Fazilet İrem Gür Yiğit [İstanbul Üniversitesi] ▪ Hakan Poyraz [Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi] ▪ Hamza Al [İstanbul Üniversitesi] ▪ İsmail Çelebi [Masaryk Üniversitesi] ▪ Jürgen Bellers [Siegen Üniversitesi] ▪ Kerim Eser Afşar [Dokuz Eylül Üniversitesi] ▪ Kerim Özdemir [Balıkesir Üniversitesi] ▪ Köksal Şahin [Sakarya Üniversitesi] ▪ Markus Porsche-Ludwig [National Dong-Hwa Üniversitesi] ▪ Mehmet Barca [Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi] ▪ Michael Dillon [Lancaster Üniversitesi] ▪ Murat Tozan [Ege Üniversitesi] ▪ Mustafa Hatipler [Trakya Üniversitesi] ▪ Mücahit Aydın [Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi] ▪ Özgür Kayalica [İstanbul Teknik Üniversitesi] ▪ Senem Narin [Dokuz Eylül Üniversitesi] ▪ Sevda Alankuş [Kadir Has Üniversitesi] ▪ Şükrü Özen [İzmir Ekonomi Üniversitesi] ▪ Tim Jacoby [Manchester Üniversitesi] ▪ Turan Yıldırım [Marmara Üniversitesi] ▪ Veysel Bozkurt [İstanbul Üniversitesi]

Bilgi, 27 [1] ▪ ISSN: 1302-1761

Sosyal Bilimler Dergisi [Journal of Social Sciences]

2025 Bahar/Mayıs, Cilt, 27 Sayı 1

[2025 Spring / May, Volume 27, Issue 1]

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal>

B u S a y ı n ı n H a k e m l e r i [Alfabetik]

Dr. Öğr. Üyesi. Abdullah **Turan** [Aksaray Üniversitesi]

Doç. Dr. Aydın **Aktay** [Sakarya Üniversitesi]

Arş. Gör. Ayhan **Koçkaya** [Sakarya Üniversitesi]

Doç. Dr. Bayram **Gökbulut** [Bülent Ecevit Üniversitesi]

Dr. Öğr. Üyesi. Cavit **Çolakoğlu** [Artvin Çoruh Üniversitesi]

Duygu **Küçüköz Aydemir** [Bağımsız Araştırmacı]

Dr. Öğr. Üyesi Gamze **Ünaldı** [Artvin Çoruh Üniversitesi]

Doç. Dr. Halil **Karadaş** [Mardin Artuklu Üniversitesi]

Öğr. Gör. İbrahim **Kan** [Uşak Üniversitesi]

Dr. Öğr. Üyesi. Ömer **Gökel** [Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi]

Dr. Öğr. Üyesi Uygur **Öztürk** [Bitlis Eren Üniversitesi]

Dr. Öğr. Üyesi Yasin **Şahin** [Giresun Üniversitesi]

B u S a y ı n ı n Y a z a r l a r ı

Azra Avcılar ▪ Jane Austen'dan Akıl ve Tutku: Serbest Dolaylı Anlatım Üzerinden Britanya 19. Yüzyıl Toplumunda Kadın Rolünün Açıklanması [1-10].

Nursu Türk ▪ Görünmeyen Emeğe İlişkin Kavramsal ve Tarihsel Bir İnceleme [11-23].

Gönül Şener ▪ Kuantum Liderlik ve Eğitime Yansımaları [24-38].

Murat Erusta ▪ Pierre Bourdieu'nun Sermaye Kavramı ve Türkiye'de Dezavantajların Kuşaklararası Aktarımı [39-56].

Yasin Şenol ve Doğan Aydoğan ▪ Yaşam Doyumu ve Ruhsal İyi Oluşu Etkileyen Faktörler ile Sosyal Medya Bağımlılığı İlişkisinin İncelenmesi [57-80].

Şeyma Doğan ▪ “Yeni Sol” Ve Sol Popülizm Anlayışlarına Göre Cumhuriyet Halk Partisi'nin Gözünden ‘Kürt Sorunu’ [81-100].

Jane Austen'dan Akıl ve Tutku: Serbest Dolaylı Anlatım Üzerinden Britanya 19. Yüzyıl Toplumunda Kadın Rolünün Açıklanması

Jane Austen's *Sense and Sensibility*: Free Indirect Discourse's Reflection on Perception of Women's Role in Britain's 19th-Century Society

Azra AVCILAR¹

Öz

Edebiyat toplumsal mesajların iletilmesi için bir araç niteliği görür. Jane Austen, edebiyat ve feminizm arasındaki ilişkinin en önemli isimlerinden biri olarak kabul edilen bir yazardır. Eserleri, tarih ve edebiyatı feminizm merceğinden değerlendirmek ve toplumsal adaletsizlikleri tanımak için bir rehber görevi görür. Jane Austen'ın *Akıl ve Tutku* eseri bu açıdan toplumsal eşitsizlikleri serbest dolaylı anlatım ile etkili bir şekilde aktarır. *Akıl ve Tutku* serbest dolaylı anlatım ile okuyucuya on dokuzuncu yüzyıl İngiliz toplumunun karakterlerini, olay örgüsünü ve etkisini aktarır. Kitap, feminist olguyu karakterlerin içsel duyguları aracılığıyla tasvir eder, kadınların o dönemdeki sosyoekonomik durumuna ilişkin daha derin bir bilgi sağlar. Dolayısıyla, bu araştırma makalesinin amacı, on dokuzuncu yüzyıl Britanya'sında kadınların rollerini betimlemek için serbest dolaylı anlatımı edebi bir araç olarak kullanarak dilin gücünü ne ölçüde gösterdiğini saptamaktır.

Abstract

There is a significant connection between literature and feminism. As literature serves as a medium for conveying social messages, feminist theory is one of the main viewpoints authors use to educate and increase public understanding. Jane Austen is a writer who is often regarded as one of the most important figures in the connection between literature and feminism. Her literary works have a significant impact on readers' comprehension of how women were treated in Britain during the nineteenth century. Her publications serve as a guide for evaluating history and literature through the lens of feminism and recognizing social injustices. Jane Austen's *Sense and Sensibility* is significant in this regard since it effectively conveys social inequalities through free indirect discourse. The use of free indirect discourse in *Sense and Sensibility* conveys characters, storyline, and the influence of nineteenth-century British society to the reader. The book depicts feminist phenomena through the characters' inner feelings, providing a more profound knowledge of women's socioeconomic status at the time. Thus, the purpose of this research is to demonstrate the power of language by employing free indirect discourse as a literary instrument to portray women's roles in nineteenth-century Britain.

Anahtar Kelimeler

Jane Austen • Feminizm • Serbest Dolaylı Anlatım • Akıl ve Tutku

Keywords

Jane Austen • Feminism • Free Indirect Discourse • Sense and Sensibility

Atıf | Citation: Avcılar, Azra. (2025). Jane Austen's *Sense and Sensibility*: Free Indirect Discourse's Reflection on Perception of Women's Role in Britain's 19th-Century Society. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27 (1), 1-10. DOI: [10.54838/bilgisosyal.1649900](https://doi.org/10.54838/bilgisosyal.1649900)

1. **Sorumlu Yazar | Corresponding author:** Kuruma bağlı değil / Non-affiliated, İstanbul, Türkiye ✉ azraavcilar2007@gmail.com, ORCID: 0009-0005-7326-6103

Extended Summary

Sense and Sensibility is a literary masterpiece that introduces the reader to the intersection of feminism and free indirect discourse. Free indirect discourse is the conveyance of the characters' inner thoughts to the reader. In this way, in *Sense and Sensibility*, the inner thoughts of women are feminist ideas that are not articulated in society, whereas the inner thoughts of males are presented to the reader as an element of patriarchy.

Examining feminist theory through Jane Austen's novels, which have a romantic tone, allows us to establish how liberal and radical feminism differ from one another. The reader's exposure to the women represented by the two movements allows for a more in-depth understanding of women's roles in nineteenth-century Britain.

In this manner, the free indirect discourse method creates a dual point of view: the language frequently reflects the character's personality or emotional state, but the structure is still third-person. The impact is subtle but effective; it draws the reader closer to the character's inner world while preserving the author's distance. Jane Austen uses this strategy effectively in her novel *Sense and Sensibility*, which explores the role of women in nineteenth-century Britain. She employs this strategy by describing her female characters' interactions with other characters, as well as their social circumstances, financial situation, and marriage. Thus, her characters Marianne and Elinor present the reader with two poles: logic and emotions. This offers the reader a broad perspective on women's roles across various characters and situations.

Therefore, Jane Austen's *Sense and Sensibility* effectively gave the reader an examination of feminist theory through the period. The work stands out to the reader as the best example of using literature to portray the problems that women have faced throughout history, as well as the negative features of patriarchy.

1. INTRODUCTION

Sense and Sensibility, the novel by Jane Austen, is one of the leading examples of free indirect discourse (FID) in literature. The writer creates a representation of 19th-century Britain and emphasizes the importance of social status. Free indirect discourse conveys characters' internal thoughts and illustrates gender dynamics through their perspectives.

In *Sense and Sensibility*, the characters, plot, and effects of 19th-century British society are conveyed to the reader through the free indirect discourse. Based on James Wood (1965), free indirect discourse can be defined as a method that presents both the character's perspective and language, as well as the writer's. Therefore, it is authorized to occupy omniscience and partiality at once. The gap between the characters and the author is minimized by free indirect discourse as it closes the gap and draws attention to the distance between them (Wood, 1965).

This research question is worth investigating because Jane Austen's use of free indirect discourse, especially in *Sense and Sensibility*, has a great impact on feminist literature. Austen's works were written during the early women's rights movement, coinciding with a shift towards equal rights. She represents a significant step forward in the evolution of the feminist movement. Austen was essentially stating that women and men are equal in every manner. Austen's writings depict a shift towards independence among Victorian women. In Austen's works, heroines struggle to define their identity in

a male-dominated society, a topic similar to feminism. Austen's story challenges Victorian gender conventions and reflects radical feminist thought. Austen condemns women in her novels who lack logic and reasoning skills. The novelist's criticism of illiterate women is significant for feminists. In *Sense and Sensibility*, Lucy Steele, a character in the novel, is described as 'ignorant and illiterate'. Lucy is disliked by readers due to her lack of knowledge and logical decision-making skills (Guney, Yavuz 2008:529).

In addition, FID is a literary tool to convey global topics such as feminism. FID is a tool that adds a genuine viewpoint to feminist literature by revealing the inner sentiments and thoughts of women who have been excluded from society and are unable to express themselves freely. In this regard, FID also enables women living under male dominance to be liberated from patriarchal norms and to speak more honestly about the norms imposed on them during the period. In other words, this technique deepens female characters and allows for investigation of their inner world. Thus, by incorporating women's voices and viewpoints, FID fosters empathy for women in feminist literature, resulting in a better understanding of the problems women have faced in the past under society's patriarchal system.

2. METHODOLOGY

In the book, feminist phenomena are conveyed through the characters' inner feelings, allowing a better understanding of the socioeconomic situation of women in that era. Novel improves reader understanding of the liberal feminist movement with its way of transferring historical facts, women's roles, and contemporary discourse.

Thus, this research aims to demonstrate the power of language through the use of free indirect discourse as a literary tool to reflect women's role in 19th-century Britain. The scope of the essay will cover the role of FID as a literary tool to enhance the language's ability to convey the writer's messages effectively. The essay aims to provide a literary analysis by focusing on FID and the role of language in commenting on the environment and the lives of the characters. In the first section, free indirect discourse in the novel will be analyzed, focusing on the connection between Jane Austen and the characters. In the following section, the representation of women's roles in 19th-century British society will be analyzed through social conditions, financial status, and marriage. Lastly, there will be a detailed discussion of FID on the overall theme of the novel as a whole, its significance in understanding the lives of women in 19th-century Britain.

3. FREE INDIRECT DISCOURSE IN THE NOVEL

3.1. Free Indirect Discourse and Jane Austen

In *Sense and Sensibility*, the author Jane Austen skillfully uses free indirect discourse to merge the narrator's voice with the characters' viewpoints, diminishing any boundaries. The free indirect discourse provides readers with the chance to grasp a fundamental human truth and unexpectedly reveal a character's point of view (Wood, 1965). Therefore, free indirect talk enables us to understand the characters' inner thoughts. Through their internal thoughts, they not only give insight into the individual but also into the society surrounding them. FID provides readers with a broad viewpoint by allowing them to scrutinize each detail of the characters.

Jane Austen is an author known for using free indirect discourse in her literary pieces. Thus, the

point that needs to be questioned is whether what is written in the book belongs to the character or the author. For this topic, James Wood (1965) states that in free indirect discourse, the phrase is offered by both the author and the character, thus, the reader is unsure of who owns the world of the novel. Consequently, it provides the author with diverse views, which implies that the phrases we encounter in the novel might reflect both the author's and the character's internal thoughts. While it is possible to argue that the focus may be on what Jane Austen went through as a woman in 19th-century Britain, alternatively, it could be about what she observed about women in Britain during that time and reflected in her book.

As an important part of FID, Jane Austen is also known for her use of dramatic irony in her book. Therefore, although free indirect discourse is sometimes referred to as a conservative or archaic literary device, it is a subtle and powerful literary weapon that gives authors the ability to utilize words whose apparent meanings are almost inverted into ironic, shadowy ones (Wood, 1965).

3.2. Free Indirect Discourse and Characters in the Novel

Jane Austen begins employing free indirect discourse in her debut work, *Sense and Sensibility* (1811). With the publication of her subsequent books, FID came to be associated with Jane Austen. The reader may detect the use of free indirect discourse in the opening chapter of the novel. One of the characters in the book, Mr. Dashwood, chooses to leave a substantial inheritance for his relatives, and this decision is described as follows.

"Yes, he would give them three thousand pounds: it would be liberal and handsome! It would be enough to make them completely easy. Three thousand pounds! He could spare so considerable a sum with little inconvenience.—" He thought of it all day long, and for many days successively, and he did not repent. (Austen 2018:3)

The free-indirect pivot, denoted by inverted commas, inserts Dashwood's first-person voice into the third-person narrative. As exemplified by the quotation above, in *Sense and Sensibility*, the use of third-person narration (e.g., "he thought of it all day long") balances out the first-person presentation. Thus, Austen's use of FID is more controlled and deliberate in its correctness. With this, she developed a portrayal of how the male character who owns the heritage pities her unmarried sisters, as well as how he relieves his inner self by showing himself that he is carrying out his responsibility by donating this small sum of money (Fletcher, Benveniste, 2013). Therefore, Austen used free indirect style as a tool to convey the representation of male power through money. It can be said that the given example includes both the narrator's and the characters' thoughts about society and the duties that are assigned to them.

Austen mocks the character's inner sentiments by implying that Dashwood is practicing "generosity". This can be seen in several different characters throughout the book. When she uses FID again, she engages in the same type of teasing: "Mrs. John Dashwood did not at all approve of what her husband intended to do for his sisters. To take three thousand pounds from the fortune of their dear little boy would be impoverishing him to the most dreadful degree" (Austen 2018: 5). From here, Ms. Dashwood demonstrates that she is less kind than she had hoped, crushing the other characters while celebrating herself (Fletcher, Benveniste, 2013).

Given the potential for erroneous identification, it's worth reconsidering the satirical purpose of FID. If the Dashwoods overestimate their ability to read minds, the narrator may also do so. The narrator's use of FID to convey the Dashwoods' interiority may reflect the narrator's biases rather than

their thoughts. Despite this possibility, *Sense and Sensibility* does not suggest that the interior perspectives portrayed by FID are inaccurate. Instead, the narrator is portrayed as a clear-sighted judge, aligning with the novel's use of indirect narration. When the narrative of *Sense and Sensibility* uses FID to criticize the Dashwoods' antisocial habits, it contradicts the overall direction of Austen's ethics (Fletcher, Benveniste, 2013). Therefore, FID has become a tool for Austen to convey her messages about social dilemmas and the characters' internal thoughts.

4. REPRESENTATION OF WOMEN'S ROLE IN 19TH-CENTURY BRITISH SOCIETY

4.1 Social Conditions and Financial Position

To better understand the importance of the use of Free Indirect Discourse in the novel, it is also necessary to understand the conditions of 19th-century Britain. Jane Austen focused on social problems in her writing as the political and economic importance of hugely affected society in her era. In the 19th century, Britain described women as liberal and independent, set within a social context with strict moral rules. For instance, *Sense and Sensibility* portrays middle-class families to show the effect of social status on them in 19th-century Britain. Austen conveys these economic difficulties to the reader through the characters, using free indirect discourse as a tool. In this context, while male characters are at the forefront when describing the economy, the situation where women live as their partner's dependents is shown to depend only on the amount of money their partner earns.

In a patriarchy, concern for the disposal of property governs the formation of marriages. Middle-class and upper-class women in nineteenth-century England had little choice but to put themselves up for sale in the hopes of finding a buyer (Smith, 1983). One of the characters from the novel, Lucy Steele, who counts as middle class or even from the lower class, is the best example of a woman looking for a marriage of convenience. She is a woman with little fortune. Thus, she understands what women are expected to accomplish in this patriarchal culture. For her, marriage is simply a beneficial exchange. She must have recognized Edward's feelings for Elinor. She tells Elinor about her secret engagement with Edward to prevent him from leaving her. Edward is her passport to a prosperous future. Even if she convinces Elinor that their affair is genuine love, readers may perceive her true intentions in her own words (Zhou, 2016). At this point, the important thing for Lucy was money, not love, due to the conditions of the era. Thus, this situation caused Lucy to have a loveless but economically free marriage.

In the letter, Lucy states that her love for Edward is lost after he loses all of his inherited family heritage, and he focuses on his brother Robert. In this respect, it was important for Elinor to marry a wealthy man in order to be accepted by society. However, from Edward's perspective, he lost it all, but at least he was free.

"It was certain that Edward was free; and to what purpose that freedom would be employed was easily pre-determined by all;—for after experiencing the blessings of ONE imprudent engagement, contracted without his mother's consent, as he had already done for more than four years, nothing less could be expected of him in the failure of THAT, than the immediate contraction of another" (Austen 2018:320).

Authors interfere to convey the characters' feelings. The usage of FID is really powerful here to understand the pressure on men to be responsible husbands, to have a certain amount of money to be economically free, and to present their wives and kids to a great life. As in this case, the author's use of

FID reveals societal realities to the readers that these characters themselves cannot express through speech; by adding her observations to the narrative, she can give the characters a different perspective. In this regard, one could argue that FID provides the reader with a variety of perspectives.

In *Sense and Sensibility*, poverty is measured in servants. When considering marriage, Edward and Elinor are unable to understand how to make their finances work: ‘they were neither of them quite enough in love to think that three hundred and fifty pounds a year would supply them with the comforts of life’ (Austen 2018:327). Mrs. Ferrars gives an unbelievable £10,000 wedding gift, which ensures a happy ending (Hume, 2013).

Based on the example provided, it is not possible to conclude that Jane Austen explicitly expresses social problems. In this context, she expresses her ideas indirectly; she does not directly state whether the economy of the time was "good" or "bad". Instead, she weaves these ideas into the characters and leaves the reader to decide if the economy is good or bad. The characters discuss "poverty" indirectly, focusing on behaviours and circumstances rather than explicitly stating that someone is poor, defining specific actions as poverty. Usage of FID shows the characters' thoughts about what amount of money is enough and reasonable to live happily. In this respect, the narrator reflects her views on the economy and society through the characters.

As stated, the number of servants in a household indicates wealth. Consequently, in this era in Britain, wealth was essentially synonymous with ostentation. The belief that a woman needs to marry a wealthy man to be happy in life is defended, even though it is true that you cannot live comfortably with someone who is financially unstable. As shown in the example of the Lucy-Edward-Robert love triangle, marrying a poor or middle-class man is considered a sign of love between you. Otherwise, it is considered unreasonable to marry a poor or middle-class man. In this era, women must show their best performance to marry a wealthy man and live happily.

4.2 Marriage

As a further point, we need to eliminate the marriage discussion in a more detailed way. In *Sense and Sensibility*, free indirect discourse relies on a lot of elements through “woman” as a theme, one of the best elements is the “confessions”. For example, after Lucy confesses her love, Elinor reflects on the differences in their experiences with Edward. The moment that contrasts Lucy’s and Elinor’s perspectives catalyst the stylistic merging of Elinor’s voices with that of the narrator. Austen's narrator shifts from indirect discourse to free indirect discourse when describing Elinor's thoughts:

“Her resentment of such behavior, her indignation at having been its dupe, for a short time, made her feel only for herself; but other ideas, other considerations soon arose. Had Edward been intentionally deceiving her? Had he feigned a regard for her which he did not feel? Was his engagement to Lucy an engagement of the heart? No; whatever it might once have been, she could not believe it such at present.” (Austen 2018:122).

After expressing Elinor's animosity and recording her queries, the narrator takes a step back and allows her to speak to herself. Elinor's response to Lucy's confession leads to an internal confession about her feelings for Edward, as well as her resentment towards him. This chapter combines many of the traits we commonly connect with Austen's mature free indirect style: direct queries, exclamations, and imitations of a character's speech pattern. The confession sequence depicts intimacy (between Elinor and Lucy) and drives intimacy between the narrator and the character (Richardson, 2014).

Also, these two women differ in terms of their aims in life. Elinor is a logical character who values

love; meanwhile, as previously mentioned, Lucy is not just looking for “love,” she is looking for a companion who can provide her economic freedom. Thus, for Lucy, love is not of primary importance; what truly matters to her is securing her future. Considering the period and its social norms, the character Edward has made promises to both girls, but neither of them is aware of the other, and both believe that they will get married to Edward. In actuality, this scenario portrays the internal conflict that women of the era experienced when trying to marry someone, particularly someone of status, as well as interpersonal conflicts that arose among others in this setting. During this time, women were shown to be self-conscious, therefore, everything men did was considered acceptable. In actuality, Austen is alluding to the extreme mental exhaustion that women of the era endured while pursuing marriage.

5. DISCUSSION

In order to provide a more in-depth discussion and personal commentary on the given samples above, the following part will focus on the overall use of FID in the novel. Firstly, the role of narration should be reconsidered. Narration is used as a tool to construct FID samples throughout the novel. FID is significant in allowing the narrator (Austen) to delve deeply into the nuances of its characters' lives and the social dynamics of the time. In this context, FID heightens the novel's realism by allowing the reader to engage in the story flow while also enlightening the reader about historical issues.

Firstly, the narrative depicts two temperamental confrontations between Elinor and Marianne. The writer portrays these temperamental issues through the characters' experiences as women without financial independence. Thus, Elinor represents logic, whereas Marianne represents romance. Therefore, this conflict between them enables the reader to comprehend the two women's contrasting perspectives on the importance of money in marriage.

“Edward had two thousand pounds, and Elinor one, which, with Delaford living, was all that they could call their own; for it was impossible that Mrs. Dashwood should advance anything, and they were neither of them quite enough in love to think that three hundred and fifty pounds a-year would supply them with the comforts of life” (Austen 2018:327).

Although Elinor is eager to marry Edward even if he loses all of his property, she demonstrates her logical side by emphasizing that this marriage will be difficult with such a small sum of money. The phrase “enough in love” reflects the use of FID, where the narrator suggests that one must be passionately in love to make a marriage with such a small amount of money. For women in 19th-century Britain, they must consider in detail which marriage would be best for their future. On the other hand, for Marianne, it was all about love.

“Their taste was strikingly alike. The same books, the same passages were idolized by each, or if any difference appeared, any objection arose, it lasted no longer than till the force of her arguments and the brightness of her eyes could be displayed” (Austen 2018:42).

The given quotes are the use of FID to draw the portrayal of the great love between Marianne and John Willoughby. The phrase “brightness of her eyes” is the reflection of her excitement conveyed to the reader. While Marianne is eager to marry the handsome John Willoughby, who has a small estate, Willoughby does not share her feelings. If there is be comparison, it can be said that even Marianne could have more financial independence than Willoughby compared to the era, but the one who didn't want to marry because of the potential economic hardship was Willoughby. Willoughby was a poor man, and he wanted to be economically free in his future with his future family. Therefore, here too,

love was not enough. Willoughby marries a rich woman because of his financial circumstances. FID also plays a crucial role in another aspect: the shift in gender roles. It can be understood that Austen also gives the representation of changes in the gender roles, while it's expected that Marianne would not marry Willoughby because of his small amount of estate, Willoughby was the one who didn't want to marry Marianne.

Secondly, dramatic irony has been seen in several examples to convey the targeted message. In the novel, readers encounter a lot of mockery about characters' experiences that don't make sense in an equal manner in terms of their gender. Male characters have been illustrated more through mockery and the use of dramatic irony. For Austen, conveying the absurdity of experiences women faced in that era was crucial, and she achieved this by blending both dramatic irony and free indirect discourse. In this respect, Mr. Dashwood is an important character in making a critique of patriarchy. "John Dashwood was greatly astonished; but his nature was calm, not open to provocation, and he never wished to offend anybody, especially anybody of good fortune" (Austen 2018:234). This example of FID from the novel is the representation of Mr. Dashwood's fondness for money. This quote refers to Edward's engagement, where his family threatens to take all his money and do everything they can to prevent him from working at a place to earn a living. As mentioned, in marriage, money is the key thing. The quote "especially anybody of good fortune" also represents how the lower class must remain silent, especially when the topic of marriage arises. As can be observed, women-related topics were very sensitive in that era to speak up because every rich family could be your sister or daughter's future family that she will join. All of them are potential households for the women in that family, so you must not speak up to lose that future. Consequently, it can be understood that whereas Elinor appears to be more logical about the money in her marriage, despite her desire to marry Edward while he loses his entire estate, Marianne is completely unconcerned about money. Therefore, this quote is a representation of the use of both dramatic irony and FID to draw a portrayal of the importance of money even in romantic relationships.

6. CONCLUSION

The use of free indirect discourse in the novel is a significant literary tool that helped Jane Austen to draw the portrayal of women's roles in 19th-century Britain. Thus, Austen uses FID to reflect the marriage, money, and social conditions of women in that era. In this respect, using free indirect discourse in the novel gives the reader both ideas about the narrator and the characters' thoughts.

Consequently, both male and female characters have an important place in the novel to understand the environment and gender dynamics. As mentioned, Austen generally used dramatic irony with the free indirect discourse to criticize patriarchy, particularly through the portrayal of male characters. Mr. Dashwood has a great important place at this point to understand the importance of money in marriage and how men control these matters without giving women the right to speak out.

Austen used the sisters -Elinor and Marianne- to illustrate the complexities of marriage and its importance are surrounded by even romantic relationships. Even though these two characters hold male authority, in the end, they both have the agency to marry according to their desires. Elinor represents the logical side of marriage, where its importance is more closely tied to reason than to wealth, while Marianne is shown as an independent woman who doesn't care about money that much. In the two scenarios, through FID, the point is not about money, but about women's position in society.

In this context, it is possible to argue that money serves as a justification, just as a woman's reputation does in her marriage; if a marriage is formed without financial support and ends poorly, the responsibility often falls on the woman, as all options are about her actions. Through FID, Austen conveyed to the reader that, at that time, a woman's primary goal in life was considered to be marriage.

As a researcher, using FID to understand women's role in 19th-century Britain helped me to reinterpret the quote from *A Thousand Splendid Suns* again: "Like a compass needle that points north, a man's accusing finger always finds a woman. Always". Women were accused of many things in that era, even though much of what they did was a result of societal pressure, such as the marriage of one of the characters, Lucy Steele. When Edward lost all of his inheritance, she married Edward's wealthy brother because she had to marry a wealthy man, even though she was not in love with him, and was eventually sentenced for it.

In *Sense and Sensibility*, Jane Austen provides a subtle critique of patriarchy by utilizing male characters to depict women's limits and injustices in a male-dominated society. In this way, John Dashwood emerges as an important character for the reader to grasp societal structures. Through his failure to his stepmother and half sisters, the author demonstrates how patriarchal norms erode familial responsibility and moral integrity. Furthermore, the novel's issue of marriage and gender roles exposes how women's lives are mostly determined by economic need and masculine decisions rather than personal choice. Austen depicts marriage not only as a love event for women, but also as a deliberate decision to gain economic power in the future, as men have complete control over their financial future. Austen criticizes this imbalance in power through intellectual female characters who question the inequity. In doing so, *Sense and Sensibility* is crucial to understanding the intersection of gender, social structure, and morality in 19th-century Britain.

||Beyan ve Açıklamalar/Disclosure Statements ||

Beyan	Bu çalışmanın yazarı, Bilgi Dergisi'nce beyan edilen araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduğunu beyan etmektedir
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Disclosure	The author confirms that his work complies with the principles of research and publication ethics announced by Bilgi
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support

References

- Baskici, C., Atan, S., Ercil, Y. (2018). Authors at the boundary: Interaction of local and general scientific literature. *Malaysian Journal of Library & Information Science*. 23(3), 15–33.
- Internet Archive. (2020, January 28). *A Thousand Splendid Suns: Free download, borrow, and streaming*. Internet Archive. Retrieved from <https://archive.org/details/athousandsplendidsun/page/n5/mode/2up>
- Austen, J. (2018). *Sense and Sensibility*. Global Grey.
- Fletcher, A., & Benveniste, M. (2013). A scientific justification for literature: Jane Austen’s free indirect style as an ethical tool. *Journal of Narrative Theory*, 43(1), 1–18. JSTOR. <http://www.jstor.org/stable/24484739>
- Güney, A., & Yavuz, M. E. (2008). The nineteenth-century literature and feminist motives in Jane Austen’s novels. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 3(3)
- Hume, R. D. (2013). Money in Jane Austen. *The Review of English Studies*, 64(264), 289–310. JSTOR. <http://www.jstor.org/stable/42003625>
- Magee, W. H. (1987). Instrument of growth: The courtship and marriage plot in Jane Austen’s novels. *The Journal of Narrative Technique*, 17(2), 198–208. JSTOR. <http://www.jstor.org/stable/30225182>
- Richardson, R. (2014). Dramatizing intimacy: Confessions and free indirect discourse in *Sense and Sensibility*. *ELH*, 81(1), 225–244. JSTOR. <http://www.jstor.org/stable/24475593>
- Scheuermann, M. (1987). Women and money in eighteenth-century fiction. *Studies in the Novel*, 19(3), 311–322. JSTOR. <http://www.jstor.org/stable/29532510>
- Smith, L. W. (1983). Jane Austen and the “drama of woman.” In *Jane Austen and the Drama of Woman* (pp. 19-45). London: Palgrave Macmillan UK. https://doi.org/10.1007/978-1-349-17184-2_2
- Wood, J. (1965). *How fiction works*. Farrar, Straus, and Giroux.
- Zhou, W. (2016). Women on the road: Women in patriarchal society in *Sense and Sensibility*. *English Language and Literature Studies*, 6(3), 70. <https://doi.org/10.5539/ells.v6n3p70>

Görünmeyen Emeğe İlişkin Kavramsal ve Tarihsel Bir İnceleme

A Conceptual and Historical Review on Hidden Labor

Nursu TÜRK ¹

Öz

Bu çalışmanın amacı, görünmeyen emek kavramının tanımlaması yapılırken aynı zamanda tarihsel süreç içerisinde nasıl gelişim gösterdiğini incelemektir. Bu bağlamda, görünmeyen emeğin ne anlama geldiği, farklı dönemlerde geçirmiş olduğu değişim ele alınırken özellikle kadının toplumsal ve ekonomik rolü üzerinde durulmuştur. Görünmeyen emek kavramıyla ilgili literatürdeki kaynaklar tarama ve değerlendirme yöntemi esas alınarak çalışılmıştır. Bu konuyla ilgili yazılmış yerli ve yabancı makale, tez ve kitaplardan yararlanılmıştır.

Sonuçlar- Literatür üzerinde yapılan incelemelerde geçmişten günümüze her ne kadar kadınlar emekleri ile üretime önemli katkı sağlamış olsalar da genellikle kadın emeği evle özdeşleştirilmiş ve bu alanda harcamış oldukları emekleri görünmemeye başlamıştır. Kadınların hayatlarının büyük bir kısmını kaplayan ev işi ve bakım ara sıra takdir edici birkaç cümle dışında herhangi bir karşılığa sahip değildir. Görünmeyen emeğin tarihsel gelişimini belirli dönemler üzerinden inceleyerek bu süreç içerisinde kavramda ve kadın emeğinin toplumda meydana gelen dönüşümü detaylandırılarak sürecin daha iyi anlaşılmasına katkı sunacağı umulmaktadır.

Abstract

The aim of this study is to define the concept of hidden labor and to examine how it has developed in the historical process. In this context, the meaning of hidden labor and the changes it has undergone in different periods will be discussed with particular emphasis on the social and economic role of women. The sources in the literature on the concept of hidden labor were studied based on the screening and evaluation method. Domestic and foreign articles theses and books written on this subject were utilized.

In the reviews of the literature, although women have contributed significantly to production with their labor from past to present women's labor has generally been identified with the home and the labor they have spent in this field has become hidden. Housework and care which occupy a large part of women's lives do not receive any recognition other than a few appreciative sentences. By examining the historical development of hidden labor through specific periods it is hoped that it will contribute to a better understanding of the process by detailing the transformation that has occurred in the concept and in women's labor society during this process.

Anahtar Kelimeler

Görünmeyen Emek • Ev İşleri • Emek Tarihi • Kadın Emeği

Keywords

Hidden Labor • Home Affairs • Labor History • Women's Labor

Atıf | Citation: Türk, Nursu. (2025). Görünmeyen Emeğe İlişkin Kavramsal ve Tarihsel Bir İnceleme. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27 (1), 11-23. DOI: [10.54838/bilgisosyal.1653122](https://doi.org/10.54838/bilgisosyal.1653122)

1. **Sorumlu Yazar | Corresponding author:** Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Esentepe Kampüsü, Serdivan-Sakarya ✉ nursu.turk2@ogr.sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7750-3317

Extended Summary

Women's domestic labor is also rendered hidden due to the confiscation of family relations within the household. Daily tasks such as housework, childcare and care of the sick or elderly are perceived as a natural requirement of being a woman or a mother. Since they are with love there is no obligation here at all and women do not demand payment from their husbands or children for doing this they only want to be seen and appreciated. However these tasks add value to the family and society. Although the idea that housework is women's work which has been passed down from the past to the present is quite common taking care of housework is not only the women's duty. Just as spouses have responsibilities towards each other the responsibility of the common area they live in also belongs to both parties. In this context discussions of hidden labor in the literature are quite important in terms of defining questioning and transforming gender relations. The conceptual framework of the hidden labor issue will be drawn in the first part of the article. The relevant sources in the literature will be studied based on the scanning and evaluation method. In the second part, women's hidden labor and its place in working life will be discussed from a historical perspective. It will benefit from local and foreign articles, master's/doctoral theses and books written on the subject. It is hoped that by examining the historical development of hidden labor over certain periods, the transformation of the concept and women's labor in society will be detailed and a better understanding of the process will be contributed.

1. GİRİŞ

1970'li yıllardan itibaren var olan iki önemli kavram "Hidden Labor" ve "Invisible Labor," kadının rolünü ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini anlamak adına önemli bir perspektif sunarken, kadınların sıklıkla resmi olarak tanınmayan, değerlendirilmeyen ve görünmeyen emeklerini anlatmak için kullanılmaktadır. Hidden labor, genellikle kadınların ev işleri ve aile içi sorumluluklarını yerine getirirken ki gerçekleştirmiş oldukları emeklerinin görünmediğine vurgu yaparken, Invisible labor ise resmi iş tanımları içinde yer almayan ancak toplumsal cinsiyet normlarına bağlı gerçekleştirdikleri görünmeyen emeklerini ifade etmektedir. Yapılan bu işler resmi istatistikler ve iş tanımlarında yer almadığından kadının ev içerisinde vermiş olduğu katkıları ve aile içi iş bölümünü anlayabilmek adına oldukça önemli iki kavramdır.

Tarihsel olarak kadının görünmeyen emeği Batı'da, toplumsal cinsiyet rollerine dayalı olarak şekillenmiştir. İlkel toplumlarda kadınlar, yiyecek toplayıcılığında tarımsal üretime kadar birçok alanda rol oynarken tarımın gelişmesiyle daha çok ev içi emeğe yönlendirilmiştir. Orta çağ da ise zanaatkar ve çiftçi olarak çalışma hayatı içerisinde yer almışlardır. Ancak bu çalışma günümüz anlamındaki çalışmadan farklıdır. Kadınların günümüz anlamında çalışması "Sanayi Devrimiyle" birlikte olmuştur. Sanayi devrimiyle birlikte daha çok ucuz iş gücü olarak görülmüş ve fabrikalarda kötü koşullarda çalışmaya başlamıştır. Sanayileşme aynı zamanda ev ve işi birinden ayırmıştır. Bu ayrımla birlikte kadınlar büyük oranda ev içi sorumluluklarını üstlenmek zorunda kalmıştır. Böylelikle kadın emeği yavaş yavaş "görünmez" hale gelmeye başlamıştır. İlerleyen süreçte batı toplumlarında kadınlar yeniden işgücüne katılmaya başlamış olsa da ev içi sorumlulukları devam etmiştir.

Eski Türkler de ise, kadınlar erkeklerle nispeten daha eşit haklara sahiptir. Yalnızca ev işleri ve çocuk bakımıyla ilgilenmemiş bunun yanı sıra kadınlar ekonomik faaliyetlerde ve savaşlarda da rol almıştır (Sırım, vd., 2021: 16). Osmanlının kurulmasıyla birlikte tarımsal üretim ve zanaatla ilgilenilmiş ve ev içi emek kadınların görevi olarak kabul edilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ise kadınların eğitim ve istihdamı desteklenerek öğretmen olarak yetiştirilmelerine önem verilmiştir.

Eğitim alanındaki kadınların varlığı, toplumsal açıdan değişim ve gelişim için büyük bir adım olmuştur. Benzer şekilde hemşirelik ve sosyal hizmet alanlarında kadınların yapmış olduğu katkılar Cumhuriyetin sağlık politikalarının gelişmesinde önemli yer edinmiştir. Kadınlar hem kendi haklarını savunmuş hem de toplumsal hizmetlerin gelişimine katkı sunmuştur. Cumhuriyetçi toplumsal cinsiyet eşitliği politikası ve diğer politikalarla kadınların kamusal alanlarda bulunma ve profesyonel alanda başarılı olmaları desteklenirken aynı zamanda kadınlardan eğitilmiş, aydınlanmış iyi anneler, mükemmel ev kadınları ve sadık eşler olmalarını da beklemiştir (Acar ve Altunok, 2012: 78). Günümüzde ise kadınlar işgücünde önemli rol oynasa da genellikle zamanının büyük bir kısmını ev işleri ve bakım sorumluluğuna harcamaktadır. Bu durum kadınların ekonomik bağımsızlıklarını etkileyen önemli bir faktör olduğundan toplumsal cinsiyet eşitsizliği derinleşmekte ve kadınların işgücüne katılımı oldukça sınırlı kalmaktadır.

Bu makalenin devamında görünmeyen emeğin kavramsal çerçevesinin çizilmesi adına ilk bölümde görünmeyen emek kavramından, kadınların emeklerinin görünmeyen emeğe dönüşüm nedenlerinden ve görünmeyen emeğin ölçümü ve ölçüm problemlerinden bahsedilecektir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi adına ikinci bölümde kadının görünmeyen emeği ve çalışma hayatındaki yeri tarihsel olarak ilkel toplumlardan günümüze Batı’da ve Eski Türk toplumlarından 2000 ve sonrasına olacak şekilde ayrı ayrı ele alınacaktır.

2. GÖRÜNMEYEN EMEĞİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

İnsanın doğal yaşamının bir parçası sayılan çalışma, eski Hint Avrupa dilin de “yapmak” anlamında kullanılan *werg* kelimesine dayanmaktadır (Budd, 2011: 14). Çalışma farklı biçimlere sahip bir kavram olsa da Sanayi devrimi sonrası genellikle ücretli istihdam ve resmi işlerle eş tutulmaktadır. Ancak, ev işlerinin, çocuk ve yaşlı bakımı sorumluluklarının aile bireyleri tarafından ücretsiz olarak yerine getirilmesi de bir çalışmadır. Bu sebeple tarih boyunca çalışmanın farklı biçimlerini yansıtacak geniş ve kapsamlı bir tanıma ihtiyaç duyulmaktadır. Benzer şekilde emek kavramı da insanlıkla beraber var olan eski bir geçmişe sahiptir (Altun ve Çelickan, 2017: 182). Tarihsel süreç içerisinde değişen çalışma biçimleri beraberinde emeğin tanımını da değiştirmiştir.

Tarihler boyunca insanlar yaşamlarını devam ettirebilmek adına kas güçlerini yani “emeklerini” kullanmışlardır (Sırım, Kapçak ve Doğan, 2021: 14). Göçebe hayattan yerleşik hayata geçişle birlikte emek doğal bir seyir kazanmış ve ev ve çalışma yaşamı bütüncül yapıdadır. Sanayi devrimiyle birlikte sosyal yapı tamamen değişerek fabrikalar kurulmuş, seri üretim hız kazanmıştır. Bununla birlikte işçi işveren sınıfları oluşmuş ve ev ve işyeri birbirinden ayrılmıştır. Emek kavramı da “işçinin işte harcadığı zamanın maddi manevi karşılığı” olarak tanımlanmıştır (Yüksel, 2014: 258). Emek kavramını ayrıca iktisadi düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olan Adam Smith, değer kavramıyla eşit bir unsur olarak ele almış ve “Emek, tüm şeylerin ilk fiyatı, onları satın almak için ödenen gerçek satın alma parasıdır” diyerek “emeği tüm metaların değişim değerinin gerçek ölçütü” (Smith, 2017: 44) olarak açıklamıştır. Marx, ise emeği yalnızca artı değer üretimi anlamına gelecek biçimde daraltarak, sermayenin gerçekleşmesi için çalışan emekçiyi üretken olarak adlandırmış ve kadın emeğinin büyük kısmını içeren ücretsiz emeği göz ardı etmiştir (Mies, 2011: 108).

1970’li yıllarda görünmeyen emek, ikinci dalga feminizmde önemli bir rol oynamıştır. 1960’lı yılların sonları 1970’li yılların başlarında kadınların ikincil konumlarının tek bir sistemle açıklanamayacak kadar kapsamlı olduğunu savunan sosyalist feminizm ortaya çıkmış ve kapitalist

sistemde kadının ücretli iş olgusuyla ilişkisini hem ücretli hem de ücretsiz emek olmak üzere ikiye ayırmıştır (Özdemir, 2017: 398-402). Özellikle kadınlar tarafından gerçekleştirilen ücretsiz ev içi emeğin yani ev işi ve çocuk bakımının, emek-gücünün yeniden üretimiyle olan ilişkisini ve kadınların ikincilleştirilmesinin aynı anda hem feminist hem de Marksist bir perspektiften anlamının anahtarı olacağı düşünülmüştür. Görünmeyen ev içi emeğin ve emek gücünün yeniden üretiminin analizini yapmak isteyen feministler, Marksist metinleri öncelikli olarak incelemeye başlamıştır (Volgel, 2008: 237). Özellikle “Marksist kuramın;” yeniden üretim, metalaşan emek, değişim değeri, yedek işgücü ordusu ve sömürü gibi temel kavramları yeniden incelenerek feminist politika açısından yeniden kavramsallaştırılmıştır. Görünmeyen emeği ifade etmek adına “Hidden Labor” ve “Invisible Labor” gibi yeni kavramlar kullanılmaya başlanmıştır. Görünmeyen ve karşılığı ödenmeyen ev emeği, yeniden üretim süreçlerinde kadın emeği, ataerkil, patriarkal kapitalizm gibi temel kavramlar feminist kuramın ve feminist siyasetinin kurucu unsurları arasında yer almıştır (Güneş, 2015: 2). Feminist ekonomistler ise, ev işlerinin ekonomik değerini hesaplamaya çalışarak, ev işlerinin toplam ekonomik üretimin önemli bir kısmını oluşturduğunu göstermeye çalışmıştır. Kadınlar her alanda eşitlik talebinde bulunmuş ve daha önce konuşulmayan, cinsel özgürlük, işyerinde taciz, evlilik içi tecavüz ve ev içi görünmeyen emek gibi konular ikinci feminist hareketin odağını oluşturmuştur (Bayraktar, 2023: 55). İkinci dalga feminizm de gündeme gelen görünmeyen emek kavramı kadınların ekonomik ve sosyal hakları için daha geniş bir mücadele alanı açtığından bu, sonraki feminist dalgaların da temelini oluşturmuş ve görünmeyen emek üzerine daha derinlemesine tartışmalara zemin hazırlamıştır.

Görünür emek denildiğinde genellikle ilk olarak akla geleneksel olarak kolayca tanımlanabilen ve aşikâr olan işler gelmektedir. Fiziksel bir işyerinde gerçekleşmesi, yönetim, çalışanlar ve tüketiciler tarafından iş olarak tanımlanması, ücret karşılığında yapılması ve devlet tarafından denetlenebilmesi (Crain, Poster ve Cherry, 2016: 3) emeğin görünür olması için gerekli niteliklerdir. Görünmeyen emek ise, genellikle kişilerin kendi inisiyatifleriyle yaptıkları işleri içeren ve karşılıksız olması nedeniyle resmi hesaplamalarda yer almayan emek türüdür. Görünmezlik “görmek ya da görsel bir eylemle” ilişkili değil burada görünmezlik sembolik bir kavram olarak kullanılmaktadır. Görünmeyen emek yaygın olarak literatürde “Invisible Labor” ve “Hidden Labor” kavramları kullanılarak ele alınmaktadır. Her iki kavramda görünmeyen emeği açıklarken kullanılsa da aralarında konuyu ele alış biçimlerinden kaynaklanan bir fark bulunmaktadır. Hidden labor kavramı konuyu kadının toplum içerisindeki rolü üzerinden tipik olarak asgari ücretli işlerle veya kayıt dışı ekonomiyle ilişkilendirerek (Crain, Poster ve Cherry, 2016: 4) ele alırken, Invisible labor kavramı ise, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine vurgu yaparak, yapılan işlerin görülebilmesine rağmen yeterince fark edilmediğini ifade etmek için kullanılmaktadır.

Görünmeyen emek başlıca üç temel kategoriye ayrılmaktadır. Bu ayrımdaki ilk kategoride, yemek, temizlik, çamaşır, alışveriş gibi ev işleri yer almaktadır. İkinci kategoride ise aile üyeleri içerisinde kendisine bakamayacak durumda olan; yaşlı, hasta ve çocukların bakımı yer alırken son kategoride ise kırsalda, kentte ve tarımda çalışan ücretsiz aile işçisi kadınlar yer almaktadır (Acar- Savran, 2008: 13). Ev işi, görünmeyen emeğin ilk kategorisinde yer alan, kadınların uzmanlık alanı olarak tanımlanan ve ücretsiz olarak gerçekleştirilen (Karakaya, 2018: 73) yemek yapmak, temizlik gibi içerisinde “rutin işleri” barındırmaktadır. Kadın emeğinin yoğun olduğu ev işlerine erkeklerin katılımı ise oldukça sınırlı kalmaktadır. TÜİK, 2021 yılı verilerine göre erkekler ev içerisinde genellikle rutin olmayan fatura ödeme, boya badana gibi işlerle ilgilenirken, kadınlar ise %85,4 oranında yemek yapmak, %85,6 çamaşır yıkamak ve %85,4 günlük olarak evin toplanması ve temizliği ile ilgilenmektedir. Kadınların ev içerisinde bakım adı altında en fazla görünmeyen emek harcadığı diğer bir alan ise

ikinci kategoride belirtilen çocuk ve yaşlı bakımıdır. Çocuk bakımının belirlenmiş hukuksal, ekonomik ve sosyal bir çerçevesinin olmaması ve anneliğin duygusal boyutu çocuk bakımını “gerçek” bir iş olmaktan çıkartarak “sevgi emeği” haline getirmektedir (Romero, 2001: 1657). Toplumda çocuğa en iyi bakabilecek kişinin anne olduğu algısı nedeniyle ebeveynlik yalnızca annelik olarak anlaşılmakta ve babanın rolü göz ardı edilmektedir. Bu da çocuk bakımında kadının görünmeyen emeğini arttırıcı bir durumdur. Benzer şekilde yaşlı bakımında da ücretli bakımdan ziyade aile üyeleri tarafından ücretsiz bakım sağlanmaktadır. Cinsiyetçi iş bölümünün bir uzantısı olarak bakım sorumluluğu kadının görevi olarak görülmektedir. Günde en az 8 saat ve izin günü olmaksızın kadınlar ücretsiz olarak bakım hizmeti vermektedir. Devlet tarafından bir ödenek verilmesi durumunda bu ödenek kadının kazanmış olduğu bir paradan ziyade haneye gelen para olarak algılanmaktadır (Ulutaş Ünlütürk, 2018: 104-106). Kadınların harcamış olduğu görünmeyen emeğin yoğun olduğu bir diğer alan ise son kategorisinde belirtilen özellikle kırsalda yer alan tarımda ücretsiz aile işçiliğidir. Kırsalda iş yeri ile konut ayrımı kesin olarak yapılamadığından, aile işletmelerinde ekilen ürünlerin hasadı da “ev işi” olarak algılanmaktadır. Erkekler daha fazla gelir getiren işlerde çalışırken kadınlar ise daha çok yarı zamanlı, mevsimlik ve ücretsiz işlerde çalışmaktadır. Kadınların yapmış olduğu işlerden elde ettikleri giyecek, yiyecek gibi ürünlerin hemen tüketilir olması sonucu ekonomik bir değer ifade etmemektedir. Kısacası kırsalda ev işleri ve tarımsal faaliyetlerin birbirine yakın görünmesi ve bazı ev işlerin tarımsal işletmeyi destekler nitelikte olması kadının işini değersiz ve görünmez yapmaktadır (Candan ve Özalp Günal, 2013: 95).

2.1. Kadın Emeğinin Görünmeyen Emeğe Dönüşüm Nedenleri

Kadınların emeklerinin görünmeyen emeğe dönüşmesinin ilk nedeni yapılan işlerin doğallaştırılmış olmasıdır. Ev içi, kadınların doğal alanı olarak kabul edilmektedir. Bu alanda yemek, çocuk bakımı ve ütüye harcanan emek iş değil bir davranış biçimi ve beceri olarak ele alınmaktadır (Aldemir, 2016: 21). Bu emeğin görünmemesinin ikinci nedeni ise karşılıksız olmasıdır. Sanayileşmeyle birlikte ücretli istihdamın ön plana çıkartılmasıyla ücretsiz yapılan ev işi reddedilmekte ve çocuk doğurmayı, bakımı kadının biyolojik doğası olarak ele alınmakta (Budd, 2011: 257) kısacası iç güdüsel aktivite olarak görülmektedir. Ancak dünya çapında kadınlar tüm ücretsiz bakım işlerinin dörtte üçünden fazlasını üstlenmekte ve ücretli bakımında üçte ikisini oluşturmaktadır. Kadınların her gün ücretsiz olarak bakıma ayırdığı süre; 1,5 milyar insanın sekiz saat hiçbir ücret almadan çalışmasına eş değerdir (International Labour Organization (ILO), 2018). TÜİK, (2014- 2015) “zaman kullanım araştırmasında” da çalışma durumları ve cinsiyet göz önüne alınarak ücretsiz hane halkı ve aile bakımına ayrılan zaman incelendiğinde, kadınların günde ortalama 3:31 dk. erkeklerin ise 0:46 dk. bakıma zaman ayırdıkları görülmüştür. Ücretsiz ve ücretli bakım işleri bir araya getirildiğinde, dünya genelinde kadınlar erkeklere göre yılda altı haftaya eş değer olacak şekilde tam zamanlı çalışmadan daha fazlasını çalışmış olsalar da yaptıkları işin büyük kısmı ücretsiz olduğundan bu alanda harcamış oldukları emekleri tanınmayan ve görünmeyen emeğe dönüşmektedir (Coffey, Espinoza Revollo, & diğerleri, 2020: 29). Son olarak kadın emeğinin görünmeyen emeğe dönüşme nedeni ise sevgiyle iç içe olması ve mesai saatinin olmamasıdır. Ev içerisinde belirlenmiş çalışma düzeninin olmaması, iş yapmakla, sevgi paylaşımının, dinlenmenin iç içe olması boş zaman ayrımını neredeyse imkansızlaştırmaktadır (Savran ve Demiryontan, 2012: 11). Örneğin kadınlar boş zaman diye adlandırdıkları zaman dilimlerinde bile çamaşır katlamak gibi uğraşlara devam etmektedir. Ücretli bir işte istihdam edilen kişi emeğinin çalıştığı saat ve vasfı doğrultusunda satmakta ve vasfını ve çalışma

saatini arttırdığında kazancını da arttırabilmektedir (Aldemir, 2016: 22). Ancak kadınlar ev içerisinde gerçekleştirmiş olduğu ev işi ve bakıma ayırdıkları süreyi arttırmış olsalar da ücretli istihdamdaki gibi bir kazanım elde edememektedir. Ev işi ve bakımın kadınlar tarafından sevgiyle yapılması ve bunun sonucunda maddi olarak bakımının eşi üzerinden karşılanması, yapılan işlerin bir karşılığının olduğunu düşündürse de bu düşünce oldukça yanlıştır. Kısaca kadınların emekleri; her gün tekrarlanması, sevgi ile iç içe olması, karşılıksız olması ve mesai saatinin olmaması nedeniyle görünmemektedir.

2.2. Görünmeyen Emeğin Ölçümü ve Ölçüm Problemleri

Herhangi bir parasal değeri olmayan ve gönüllü olarak gerçekleştirilen ev işi ve bakım hizmeti ancak parasal bir değer kazandırılarak boyutuyla ilgili tahminler yürütülebilmektedir. Yapılan işlerin niteliğine göre tek tek çalışma maliyetinden hesaplanabileceği gibi ücretli bir işte eş değer çalışma süresinden yola çıkılarak da hesaplanmaya çalışılabilir. Ancak kadınların ev içerisinde gerçekleştirmiş oldukları gizli çalışmanın ölçeğinin belirlenmesine ilişkin çalışmalar bulunmakla birlikte doğru şekilde ölçülmesine yaklaşan herhangi bir çalışma yapabilmek imkansızlaşmaktadır. Devletin yapmış olduğu çalışmalarda genellikle gizli piyasa faaliyetleri sonucu devletin ne kadar gelir kaybettiğinin tahmini amacıyla ölçümler yapılmaktadır. Görünmeyen iş sektörünü oluşturan piyasa dışı faaliyetlerle yani ev işi ve bakımla ilgilenilmemektedir. Aynı zamanda görünmeyen iş sektöründeki karşılığı ödenmeyen faaliyetlere nasıl bir parasal değer biçileceği bilinmemektedir. Bu işlerin kapalı kapılar ardında gerçekleştirilmesi de bu faaliyetlerin ölçülmesinin önünde büyük engeller yaratmaktadır (Noon ve Blyton, 2002: 300). Bugün, ücretsiz çalışmanın ekonomik faaliyetin son derece önemli bir yönü olduğu ve bireylerin, hanelerin ve aslında toplumun bir bütün olarak refahı için vazgeçilmez olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak, ister hanenin kendi tüketimi için ekonomik mal üretimi, ister hanedeki bazı üyelerin diğerlerine sunduğu hizmetler şeklinde olsun ücretsiz çalışma genellikle ekonomik analizlerde ve politika formülasyonun da ayrıca işgücünün ölçülmesinde ve GSYH hesaplamalarında ihmal edilmiştir. Bu ihmal kısmen, ürünlerin ve çalışmanın değerlendirilmesindeki zorluklardan, ancak çoğunlukla “kadın işi” olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Kadınlar erkeklere kıyasla önemli ölçüde daha fazla ücretsiz çalışma yapmakla kalmayıp, aynı zamanda ücretsiz çalışmaya iki ila on kat daha fazla zaman harcamaktadır (Sehgal, Kanchi ve Raju, 2018: 1). 1972 yılında Amerika’da, kadınların ev içi emeğinin ücretlendirilmesi konulu bir aktivizm dönemi yaşanmıştır. Aktivistler, ev işi ve bakım hizmetlerinin, toplumsal işleyişte kritik rol oynadığını vurgulayarak, bunun ekonomik bir karşılığının olması gerektiğini savunmuşlardır. Bu şekilde kadınların ekonomik bağımsızlıklarını sağlaması ve cinsiyet eşitliğiyle mücadelesinin bir parçası olarak ev işlerinin görünürlüğünü arttırmayı hedeflemiştir (Federici, 2014: 20). Özellikle kadınlar, ev işlerinin görünmezliğini sorgulamak ve ekonomik bağımsızlıklarını arttırmak amacıyla bu harekete katılsalar da o dönemdeki bazı feminist ve muhafazakârlar konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir (Toupin, 2018: 3- 4):

- Ev içi emeği ücretlendirmenin, kadınları zincirlemek veya bazı durumlarda eve geri döndürmek ve onları ev içi sorumluluklarına daha sıkı bağlamak olacağını böylece kadınların özgürlüklerinin geri alınacağını
- Ev içi emeğe ücret ödediği için devlet artık toplum hizmetleri kurmakla yükümlü hissetmeyecek ve kadınlar ücret aldıkları için hastalara, engellilere ve yaşlılara bakmak zorunda kalacağı ve gündüz bakım evleri kapanabilir dolayısıyla kadınların sosyal taleplerine zarar verebileceğini düşünmüşler.
- Ev içi emeğin ücretlendirilmesinin, çiftler arası görev paylaşım olasılığını ortadan kaldıracağını
- Maaşlandırıldığında ev işi saat sayısı, iş kalitesi vb. açısından kontrol edilecektir. Bu kontrolü kim uygulayacaktır ? Eş mi ? Devlet mi? Ve hangi şartlar altında ?

- Ev içi emeğin ücretlendirilmesi, kadınlar tarafından yapılan bir dizi işin (temizlikçi, garson, çamaşırcı gibi) değer kazanmasına yol açmadığı düşünüldüğünde, muhtemelen bu işin değerli görülmesine de yol açmayacaktır.

- Ücretli ev işi, kadınların sosyal hizmet hakkının açıkça tanınma şansını ortadan kaldıracak böylece bir maaş kadınların iş gücü piyasasından uzak durmasını teşvik edecek ve toplumdaki durumunun iyileşmesine zarar verecektir

gibi düşüncelerle sahip olduğundan ev içi emeğin ücretlendirilmesini kabul etmemiştir. Ancak ücretlendirilme yapıldığında ev içi emeğin değerinin hane gelirine ve milli hasılaya katkısının büyüklüğü oldukça fazla olacaktır. Görünmeyen emeğin ekonomik değeri yapılan işin niteliğine ve sürekliliğine göre değişim göstermektedir. Çünkü temizlik, çocuk bakımı, yemek yapmak gibi işler dışarıdan hizmet olarak alındığında hepsi ayrı ayrı belirli bir maliyete sahip olmaktadır. Literatür incelendiğinde genellikle ev işlerine harcanan zaman üzerinden ücretli bir işte çalıştığında alacağı ücret ya da tek tek yapılan işin niteliğine göre dışarıdan satın alınan hizmet maliyeti üzerinden görünmeyen emeğin değeri hesaplanmaya çalışılmaktadır. Ülkemizde ise genellikle ev işlerine harcanan zaman üzerinden hesaplama yapmayı tercih edilen edilmektedir. Örneğin, Aldemir (2016: 69) *“Kadının görünmeyen emeğinin görünür kılınması: Ev içi emeğinin ücretlendirilmesi”* adlı çalışmada verilerini “TÜİK” tarafından hazırlanan zaman kullanım serilerinden elde ederek kadınların ücretli bir işte çalışsa alabileceği ücret miktarını hesaplarken, Gündüz (2008) ise çalışmada, ev işlerinin değerinin hesaplanmasında “uydu hesaplamaları” nı kullanmıştır. Türkiye’de 2002’de yapılan bir araştırmaya göre ev içerisinde yapılan işlerin “GSMH” deki yeri üç farklı yöntem ile hesaplandığında sonucun %34 ile %52 arasında değiştiğini belirlemiştir (Başak, Yaşar ve Kangar, 2013: 20). Konuyla ilgili 2006 yılında ise Gündüz (2008: 61-62), ev içi emeğin değerini sayısal bir metot kullanarak hesaplamış ve ev içi üretimde harcanan emeğinin değerinin aynı yılın en az milli gelirinin %24’ü ile %45’i arasında olduğunu tespit etmiştir. Yine aynı çalışmada hane halkı üretimindeki toplam değer büyük bir kısmını kadın emeği oluşturduğu ve kadınların hane üretimindeki paylarının %79 ile %86 arasında olması önemli sonuçlarındadır. Çocuk bakımı için harcanan emeğin değerinin ise milli gelirin %5’i kadar olduğu da çalışmanın diğer önemli bulguları arasında yer almaktadır. Aran ve Aktakke (2015: 33), yayınlamış olduğu “Türkiye’de Kadınların Ücretsiz Bakım Faaliyetlerinin Ekonomik Değerinin Belirlenmesi ve Kadınların Üzerindeki Bakım Yükünün Azaltılmasına Yönelik Politika Seçenekleri” adlı makalede yaptıkları hesaplama da brüt olarak bakıma ayrılan zamanın ekonomik değerinin 2011 yılında GSYH’nın yaklaşık %1,37’siyle %3,34’ü arasında olduğunu bulmuştur. Bu oranlar yaklaşık olarak 19,18 milyar TL gibi büyük bir rakama tekabül etmektedir. Bu verilen yalnızca doğrudan bakım üzerinden hesaplanmış olup, diğer ev işlerinin bir parçası olan dolaylı bakım faaliyetleri eklenmemiştir. Yapılan bu çalışmalarla aynı zamanda ev içi görünmeyen emeğin ekonomik modellerde nasıl yer verilebileceği ve sosyal politika geliştirmede nasıl kullanılacağına da araştırılması yapılmaktadır. Günümüzde de ev içi emeğin ücretlendirilmesi gerekli mi? ya da nasıl bir yöntem ile yapılmalı? gibi düşünceler varlığını devam ettirmektedir. Bu nedenle bu alanda yapılan çalışmalar konuya netlik kazandırmak ve yeni yöntemler bulmak açısından oldukça önemlidir.

3. TARİH PERSPEKTİFİNDE KADININ GÖRÜNMEYEN EV İÇİ EMEĞİ VE ÇALIŞMA HAYATINDAKİ YERİ

Kadının ev içi emeği ve çalışma hayatındaki yeri, toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden şekillenen

karmaşık bir yapıdadır. Tarihler boyunca kadınlar, aile ve toplumun devamlılığı için ev içi rollerini üstlenmiş ve bu emek çoğu zaman görünmez kılınmıştır. Tarım toplumundan, sanayi toplumuna ve günümüz bilgi toplumuna kadar kadın emeği çeşitli dönüşümler yaşamıştır. Makalenin bu bölümünde tarihsel süreç içerisinde kadının Batıda ve Türk Toplumunda ev içi emeği ve çalışma hayatındaki yeri ele alınacaktır.

3.1. Geçmişten Günümüze Batıda Kadının Ev İçi Emeği ve Çalışma Hayatındaki Yeri

Kadınlar ücretli veya ücretsiz olarak dönemlere göre farklılık gösterse de çalışma hayatına dahil olmuşlardır. Sanayileşme öncesi dönemlerde toplumlar daha çok avcılık ve toplayıcılıkla uğraşmış ve göçebe olarak hayatını devam ettirmişlerdir. Erkekler daha çok beden gücü gerektiren avcılıkla uğraşırken kadınlar ise bitki toplayıcılığı ile uğraşmışlardır. Yerleşik hayata geçişle birlikte kadınlar bitki yetiştiriciliğinin yanı sıra bu bitkilerden besin hazırlanması ve neslin devamının sağlanması gibi önemli işleri üstlenirken, erkekler ise hayvanları evcilleştirmiş ve bakımlarıyla ilgilenmiştir. Tekerlekli araçlar gibi yeni buluşlar erkeklerin çanak yapımı, nakliye ve tarım gibi işlerde söz sahibi olmasını sağlarken, kadınların statülerini giderek azaltmıştır (Kırkpınar, 1998: 28-29). On sekizinci yüzyıla gelindiğinde ise imalat sanayine geçilmiş ve kadınlar hammadde üretimi ve malın satışında rol almışlardır (Kadioğlu, 2001: 28). Ayrıca kadınlar bu dönemde kıyafet dikimi, çömlekçilik, dokumacılık gibi işlerde de çalışmıştır. Yapılan bu işler bir ücret karşılığı yapılmış olsa da ancak günümüz anlamında bir işçi niteliğine sahip olunmamıştır (Altan, 1980, akt: Deniz ve Kuloğlu, 2019: 348). Batıda günümüz anlamında kadınların işgücüne katılımları ancak sanayileşmeyle birlikte artmıştır (Temizer, 2022: 58). Sanayileşme öncesi dönemde toprağın işletilmesi ve yönetiminden sorumlu “senyör” adı verilen toprak sahipleri sanayi devrimiyle birlikte “işveren” konumuna geçmiş ve toprağın ekip biçilmesini sağlayan “serfler” ise asgari bir ücretle çalışan “işçi” olmuşlardır. Kırsalda tarımsal faaliyetlerle ve küçük atölyelerde yaşamlarını sürdürebilirken, fabrikalarda çalışmak adına kırdan kente göçle birlikte işçi sayısında yaşanan büyük artış ücretlerin düşmesine neden olmuştur. Yalnızca erkeğin almış olduğu ücret ailelerin geçimi için yeterli olmamış ve kadınlar ve çocuklarda ücretli işlerde çalışmak zorunda kalmıştır. Bu durumu fırsat bilen işverenler kar edebilmek adına kadınları ve çocukları daha düşük ücretlerle çalıştırmıştır. On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren liberal devlet anlayışında meydana gelen değişimle, katılımcı devlet anlayışına geçilmiş ve kadınların maruz kaldığı olumsuz koşullar; uzun çalışma sürelerinin sınırlandırılması, bazı iş kolu ve iş yerlerinde kadınların yasaklanması gibi koruyucu politika uygulamaları ile kaldırılmaya çalışılmıştır (Kocacık ve Gökkaya, 2005: 198). Ondokuz ve yirminci yüzyıllarda kadınlar tüketim aracı olarak önemli bir politika haline gelmiştir. Kire, bakteriye karşı yeni ürünler piyasaya sürülmüş ve yeni pazarlar yaratılmıştır (Mies, 2011: 205). Kapitalizmin yaygınlaşmasıyla birlikte ev kadınlığı daha çok tüketicilikle ilişkilendirilmiştir. Küreselleşme sürecinde ise uluslararası şirketler dünya piyasasında rekabet edebilmek adına işgücü maliyetlerini düşürmeyi hedeflediklerinden, ucuz emek talebiyle kadın işgücüne olan taleplerini arttırmışlardır (Önder, 2013: 43-44). Günümüzde ise Batı’da kadınlar ev içi emeği ve çalışma hayatı arasında bir denge tam sağlayamamış olup, kadınlar hem emek piyasasında hem de ev içi sorumluluklarında aktif rol oynamakta ve sorumluluğun büyük bir kısmını üstlenmektedir.

3.2. Eski Türklerden 2000'li Yıllara: Türk Toplumunda Kadının Görünmeyen Ev İçi Emeği ve Çalışma Hayatındaki Yeri

Türk toplumlarında da dönemlere, coğrafyaya ve şartlara göre kadının toplumda ve çalışma hayatındaki yeri değişiklik göstermiştir. Eski Türklerde kadınlar hakları olmayan, pasif bir grup olmaktan uzak, sosyal ve siyasi hayatın her alanında aktif olarak yer alan ve saygı gösterilen, değer verilip, korumaya alınan kişilerdir (Açıl, 2016: 64). Konar göçer yaşam süren eski Türk toplumlarında kadınlar, savaş dönemlerinde çocuk bakımı, yiyeceklerin korunması gibi önemli görevler üstlenmiştir. Göçebelikten yerleşik hayata geçişle birlikte kadın ve erkek arasında bir iş bölümü oluşturulmuş ve kadın daha çok neslin devamlılığını sağlayan kişi olarak görülmüştür. Ancak kadınların devlet içerisinde yüksek görevlere geldiği de bilinmektedir. Örneğin, “Uygur” ve “Göktürklerde” kağanın eşi veya annesi kağanın yanında yer alan ve ona yardım eden, halk arasındaki sorunlara ve davalara bakan kadı görevini yaparak ceza verebilen kişilerdi (Yavuz, 2015: 10).

Osmanlı toplumu, bilindiği üzere geleneksel kurallara göre yaşayan ataerkil bir toplumsal yapıyı benimsemiş (Çakmak, 2011: 47) ve kuruluşunun ilk yıllarında yarı göçebe yaşayan bir toplumdur. Hayat koşulları gereği üretim biçimlerinde cinsiyet ayrımı çok azdı (Temizer, 2022: 54). Osmanlı İmparatorluğunun ilk yıllarında kadın saray ve halk arasında yönetim ilişkilerine bağlı olarak farklılık göstermiştir. Sarayda siyasi iradeye müdahale edebilen ve devlet otoritesinde etkili olan sultanlar ve okuma yazma, dini bilgi, musiki, dikiş, nakış gibi konularda eğitilmiş haremde cariyeler vardı (Terzi, 2021: 53). Halktan kadınlar ise dokumacılık, pazarlarda ürünlerin satışı ve bazı zengin ailelerin yanında hizmetçilik yapmıştır. Osmanlıda dokumacılık, kadınların dışarı çıkmadan yapabilecekleri zanaatların başında gelmektedir. Buna örnek olarak, 1678 yılında bursa da 300 mancınık tezgahının 150'sinin kadınlara ait olduğu bilinmektedir. 1867 yılından itibaren de “İzmir, Kula, Uşak, Saruhan” gibi çoğu Avrupalılara ait 300'e kadar mekanik halı tezgahında sürekli çalıştığı ve sayılarının üç bini bulduğu tespit edilmiştir (Yakın ve Aydoğan, 2019: 28). Saraydaki kadınların aksine halk kadınları eğitimden uzaktı. Saray dışındaki kadınların eğitime katılımları ancak sonraki yıllarda “Tanzimat'ın” ilanı ile mümkün olmuştur. Tanzimat Fermanı doğrudan kadına yönelik maddeler içermemesine rağmen, eğitim reformları ile kadın ve erkeğe mirastan eşit hak verilmesi, cariyeliğin kaldırılması gibi kadınları ilgilendiren hukuksal düzenlemeler yapılmıştır (Tigince, 1998: 131). Tanzimat öncesi sadece ilk okula gidebilen kadınların Tanzimat'la birlikte “ibtidai” ve rüştiyeler” dışında meslek eğitimi alabildikleri okullara gitmelerine izin verilmiştir. 1842'de ebeklik kursları açılmış, 1857'de dönemin eğitim bakanlığı olan “Maarif-i Umumi Nezareti batı tarzında eğitim sistemi için devreye girmiştir (Temizer, 2022: 56). Böylelikle kadınlar öğretmenlik ve ebeklik mesleğine teşvik edilmiştir. İkinci Meşrutiyetin ilanından sonraki dönemlerde ise erkeklerin çoğunun savaşa katılmasıyla piyasadaki emek arzı azalmış ve savaş ilerledikçe kentlerde ve kırsalda erkek işgücünün azlığı sonucu Müslüman kadınlarda emek piyasasında yerini almaya başlamıştır. Fabrikalardan atölyelere, yol yapımından , kimya sanayine kadar birçok iş sahasında ve devlet dairelerinde memur olarak kadınlar çalışmaya başlamıştır (Toprak, 1995: 132- 134). Ancak savaş sonrası erkeklerin geri dönmeleriyle birlikte kadınların çoğu eski sorumluluklarına geri dönmüştür.

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte devlet, ekonomik ve siyasal alanların yanı sıra kültürel alanları da kapsayacak bir dönüşüm içerisine girmiştir. Ancak burada hızlı bir dönüşüm söz konusu değildir. Dönüşümle birlikte ayrıca kadın imajı yeniden yaratılmaya başlanmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Konuyla ilgili Atatürk İzmir'deki bir konuşmasında şu sözleri dile getirmiştir;

“Bir toplum cinslerinden yalnızca birinin, çağın gereklerinin edinmesiyle yetinirse, o toplumun yarısından çoğu güçsüzlük içerisinde kalır. Bir ulus ilerlemek ve uygarlaşmak isterse, özellikle bu noktayı temel alarak kabul etmek zorundadır. Bizim toplumumuzun başarısızlığının nedeni kadınlarımıza karşı göstermiş olduğumuz gevşeklik ve kusurdan doğmaktadır. Bir toplumun yaşamda çalışması ve başarılı olması için, çalışanın başarılı olabilmenin bağlı olduğu bütün nedenleri ve koşulları kabul etmesi gerekir. Bundan dolayı bizim toplumumuz için ilim ve fen gerekliyse bunları eşit ölçüde hem erkek hem de kadınlarımızın elde etmesi gerekmektedir” (İnan, 1991: 41-42).

Cumhuriyetin ilk yılları reformlar dönemi olarak adlandırılmıştır. Cumhuriyetçi toplumsal eşitlik politikası, kadınların kamusal alanlarda bulunmalarında ve profesyonel alanda başarılı olmalarında ısrarcı olup bu amaçları destekleyerek kadınlardan aynı zamanda eğitilmiş, aydınlanmış iyi anneler, mükemmel ev kadınları, itaatkâr ve sadık eşler olmalarını da beklemiştir (Acar, vd., akt: Acar ve Altunok, 2012: 76-78). Kadınların her alanda söz sahibi olmaları ve erkeklerle eşit düzeyde eğitim görerek her meslekte temsil edilmeleri amacıyla bu alanda yeni hamleler yapılarak, Üniversite ve meslek okullarında kadınların eğitim görmesi ve buralardan mezun olan kadınların mesleklerini icra etmeye başlaması (Gelgeç Bakacak, 2009: 628-631) ayrıca yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakkının verilmesi kadının statüsüne başka bir boyut kazandırmıştır. Bu dönemde 14 yaş ve üzeri kadın işçiler 1927 yılında yapılan “sanayi sayımı” sonuçlarına göre, %43,7 tarımsal kaynaklı ürünlerin işlendiği sanayilerde, %48,1 dokumacılıkta çalışmışlardır. Osmanlı imparatorluğuna benzer Cumhuriyet döneminde de faaliyet alanları ve uzun ve kötü çalışma koşullarında çalışmış ve cinsiyete dayalı ücret farklılıkları olmuştur. 1936 yılında “İş Kanunu” çıkartılmış ve bu kanunda kadın işçileri koruyucu hükümler eklenmiş ancak “İkinci Dünya Savaşı’nın” başlaması sonucu hükümlerin uygulanması zorlaşmıştır (Acar ve Altunok, 2012: 61). İkinci Dünya Savaşına Türkiye dahil olmasa da seferberlik ilan edilerek erkekler askerliğe çağırılmış ve erkeklerin istihdam oranları düşmüş, kadın ve çocuklar istihdam edilmiştir. Ancak bu dönemde yaşanan iç göçlerinde etkisiyle kadınların istihdam oranlarını da düşüş meydana gelmiştir. 2000 yılı ve sonrasında dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kadının ev içi emeği ve çalışma hayatıyla ilgili çeşitli dönüşümler meydana gelmiştir. Küreselleşme ve krizlerin etkisiyle değişen ekonomi politikaları az da olsa kadınlara bir istihdam imkânı yaratmaktadır. Bu dönemde kadınların eğitim seviyelerindeki artış, kadınları piyasanın beklediği niteliklere daha uygun hale getirmektedir. Hizmet sektöründeki büyüme, teknolojinin ilerlemesi yeni esnek çalışma biçimlerini ortaya çıkartmıştır. Daha düşük ücretli veya güvencesiz olan bu yeni çalışma biçiminde genellikle kadınlar istihdam edilmiştir. Günümüzde de kadınlar, iş- yaşam dengesini koruyabilmek ve daha esneklik elde etmek amacıyla esnek çalışma biçimlerindeki istihdamı zorunlu olarak tercih etmektedir. Esnek çalışma, kadın istihdam oranlarında az da olsa arttırıcı bir etki yaratsa da erkeklerin istihdam oranlarına kıyasla kadın istihdamı düşük kalmaya devam etmekte ve kadınların tam zamanlı işlere ulaşmalarını kısıtlayıcı bir etki oluşturmaktadır. Günümüzde ev içi emeği, özellikle bakım emeği ve ev işleri kadınların temel sorumluluğu olarak görülmeye devam etmektedir. Bu nedenle kadınlar tam zamanlı istihdamdan ayrılarak ev içi sorumluluklarını yerine getirebilmek adına kısmi süreli ve kayıt dışı istihdamı tercih etmektedir. Devlet her ne kadar kreş desteği, ebeveyn izni ve esnek çalışma ile ilgili uyumlaştırma politikalar ile kadın istihdamını arttırmak istese de bu politika uygulamaları beklenen seviyede bir artış yaratmamakta ve kısa süreli bir etkiye sahip olmaktadır. Günümüzde kadın emeği konusunda önemli ilerlemeler elde etmekle birlikte, yapısal sorunlar devam etmektedir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kadının görünmeyen emeği, tarihsel süreç içerisinde ekonomik ve toplumsal yapılarla şekillenmiştir. Ancak değeri hiçbir zaman tam olarak anlaşılamamıştır. Tarım toplumunda kadınlar hem üretim hem de aile içinde kritik öneme sahip roller üstlenmiştir. Tohum ekmek, hasat yapmak, gıda işlemek gibi üretim faaliyetlerinde aktif rol alırken aynı zamanda çocuk bakımı, yaşlı bakımı ve ev işlerinin yürütülmesi gibi görevler kadınların günlük yaşamının bir parçası olmuştur. Ancak bu emekleri toplumda yeterince değer görmemiştir. Sanayi devrimiyle birlikte ise piyasa dinamikleri ve üretim yapısı değişerek bireyin emeği ev ve piyasa içi olarak ikiye ayrılmıştır. Bu süreçte “görünmeyen emek” olarak adlandırılan ev içi emek kadınlara, piyasa emeği ise erkeklere yüklenerek çalışma kavramı da ev dışında gerçekleştirilen faaliyetlerle özdeşleştirilmiştir (Başar, 2024: 15). Ev içi emeğin, ev içerisinde özel bir alanda sıkışıp kalması tarihsel araştırmaların yapılmasını engelleyerek, yazılan metin sayısını sınırlandırmıştır. Ancak kadının eve yolculuğu belirli bir tarihsel süreçten geçmesine karşın bu ev işi için tarihsel bir akış halinde olmamıştır. Çünkü meselenin özü hiç değişmemiştir. Günümüzde de dünyanın her yerindeki kadınların “ev içi emek” adı altında yaptıkları işler aynı kalmakta (Aldemir, 2016: 44) ve görünmemeye devam etmektedir. Ev içi alanımız toplumsal değil doğal alanımız olduğundan ev içerisinde yapılan işler doğallaştırılmaktadır. Böylelikle kadınların ev işi yapmaları ve çocuk bakımını üstlenmeleri beklenen doğal bir durum haline gelmektedir. Ayrıca ücretli istihdamın ön planda olmasıyla ücretsiz yapılan ev işinin bir iş olduğu reddedilmekte ve çocuk doğurmakta kadının biyolojik doğası olarak ele alınmaktadır. Ev içi emeğin görünür olması adına değerini hesaplamaya çalışılan birçok çalışma yapılarak kadın emeğinin ne kadar önemli olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Ancak bu konuda çok başarılı olunamamıştır. Kadınların çalışma hayatındaki dezavantajları ve sosyal kalıplar, bu emeğin yeterince tanınmasını engel olmaktadır.

Sonuç olarak kadınların görünmeyen emeğinin tanınması sürdürülebilir bir toplum için oldukça önemlidir. Böylelikle kadınların ekonomik ve sosyal hayattaki yerlerinin güçlenmesi toplumsal yapının yeniden şekillenmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca resmi istatistiklerde de daha kapsamlı ölçümlerin yapılmasıyla kadınların görünürliğünün artacağına inanılmaktadır. Kadınların görünmeyen emeği üzerine yapılan daha fazla araştırma ve tarihsel süreç içerisinde kadının yerinin yeniden değerlendirilmesi bu alandaki farkındalığı da artıracaktır.

||Beyan ve Açıklamalar/Disclosure Statements ||

Beyan	Bu çalışmanın yazarı, Bilgi Dergisi’nce beyan edilen araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduğunu beyan etmektedir
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Disclosure	The author confirms that his work complies with the principles of research and publication ethics announced by Bilgi
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support

KAYNAKÇA

- Acar, F., ve Altunok, G. (2012). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Taleplerini Anlamak: Türkiye’de Kadın Hareketlerinin Temelleri ve Sınırları. In S. Dedeoğlu & Y. A. Elveren (Eds.), *Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın* (s. 359). İletişim Yayınları.
- Acar Savran, G., & Demiryontan Tura, N. (2008). Kadının Görünmeyen Emeği: Maddecî Bir Feminizm Üzerine (G. Acar Savran & N. Demiryontan Tura, Eds.). Yordam Kitap Evi.
- Açıl, O. (2016). İlk Türk Devletlerinde Kadın Algısı ve Kadının Hakları. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 63-72.
- Aldemir, Ç. (2016). *Kadının Görünmeyen Emeğinin Görünür Kılınması: Ev İçi Emeğin Ücretlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi).
- Altun, A., & Çelîkcan, P. (2017). Belgesel Sinema Aracılığıyla Kadının Emeğinin Görünür Kılınması: Kûlkedisi Değiliz! *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 26, 179- 201.
- Aran, A. M., & Aktakke, N. (2015). *Kadınların Görünmeyene Katkısı: Türkiye’de Kadınların Ücretsiz Bakım Faaliyetlerinin Ekonomik Değerinin Belirlenmesi ve Kadınların Üzerindeki Bakım Yükünün Azaltılmasına Yönelik Politika Seçenekleri*. The World Bank IBRD- IDA.
- Başak, S., Kangar, S., & Yaşar, Ş. (2013). *Kadının Görünmeyen Emeği: İkinci Vardiya*. Anka Kadın Araştırma Merkezi Kadın Raporları, No: 13- 01.
- Başar, D. (2024). *Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı: Güncel Durumun Değerlendirilmesi*. Toplum Çalışmaları Enstitüsü.
- Bayraktar, G. (2023). İkinci Dalga Feminist Hareketin Feminizmin Gelişimindeki Dönüştürücü Rolü. *Advances in Women’s Studies*, 5(2), 49-56.
- Budd, J. W. (2011). *Çalışma Düşüncesi* (F. Man, Trans.). Ayrıntı Yayınları. (Original work: The Thought of work, Cornell University Press)
- Candan, E., & Özalp Günal, S. (2013). Tarımda Kadın Emeği. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 19(1), 93-101.
- Crain, M., Poster, W. & Cherry, M. (2016). *Invisible Labor: Hidden Work in The Contemporary World*. University of California Press.
- Coffey, C. Espinoza Revollo, P., Harvey, R., Lawson, M., Parvez Butt, A., Piaget, K., Sarosi, D., & Thekkudan, J. (2020). *Time to Care: Unpaid and Underpaid Care Work and The Global Inequality Crisis*. Oxfam. <https://doi.org/10.21201/2020.5419>.
- Çakmak, B. (2011). Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Uzanan Çizgide Osmanlı’da Kadın Hareketleri, Dönemin Tiyatrosunda Kadının Temsili ve Kadın Sorunu. In *Tarih Çalışmaları İçinde* (s. 44-79).
- Deniz, A. ve Kuloğlu, D. (2019). Ekonomi Tarihinde Avrupa ve Türkiye’de Kadın Çalışanların Ekonomideki Evrimsel Süreci. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(16), 345-374.
- Federici, S. (2014). *Sıfır Noktasında Devrim: Ev İşî, Yeniden Üretim ve Feminist Mücadele*. (D. Meral, H. Mertol ve Ö. Avcı., Çev.) (1. Baskı) Otonom Yayıncılık.
- Gelgeç Bakacak, A. (2009). Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 11(44), 627-638.
- Gündüz, U. (2008). *The Value of Household Production and Its Interactions with The Market Sector: The Case of Turkey* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Güneş, F. (2015). Toplumsal Yeniden Üretim ve Karşılığı Ödenmeyen Kadın Emeği. *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, Türk Tabibler Birliği*, 2, 2- 9.
- International Labour Organization (ILO). (2018). *Care Work and Care Jobs for The Future of Decent Work* (Erişim Tarihi: 9 Şubat 2025). <https://www.ilo.org/resource/news/ilo/women>
- İnan, R. (1991). Atatürk ve Türk Kadını. In *Tarihte Türk Kadını* (s. 730- 742). İstanbul: Arkın Yayın Evi.

- Kadioğlu, S. (2001). Bitmeyen Savaşım (*Kadın Hareketleri Tarihi- I*). Sel Yayıncılık.
- Karakaya, H. (2018). Görünmez Emek ve Ev Kadınları. *Fırat Üniversitesi İİBF, Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 73-94.
- Kırkpınar, L. (1998). *Türkiye’de Toplumsal Değişim ve Kadın* (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü). İzmir.
- Kocacık, F., & Gökkaya, B. V. (2005). *Türkiye’de Çalışan Kadınlar ve Sorunları*. C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 6(1), 195- 219.
- Mies, M. (2011). *Ataerki ve Birikim Uluslararası İş Bölümünün de Kadınlar*. (Y. Temurtürkan, Trans.). Dipnot Yayınları.
- Noon, M., & Blyton, P. (2002). Hidden Work. In *The Realities of Work* (2nd ed., pp. 309- 331). Palgrave.
- Önder, N. (2013). Türkiye’de Kadın İşgücünün Görünümü. *Çalışma Dünyası Dergisi*, 1(1), 35-61.
- Özdemir, Ö. (2017). İkili Sistemli Kuram Olarak Sosyalist Feminizm. *KSBD, Sonbahar*, 9(9), 2, 395-414.
- Romero, M. (2001). *Unraveling Privilege: Worker’s Children and The Hidden Cost of Paid Childcare*. Chicago- Kent Law Review, 76(3), 1651- 1672.
- Savran, G. A., & Demiryontan, N. T. (2012). *Kadının Görünmeyen Emeği: Maddeci Bir Feminizm Üzerine*. (2. Basım, s. 9- 157). Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti.
- Sehgal, R., Kanchi, A., & Raju, S. (2018). Invisible Work, Invisible Workers: *The Sub- Economies of Unpaid Work and Paid Work Action Research on Women’s Unpaid Labour*. Centre For Development Research and Action (UN WOMEN).
- Smith, A. (2017). *Ulusların Zenginliği* (A. Yunus & Mehmet Bakırcı, Trans., Vol. 1, 5th ed.). Alan Yayıncılık.
- Sırım, V., Kapçak, S., & Doğan, D. (2021). Geçmişten Günümüze Türk Kadın Emeğinin Değişim ve Gelişim Süreci. *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 12-35.
- Temizer, C. N. (2022). 19. Yüzyılda Batı’da ve Osmanlı’da Kadının Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 51-71.
- Terzi, A. (2021). Harem- ı Hümayun- ı İsmet Makrun Bir Yuva Olarak Harem. *Din ve Hayat Dergisi*, 43, 49-55.
- Tiğınç, O. (1998). Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Hayatı: Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi. *Bilim Teknik Yayın Evi*.
- Toprak, Z. (1995). *İttihat- Terakki ve Devletçilik*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toupin, L. (2018). *A History of an International Feminist Movement, 1972-77* (K. Roth, Trans.). Pluto Press.
- TÜİK. (2014-2015) *Zaman Kullanım Araştırması*. <https://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 26.11. 2024).
- TÜİK. (2021). *İstatistiklerle Kadın*. <https://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 26.11.2024).
- Ulutaş, Ü. Ç. (2018). *Feminist Sosyal Politika: Bakım, Emek, Göç* (1. Baskı). Note Bene Yayınları.
- Volgel, L. (2008). Historical- Critical Dictionary of Marxism. *Historical Materialism*, 16, 237-243.
- Yakın, E. ve Aydoğan, E. (2019). Osmanlı’da Kadınların Ekonomik Hayata Katkısı: Beratlı Kadınlar. *Türk Bilim Araştırma Vakfı*, 12(4), 26-44.
- Yavuz, Ö. (2015). *Kadınların Toplumsal Hayata Katılımında Yerel Yönetimlerin Rolü* (Yüksek Lisans Tezi).
- Yüksel, H. (2014). Emek Kavramının Ortaya Çıkışında Rol Oynayan Tarihi Dönüm Noktalarının Süreç Merkezli Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 19(2), 257-273.

Kuantum Liderlik ve Eğitime Yansımaları

Quantum Leadership and Its Reflections on Education

Gönül Şener ¹

Öz

Bu çalışmanın amacı yayımlanmış ulusal ve uluslararası kaynakları sistematik bir yaklaşımla inceleyerek dijitalleşen eğitim süreçlerinde teknolojiyle uyumlu, sezgisel ve ilişkisel liderlik becerilerini ön plana çıkarmaktır. Araştırma, kuantum liderlik konusunda literatürde yer alan çalışmaları sistematik bir biçimde incelemek amacıyla yürütülmüş nitel yöntemde tasarlanan literatür taramasıdır.

Kuantum liderlik yaklaşımı, eğitim kurumlarının geleneksel, hiyerarşik ve statik yapılarla baş edemediği karmaşık ve belirsiz süreçlerde yenilikçi bir yönetim vizyonu sunmaktadır. Bu bağlamda kuantum liderlik, öğretmenlerin, öğrencilerin ve diğer paydaşların potansiyelini açığa çıkarma, öğrenme ortamlarını yeniden şekillendirme ve okul kültürünü dönüştürme gücüne sahiptir. Bu çalışma, kuantum liderlik konusunu kuramsal düzeyde bütüncül bir bakış açısıyla ele alması açısından literatüre katkı sunmaktadır. Ayrıca alanyazında konunun kavramsal sınırlarının belirlenmesine, eğitim liderliğinde alternatif bakış açıları geliştirilmesine ve ileride yapılacak çalışmalara temel teşkil etmesi açısından önem taşımaktadır.

Abstract

This study aims to systematically examine published national and international sources and to highlight intuitive and relational leadership competencies that are compatible with technology in the context of digitalized educational processes. This research is a literature review designed within a qualitative approach, conducted to systematically analyze studies in the literature on quantum leadership.

The quantum leadership approach offers an innovative vision for managing complex and uncertain processes in which educational institutions struggle with traditional, hierarchical, and static structures. Accordingly, quantum leadership has the capacity to unlock the potential of teachers, students, and other stakeholders, to reshape learning environments, and to transform culture. This study offers a holistic theoretical analysis of quantum leadership, contributing to the literature by clarifying its conceptual boundaries, proposing alternative perspectives in educational leadership, and establishing a foundational basis for future academic and practical research.

Anahtar Kelimeler

Kuantum Liderlik • Eğitim Kurumları • Belirsizlik

Keywords

Quantum Leadership • Educational Institutions • Uncertainty

1. Sorumlu Yazar | Corresponding author: Doç. Dr., Munzur Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, gonulsener@munzur.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3212-7703

Atıf | Citation: Şener, Gönül. (2025). Kuantum Liderlik ve Eğitime Yansımaları. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27 (1), 24-38. DOI: 10.54838/bilgisosyal.1677201

Extended Summary

Traditional leadership understanding was shaped by the Industrial Revolution and modern organizational structures, and for many years it was defined by rigid hierarchical systems, command-and-control chains, and clearly assigned roles. In the 21st century, however, rapid technological advancements and transformations in economic and social dynamics have necessitated an evolution in leadership paradigms (Bennis, 2003). In this context, the concept of quantum leadership—which emphasizes flexibility, adaptability, systems thinking, and the ability to cope with uncertainty—has gained increasing importance (Zohar, 1997). Quantum leadership is a leadership model inspired by the principles of quantum theory in the field of physics. Unlike traditional mechanical and deterministic leadership approaches, this model emphasizes the ability of leaders to think flexibly, make effective decisions even in chaotic environments, and facilitate organizational transformation in alignment with dynamic structures (Wheatley, 2006). Quantum leadership recognizes that relationships between individuals and teams are complex and interconnected, requiring leaders to adopt a more holistic and systemic perspective (Uhl-Bien, Marion, & McKelvey, 2007). The quantum leadership approach offers an innovative management vision for educational institutions, particularly in navigating complex and uncertain processes where traditional, hierarchical, and static structures prove inadequate. Leadership in education is no longer limited to planning and control functions; rather, it requires the ability to interpret multiple variables simultaneously, make intuitive decisions, create meaning, and build human-centered relationships. In this regard, quantum leadership has the potential to unlock the capacities of teachers, students, and other stakeholders, reshape learning environments, and transform school culture. Findings in the literature reveal that quantum leadership has positive implications for education, particularly through its strong associations with concepts such as organizational commitment, motivation, resilience, and openness to change. However, for these effects to be sustainable, leaders must be equipped not only with technical knowledge but also with qualitative competencies such as awareness, systemic thinking, and emotional intelligence.

1. GİRİŞ

Geleneksel liderlik anlayışı, sanayi devrimi ve modern organizasyon yapıları ile şekillenmiş ve uzun yıllar boyunca sabit hiyerarşik yapı, emir-komuta zinciri ve belirlenmiş rollerle tanımlanmıştır. İçinde bulunduğumuz 21. yüzyılda, dünyadaki hızlı teknolojik gelişmeler, ekonomik ve toplumsal dinamiklerdeki değişimler, liderlik anlayışının da evrim geçirmesini zorunlu kılmıştır (Bennis, 2003). Liderlik, zaman içinde statik, otoriter modellerden; esnek, ilişki odaklı ve çok boyutlu yapılara evrilmiştir. Collins'in (2001) ortaya koyduğu Beşinci Düzey Liderlik modeli, kişisel alçakgönüllülük ve profesyonel kararlılığı birleştirerek etkili liderliği tanımlar. Ancak bu yaklaşım, daha çok istikrarlı ve tahmin edilebilir sistemler için geçerlidir. Değişen çevresel koşullar liderliği, yalnızca bireysel erdemlere değil; çevresel değişkenlere ve dinamik sistemlere duyarlı bir anlayışa yönlendirmiştir. Bu bağlamda Dönüşümcü Liderlik (Bass, 1985) vizyon ve motivasyonla değişim yaratmayı öncelerken; Hizmetkâr Liderlik (Greenleaf, 1977) ve Etkileşimci Liderlik yaklaşımları, insan ilişkilerine dayalı liderlik biçimlerinin zeminini oluşturmuştur. Ardından gelen Durumsal ve Karmaşıklık Temelli Liderlik yaklaşımları (Uhl-Bien et al., 2007), liderliğin bağlama göre şekillendiğini, doğrusal olmayan sistemlerle çalışmayı gerektirdiğini savunmuştur. Son olarak, Senge'nin (1990) sistemsel düşünme anlayışı, örgütsel öğrenme ile liderliğe farklı bir boyut kazandırmıştır. Tüm bu kuramsal yaklaşımlar, bugünün belirsizlik, çokluk ve dinamik etkileşimler çağında ihtiyaç duyulan Kuantum Liderlik anlayışının temellerini atmıştır. Kuantum liderlik, klasik paradigmalardan ötesine geçerek liderliği bir öğrenme, etkileşim ve bilinç düzeyi olarak ele almakta; liderin varoluşsal niteliğine ve sistemsel uyumuna odaklanmaktadır.

(Erçetin & Kamacı, 2008; Zohar & Marshall, 2000).

Kuantum liderlik, fizik biliminde yer alan kuantum teorisinin prensiplerinden ilham alarak geliştirilmiş bir liderlik modelidir. Bu yaklaşım, geleneksel mekanik ve deterministik liderlik anlayışının aksine, liderlerin esnek düşüncelerini, kaos ortamında bile etkili kararlar alabilmelerini ve organizasyonların dinamik yapılara uygun olarak dönüşebilmesini vurgular (Wheatley, 2006). Kuantum liderlik, bireyler ve ekipler arasındaki ilişkilerin karmaşık ve birbirine bağlı olduğunu kabul eder ve bu doğrultuda liderlerin daha bütünsel ve sistemsal bir bakış açısına sahip olmalarını gerektirir (Uhl-Bien, Marion & McKelvey, 2007).

Kuantum liderlik, karmaşık ve hızla değişen çalışma ortamlarında liderlerin başarılı olmaları için gerekli olan esneklik, yaratıcılık, çeviklik ve sezgisel karar alma yetilerini destekler. Bu bağlamda kuantum liderlik sadece mevcut liderlik paradigmalarının yetersizliklerini gidermekle kalmayıp aynı zamanda gelecekteki liderlerin sahip olmaları gereken yetkinlikleri de yeniden tanımlamaktadır (Bennis, 2003). Bu model, bireylerin ve takımların daha bağımsız ve yaratıcı çalışmasını teşvik ederken, karar alma süreçlerinde farklı bakış açıları geliştirir. İlgili literatür incelendiğinde, kuantum liderliğin kuramsal düzeyde sınırlı sayıda çalışmada ele alındığı, uygulamaya yönelik modellemelerin ve ampirik araştırmaların yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu bağlamda, bu çalışma kuantum liderlik kavramını literatürde kavrama ilişkin yapılmış çalışmaları derleyerek kuantum liderliğe ilişkin kuramsal bir zemin oluşturulması ve gelecekte yapılacak uygulamalı araştırmalara yön verilmesi hedeflenmektedir. Bu çalışma, liderlik literatüründe giderek daha fazla dikkat çeken kuantum liderlik yaklaşımını teorik açıdan incelemeyi, yeni nesil liderlik anlayışlarına yönelik farkındalık oluşturmaya amaçlamaktadır.

2. YÖNTEM

Bu araştırma, nitel yöntemde tasarlanmış olup “kuantum liderlik” konusunda literatürde yer alan çalışmaları sistematik bir biçimde incelemek amacıyla yürütülmüş literatür taramasıdır. Literatür taramaları, belirli bir kavrama veya kuramsal yaklaşıma dair mevcut bilgi birikiminin analiz edilerek yapılandırılmasını ve bu alanda yapılan araştırmaların eğilimlerini belirlemeyi amaçlayan araştırma türleridir (Snyder, 2019).

Araştırmada kullanılan literatür, yıl şartı aranmaksızın konu ile ilgili yayımlanmış çalışmalardan seçilmiştir. Tarama sürecinde Google Scholar, Web of Science, Scopus, ERIC, ProQuest, DergiPark, gibi ulusal ve uluslararası akademik veri tabanları tercih edilmiştir. Yine tarama sürecinde kullanılan başlıca anahtar kelimeler; "quantum leadership", "kuantum liderlik", "complexity leadership", "postmodern leadership", "organizational change and leadership"dir.

3. LİTERATÜR İNCELEMESİ

3.1. Kuantum Liderlik Kavramının Tanımı

Liderlik, organizasyonların başarısında kritik bir öneme sahip olup tarihsel süreçte farklı liderlik modelleri geliştirilmiştir. Klasik liderlik modelleri, genellikle hiyerarşik yapılar ve belirgin otorite ilişkileri üzerine kuruludur. Bu modellerde lider, karar verici ve kontrol edici bir pozisyonda yer alır (Erçetin & Kamacı, 2008). Ancak, günümüzün karmaşık ve belirsiz iş dünyasında, bu yaklaşımlar yetersiz kalabilmektedir. Bu noktada, kuantum liderlik modeli, esneklik ve adaptasyonu ön planda tutarak alternatif bir yaklaşım sunmaktadır (Uzunçarşılı Soydaş, 2002).

Kuantum liderlik, kuantum fiziğinin prensiplerinden esinlenerek geliştirilen ve günümüz modern

liderlik yaklaşımlarından biri olarak kabul edilen bir kavramdır. Bu liderlik modeli, belirsizlik ve karmaşıklığın hakim olduğu günümüz iş dünyasında, liderlerin esneklik, adaptasyon ve yenilikçilik gibi yetkinliklere sahip olmalarını vurgular (Erçetin ve ark. 2017). İlham aldığı kuantum fiziği, evrendeki parçacıkların davranışlarını ve bu davranışların olasılıklarını inceleyen bir bilim dalıdır. Kuantum liderlik ise bu bilim dalının varsayımlarını yönetim bilimine entegre ederek, liderlerin belirsizlik ve değişimle başa çıkabilme yeteneklerini ön plana çıkarır. Bu yaklaşım, liderlerin süreç odaklı olmalarını, ortak bir vizyon oluşturmalarını, sinerji ve etkileşim yaratmalarını, örgütsel çevreyi göz önünde bulundurmalarını ve işbirliğini teşvik eder (Çelikten & Şanal, 2021).

3.2.Klasik Liderlik Modelleri ile Karşılaştırma

Klasik liderlik teorileri, genellikle liderin belirli özellikleri ve davranışları üzerine odaklanır. Bu modellerde liderlik, liderin kişisel özelliklerinden kaynaklanan, neden-sonuç ilişkisiyle açıklanan ve kişisel güce dayalı sürekli bir özellik olarak kabul edilir (Baloğlu, 2011). Burada lider, otoriteyi elinde bulunduran ve astlarına ne yapmaları gerektiğini söyleyen bir figürdür. Bu yaklaşım, örgütlerde katı hiyerarşik yapılar ve merkeziyetçi karar alma süreçleriyle karakterizedir. Kuantum fiziğinin belirsizlik ve olasılık kavramlarından esinlenerek geliştirilmiş kuantum liderlik ise liderliği statik bir özellik yerine, lider ve izleyenler arasındaki etkileşimlerden doğan dinamik bir süreç olarak ele alır (Keskinçelik Kara, 2013). Kuantum liderler, belirsizlikleri kabul eder, esnek düşünür ve değişime hızlı uyum sağlarlar. Ayrıca, örgüt üyeleri arasında sinerji ve işbirliğini teşvik ederek, ortak bir vizyon oluştururlar (Baloğlu, 2011). Kuantum liderlik ile geleneksel liderlik yaklaşımları, birçok temel özellik bakımından birbirinden ayrılmaktadır. Öncelikle vizyon anlayışında ciddi farklılıklar göze çarpar. Geleneksel liderlik, sabit, ölçülebilir ve öngörülebilir hedeflere odaklanırken; kuantum liderlik esnek, belirsizliğe açık ve olasılıklara duyarlı bir vizyon yaklaşımını benimser (Wheatley, 2006). Eğitim gibi değişkenliği yüksek ortamlarda bu esneklik, liderin uyum yeteneğini artırmakta ve dönüşüm süreçlerine katkı sağlamaktadır (Zohar & Marshall, 2004). İletişim biçimi açısından geleneksel liderlik hiyerarşik ve çoğunlukla tek yönlüdür. Oysa kuantum liderlik, çok yönlü, açık ve etkileşim temelli bir iletişim biçimini benimseyerek, çalışanların sürece aktif katılımını teşvik eder (Sergiovanni, 2009). Bu da kuruma aidiyet duygusunu ve iş birliğini artırır. Karar alma süreçlerinde geleneksel liderlik, mantıksal ve kontrol odaklıdır; veriye ve mevcut prosedürlere sıkı sıkıya bağlı kalır. Buna karşın kuantum liderlik sezgisel karar alma, belirsizlikle başa çıkma ve durumsallığa göre esneklik gösterebilme yetkinliklerini önceler (Wheatley, 2006; Goleman, 2000). Eğitim ortamında değişken öğrenci profilleri, beklenmedik krizler ve toplumsal dönüşümler dikkate alındığında bu esneklik büyük önem taşır. Örgüt anlayışı da liderlik tarzlarını ayıran başka bir unsurdur. Geleneksel yaklaşım örgütleri mekanik sistemler olarak görür; görev tanımları, hiyerarşi ve iş akışları sabittir. Kuantum liderlik ise örgütleri canlı, ilişkisel ve sürekli evrilen sistemler olarak değerlendirir (Zohar, 1997). Bu yaklaşıma göre bir okul, iç içe geçmiş sosyal, kültürel ve duygusal ilişkiler ağıdır ve liderin görevi bu ağı denge içinde tutmaktır. Bilgi akışı bakımından geleneksel liderlik merkeziyetçidir. Bilgi genellikle üst yönetimde toplanır ve kontrollü şekilde dağıtılır. Kuantum liderlikte ise bilgi herkesin ortak katkısıdır ve paylaştıkça çoğalır (Fullan, 2007). Eğitim ortamlarında bu yaklaşım, öğretmenler arası iş birliğini ve mesleki öğrenme topluluklarını güçlendirir. Liderin rolü konusunda geleneksel lider, yöneten ve denetleyen bir figürdür. Otorite kurar, karar verir, uygulamayı kontrol eder. Buna karşın kuantum lider rehberdir, kolaylaştırıcıdır, ilham vericidir. Öğrenmeyi teşvik eder, gelişim için alan açar (Zohar & Marshall, 2000). Değişime yaklaşım da farklıdır. Geleneksel liderlik, değişime çoğunlukla direnç gösterir ve stabiliteyi korumaya çalışır. Kuantum liderlik ise değişimi kaçınılmaz ve yaratıcı bir fırsat olarak görür; dönüşümü teşvik eder (Reigeluth & Karnopp,

2013). Bu yönüyle kuantum liderlik özellikle pandemi sonrası eğitim sistemlerinde öne çıkan esnek öğrenme, uzaktan eğitim ve teknolojik dönüşüm gibi süreçlere daha hızlı uyum sağlayabilir. Bu iki yaklaşımın temel dayanakları da farklı epistemolojik temellere sahiptir. Geleneksel liderlik, Newtoncu paradigma ile nedensellik, doğrusal ilişki ve kontrol üzerine kuruludur. Kuantum liderlik ise sistem teorisi ve kuantum fiziğinin çoklu olasılık, belirsizlik, etkileşim ve bütünsellik ilkelerine dayanır (Zohar, 1997; Wheatley, 2006).

Klasik liderlik modelleri, belirli bir dönemin ihtiyaçlarına cevap vermiş olsa da günümüzün hızlı değişen ve belirsizliklerle dolu iş dünyasında yetersiz kalmaktadır. Bu liderlik türü, esneklik, adaptasyon ve işbirliğini ön planda tutarak, modern organizasyonların ihtiyaçlarına daha uygun bir model sunmaktadır.

Şekil 1: Klasik liderlik modelleri ile kuantum liderlik modelinin karşılaştırılması

Özellikler	Geleneksel Liderlik	Kuantum Liderlik
Vizyon	Sabit ve öngörülebilir	Esnek ve olasılıklara ak
İletişim	Hiyerarşik ve tek yönlü	Etkileşimli ve çok yönlü
Karar Verme	Mantıksal ve kontrolcü	Sezgisel ve duruma duyarlı
Örgüt Anlayışı	Mekanik ve statik	Canlı, ilişkisel ve dinamik
Bilgi Akışı	Merkezi	Dağınık ve ortak
Lider-Rol Tanımı	Yönetici/ denetleyici	Rehber/ kolaylaştırıcı
Değişime Yaklaşım	Dirençli	Uyumlu ve yenilikçi
Temel Dayanak	Newtoncu paradigma	Kuantum fiziği ve sistem teorisi

Bu nedenle, liderlerin kuantum liderlik prensiplerini benimsemeleri, organizasyonların sürdürülebilir başarısı için kritik bir öneme sahiptir.

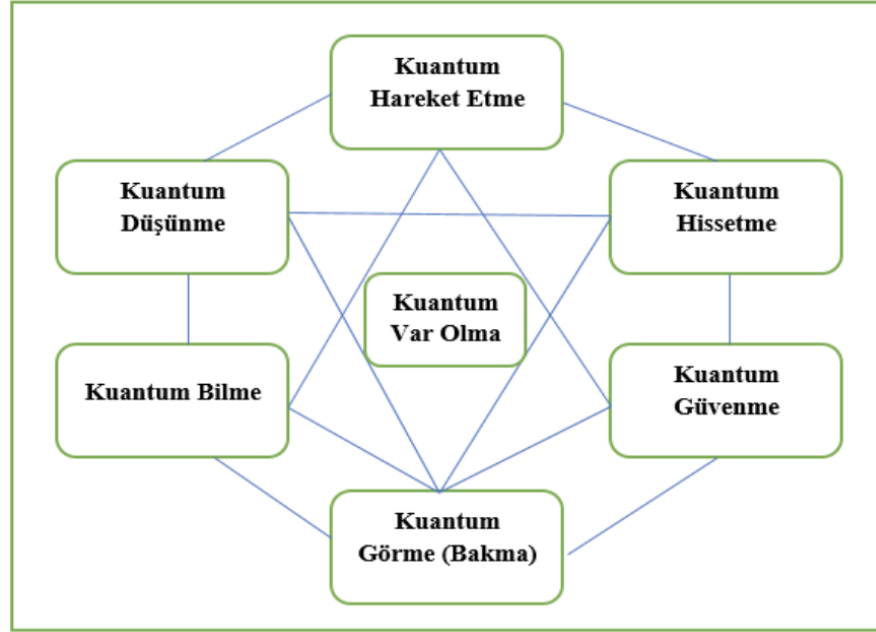
3.3. Kuantum Liderliğin Teorik Temelleri

Kuantum liderlik, klasik Newton mekaniğinin deterministik ve öngörülebilir yapısından farklı olarak, kuantum mekaniğinin belirsizlik, olasılık ve bütünsellik gibi kavramlarını liderlik teorilerine entegre eder (Oben Ürü, Gözükar & Aksoy, 2021). Diğer bir anlatımla kuantum fiziği, atom altı parçacıkların davranışlarını inceleyen ve klasik fiziğin ötesinde bir anlayış sunan bir bilim dalıdır. Bu teori, evrendeki her nesnenin bir kuantum dalga fonksiyonuyla betimlendiğini ve bu nesnelerin ancak sınırlı sayıdaki izinli durumlardan birinde gözlemlenebileceğini belirtir. Ayrıca, bir nesnenin dalga fonksiyonu, onun izinli durumların her birinde bulunma olasılığını belirler ve bu nesneyi ölçmek, mutlaka o nesnenin durumunu etkiler (Yücebalkan, 2020). Bu prensipler, liderlik anlayışında belirsizlikle başa çıkma, esneklik ve adaptasyon gibi kavramların önemini vurgular. Kuantum liderlikte ise liderlerin zihinsel modellerini inceleyerek öğrenme kapasitelerini artırmalarını sağlayan yedi temel beceri söz konusudur:

Shelton (1999), kuantum liderinin bazı becerilere sahip olması gerektiğini ileri sürmüş ve bunu kuantum liderliği becerileri modeli olarak adlandırmıştır. Kuantum liderliği becerileri esasen kuantum mekanizması ilkelerinin birincil önem taşıdığı ve bu nedenle evrendeki her şeyin bir nedeni olduğu

düşüncesinin ve evrenin maddesel özelliklerinin ikincil plana atıldığı bir varsayım üzerine kurgulanmıştır.

Şekil 2: Kuantum liderliği becerileri modeli

Kaynak: (Shelton ve Darling, 2001)

Şekil 2, kuantum liderliğin çok boyutlu doğasını anlamaya yönelik bir çerçeve sunmaktadır. Ortada yer alan “Kuantum Var Olma” kavramı, modelin merkezini oluşturur ve tüm diğer becerilerle doğrudan ilişkilidir. Bu, kuantum liderliğin yalnızca bir davranış biçimi değil, bir varoluş hali olduğunu vurgular. Liderin kendini tanıma, içsel denge kurma ve bilinçli farkındalık düzeyi, tüm diğer becerilerin temelini oluşturur.

Kuantum liderliği becerilerini, “kuantum görme/bakma (seeing), kuantum düşünme (thinking), kuantum hissetme (feeling), kuantum bilme (knowing), kuantum hareket etme (acting), kuantum güvenme (trusting), kuantum varolma/yaradılış (being)” şeklinde sınıflandırmak mümkündür:- Kuantum görme/bakma (seeing): Bilerek görebilme veya bilerek, bilinçli olarak bakabilme becerisi- Kuantum düşünme (thinking): Karmaşık düzeyde düşünebilme becerisi- Kuantum hissetme (feeling): Yaşıyor (canlı-alive) olduğunu yüksek düzeyde hissedebilme becerisi- Kuantum bilme (knowing): Sezgisel olarak bilebilme becerisi

Kuantum hareket etme (acting): Sorumlulukla (sorumluluk bilinciyle) hareket edebilme becerisi- Kuantum güvenme (trusting): Yaşam süreçlerine güvenebilme becerisi- Kuantum var olma/yaradılışı (being): İlişkiler içinde bulunabilme veya ilişki kurabilme becerisi (Shelton, 1999).

3.4. Kuantum Paradigması ve Liderlik

Kuantum paradigması, evrendeki her şeyin birbirleriyle ilişkili olduğu ve bu ilişkilerin sürekli değiştiği anlayışını benimser. Bu perspektif, liderlerin statik ve hiyerarşik yapılardan ziyade, dinamik ve ağ tipi organizasyonları teşvik etmelerini önerir (Kosa, 2020). Kuantum fiziği, 20. yüzyılın başlarında klasik Newton fiziğinin açıklamakta yetersiz kaldığı atom altı parçacıkların davranışlarını incelemek amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu teori, belirsizlik, olasılık ve birbirine bağlılık gibi kavramlarıyla sadece

fizik alanında değil, aynı zamanda yönetim ve liderlik teorilerinde de derin etkiler yaratmıştır (Doğan, 2019). Kuantum liderlik, bu bilimsel prensipleri organizasyonel davranış ve liderlik modellerine entegre eden modern bir yaklaşımdır (Kosa, 2020). Öte taraftan kuantum fiziğinin temelinde, parçacıkların konum ve hızlarının aynı anda kesin olarak bilinmesinin imkânsız olduğunu ifade eden Heisenberg'in Belirsizlik İlkesi yer alır. Bu ilke, liderlik anlayışında da belirsizliğin kaçınılmaz olduğunu ve liderlerin bu belirsizlikle başa çıkabilme yeteneğine sahip olmaları gerektiğini vurgular (Yücebalkan, 2020). Kuantum liderler, kesinlik arayışından ziyade olasılıkları değerlendirebilen, esnek ve adaptif bireylerdir. Bu yaklaşım, liderlerin hızlı değişen ve karmaşık iş ortamlarında daha etkili olmalarını sağlar (Doğan, 2019). Kuantum fiziğinde, parçacıkların birbirleriyle sürekli etkileşim halinde olduğu ve bu etkileşimlerin sistemin genel davranışını belirlediği kabul edilir. Benzer şekilde, kuantum liderlik de organizasyon içindeki bireylerin ve birimlerin birbirine bağlılığını ve etkileşimini ön plana çıkarır. Liderler, hiyerarşik yapılarından ziyade, iş birliğine dayalı ve ağ tipi organizasyonları teşvik ederler. Bu sayede, bilgi akışı hızlanır, yenilikçilik artar ve organizasyonel esneklik sağlanır (Kosa, 2020). Bu perspektif, klasik Newtoncu anlayıştan farklı olarak, evrenin dinamik ve sürekli değişen bir bütün olduğunu kabul eder. Bu bağlamda, bireylerin ve toplumların birbirleriyle olan ilişkileri, sosyal ve kültürel dinamiklerin anlaşılmasında merkezi bir rol oynar (Ateş, 2021).

Bağlantısallık ise aynı zamanda posthümanist düşünceyle örtüşerek, insan merkezli yaklaşımların ötesine geçmeyi ve tüm varlıkların birbiriyle olan ilişkilerini dikkate almayı önerir. Kuantum teorisi, enerjinin ve maddenin sürekli bir dönüşüm içinde olduğunu belirtir. Bu perspektif, liderlik anlayışında da değişimin kaçınılmaz ve sürekli olduğunu kabul etmeyi gerektirir. Kuantum liderler, statükoyu korumaktan ziyade, değişimi kucaklayan ve dönüşümü yönlendiren bireylerdir. Bu liderler, belirsizlikleri fırsata çevirerek organizasyonların rekabet avantajını artırır (Yücebalkan, 2020).

Bir diğer yaklaşım olan sistemsel düşünme, karmaşık sistemlerin bileşenleri arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin bütün üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik bir yaklaşımdır. Bu düşünce biçimi, problemlerin sadece yüzeysel belirtilerine odaklanmak yerine, altta yatan nedenleri ve sistem içindeki etkileşimleri analiz etmeyi amaçlar. Örneğin, beyin nasıl düşünce üretir sorusu, sadece biyolojik bir perspektiften değil, aynı zamanda nörolojik, psikolojik ve sosyokültürel bağlamlarda da incelenmelidir. Bu tür bir yaklaşım, daha bütüncül ve etkili çözümler geliştirilmesine olanak tanır.

Belirsizlik, bağlantısallık ve sistemsel düşünme kavramları, modern dünyanın karmaşıklığını ve dinamik yapısını anlamada kritik öneme sahiptir. Bu kavramların derinlemesine anlaşılması ve uygulanması, bireylerin ve organizasyonların belirsizliklerle başa çıkma, ilişkileri yönetme ve karmaşık problemleri çözme yeteneklerini güçlendirir. Dolayısıyla, bu alanlarda farkındalık ve bilgi birikiminin artırılması, sürdürülebilir başarı ve refah için gereklidir (Ateş, 2021).

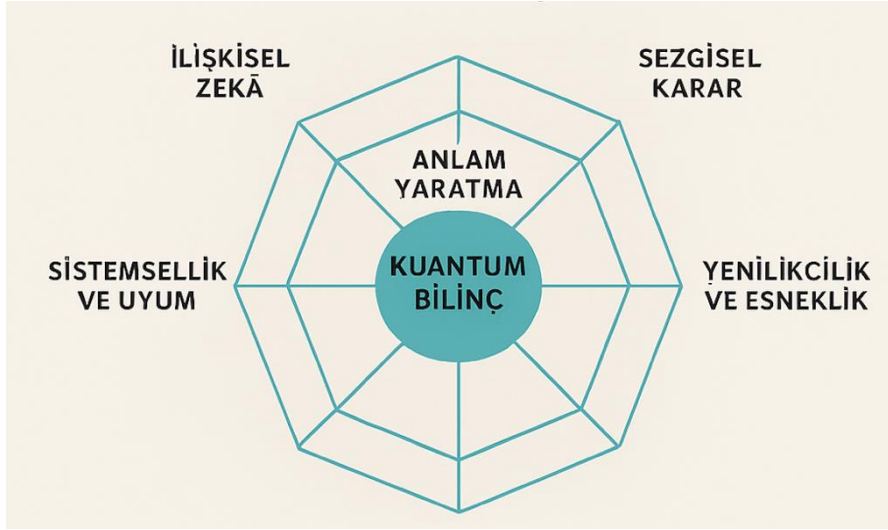
3.5. Kuantum Liderlik Bileşenleri

Kuantum liderlik, klasik yönetim paradigmalarına alternatif olarak geliştirilen ve eğitim gibi birçok alanda uygulama alanı bulan bütünsel bir liderlik yaklaşımıdır. Bu liderlik biçimini oluşturan temel bileşenler, sistem teorisi ve kuantum fiziği temelli düşünce yapılarından beslenir.

Kavramsal şeklin merkezinde yer alan kuantum bilinç, liderin kendilik farkındalığı, örgütsel farkındalık ve bütünsel düşünme kapasitesinin sembolüdür. Bu bilinç düzeyi, liderin olayları sadece neden-sonuç ekseninde değil, bağlantılar ve çoklu olasılıklar bağlamında değerlendirmesini sağlar (Zohar & Marshall, 2000). İlişkisel zekâ, kuantum liderliğin en belirleyici bileşenlerinden biridir. Liderin, örgütteki bireylerle empati kurarak güven temelli ilişkiler geliştirmesi, iş birliğini artırması ve

sosyal ağlar üzerinden pozitif enerji üretmesi bu bileşenin işlevselliğini ortaya koyar. Bu yönüyle kuantum lider, bireysel başarıyı değil, kolektif uyumu ve birlikte öğrenmeyi önemser (Goleman, 2000). Sezgisel karar, belirsizlik ortamlarında rasyonel verilerin yetersiz kaldığı durumlarda liderin içgüdüsel bilgeliğini kullanma yeteneğini ifade eder. Geleneksel liderlik modelleri, karar süreçlerini analitik düşünceye dayandırırken, kuantum liderlik sezgisel bilgiyi de meşru bir kaynak olarak görür. Bu durum liderin çevikliğini ve belirsizliğe karşı uyum kapasitesini artırır (Wheatley, 2006).

Şekil 3: Kuantum liderlik bileşenleri

Anlam yaratma, liderin kurum içinde sadece yönetsel değil, aynı zamanda duygusal ve felsefi bir bağ kurma yeteneğidir. Kuantum lider, görev dağılımı ya da hedef belirlemenin ötesinde, çalıştığı topluluğa “neden” sorusunun cevabını sunan kişidir. Bu, çalışan motivasyonunu ve kurumsal aidiyeti güçlendiren bir boyuttur (Zohar, 1997). Sistemsellik ve uyum, kuantum liderliğin karmaşık sistemler teorisine dayanan bileşenidir. Lider, örgütün bir makine değil, etkileşim hâlinde olan canlı bir organizma olduğunu kabul eder. Sistemin bütün bileşenleri arasında dengeyi korumak ve değişimle birlikte yeniden uyum sağlamak kuantum liderin temel rolüdür. Son olarak, yenilikçilik ve esneklik, bu yaklaşımın değişime açıklığını ve yaratıcı çözümler üretme potansiyelini temsil eder. Kuantum lider, değişimi tehdit olarak değil, gelişim fırsatı olarak görür ve kurumu bu yönde dönüştürmeye çalışır (Reigeluth & Karnopp, 2013). Tüm bu bileşenler, kuantum liderliği sadece bir yönetsel pozisyon değil, aynı zamanda bütüncül bir düşünme biçimi olarak tanımlar.

3.6. Kuantum Liderlikte Yönetim ve Karar Alma Süreci

Kuantum liderlikte yönetim ve karar alma süreçleri, geleneksel hiyerarşik yapılardan ziyade, dinamik ve katılımcı bir yapıya dayanır (Kosa, 2020). Bu liderlik türü, örgütlerin sürekli değişen ve belirsizlik içeren çevresel koşullara uyum sağlamalarını hedefler. Bu bağlamda, kuantum liderler, örgüt içindeki bireylerin potansiyellerini maksimize etmeyi ve onları karar alma süreçlerine aktif olarak dahil etmeyi önemser. Bu yaklaşım, çalışanların motivasyonunu artırırken, örgütün adaptasyon yeteneğini de güçlendirir. Ayrıca, kuantum liderler, örgüt içindeki iletişim kanallarını açık tutarak, bilgi akışını hızlandırır ve böylece daha hızlı ve etkili kararlar alınmasını sağlarlar (Çetin & Gürkan, 2020).

Kuantum liderlikte karar alma süreci, belirsizlik ve karmaşıklığın doğal bir parçası olarak kabul edilir. Bu nedenle, kuantum liderler, belirsizlikleri yönetebilmek için esnek ve adaptif stratejiler geliştirirler.

Karar alma süreçlerinde, farklı bakış açılarını değerlendirerek, kolektif bir bilinç oluştururlar. Bu yaklaşım, örgütün inovasyon kapasitesini artırırken, riskleri minimize etmeye de yardımcı olur. Ayrıca, kuantum liderler, sezgisel ve analitik düşünme süreçlerini bir araya getirerek, daha bütünsel ve etkili kararlar alırlar (Çetin & Gürkan, 2020). Bu model, liderlerin hem rasyonel hem de sezgisel karar alma süreçlerini etkili bir şekilde kullanmalarını gerektirir. Duygusal zeka, kuantum liderliğin önemli bir bileşeni olarak, liderlerin sezgisel karar alma süreçlerinde daha bilinçli ve başarılı olmalarını sağlar (Altan, 2020). Bu tür liderler, belirsizlikle başa çıkmak için duygusal zekalarını kullanarak empati, öz farkındalık ve etkili iletişim becerilerini geliştirirler. Karar alma süreçlerinde, duyguların ve sezgilerin rolü büyüktür. Duygusal zekası yüksek olan liderler, duygularını ve başkalarının duygularını daha iyi anlayarak, daha sağlıklı ve etkili kararlar alabilirler. Özellikle hızlı değişen iş dünyasında, kuantum liderlik anlayışıyla entegre edilen duygusal zeka, liderlerin stresli ve belirsiz durumlarda daha esnek olmalarına yardımcı olur (Altan, 2020). Sezgisel karar alma, kuantum liderlerin karmaşık ve hızla değişen koşullarda etkili kararlar almalarını sağlayan temel bir beceridir. Duygusal zekası yüksek olan liderler, sezgilerini daha etkin kullanarak, belirsizlik ve kaos içinde stratejik yönlendirmeler yapabilirler. Araştırmalar, duygusal zekanın sezgisel karar alma üzerindeki olumlu etkisini desteklemektedir (Sarıkaya ve Atilla, 2018).

Kuantum liderlik anlayışında, liderlerin içgörü ve sezgilerini güçlendirmeleri, organizasyonları daha sürdürülebilir ve inovatif hale getirmektedir. Kuantum liderler, işbirliği ve empatiyi ön planda tutarak organizasyonlarını daha etkili yönetirler. Yapılan bir çalışmada, yöneticilerin duygusal zeka düzeylerinin sezgisel karar verme stilleri üzerinde olumlu etkisi olduğu bulunmuştur (Yıldız, 2017). Duygusal zeka ve sezgisel karar alma süreçleri, kuantum liderlerin başarısında kritik bir rol oynamaktadır. Duygusal zekası yüksek olan liderler, sezgisel karar alma süreçlerinde daha başarılı olabilirler. Bu nedenle, kuantum liderlerin hem duygusal zekalarını geliştirmeleri hem de sezgisel karar alma becerilerini güçlendirmeleri, organizasyonlarının sürdürülebilir başarısı için önemli bir faktördür (Altan, 2020; Sarıkaya & Atilla, 2018; Yıldız, 2017).

3.7. Olasılıklı Düşünme ve Alternatif Senaryolar

Kuantum liderlik modeli, olasılıklı düşünme ve alternatif senaryolar geliştirme becerilerini içerir. Bu sayede liderler, değişen koşullara hızlı ve etkili tepkiler verebilirler. Olasılıklı düşünme, liderlerin gelecekteki belirsizlikleri ve farklı olasılıkları göz önünde bulundurarak karar alma süreçlerini şekillendirmelerini sağlar. Kuantum liderler, doğrusal olmayan düşünme yetenekleri sayesinde, belirsizlik içeren durumlarda bile etkili stratejiler geliştirebilirler. Bu yaklaşım, liderlerin mevcut durumları farklı açılardan değerlendirmelerine ve çeşitli olasılıkları hesaba katarak daha esnek planlar yapmalarına olanak tanır. Örneğin, kuantum liderler, karmaşık adaptif sistemlerde doğrusal olmayan düşünme becerileriyle belirsizlikleri yönetebilirler (Ömür, 2023).

3.8. Kuantum Liderlik Kapsamında Karmaşık Sistemlerde Liderlik Stratejileri

Karmaşık sistemlerde kuantum liderlik stratejileri aşağıda yer almaktadır:

Belirsizliği Kucaklamak: Kuantum liderler, belirsizliği kaçınılmaz bir gerçeklik olarak kabul eder ve bu durumu fırsata çevirebilirler. Bu yaklaşım, liderlerin esnek ve yaratıcı çözümler geliştirmelerine olanak tanır (Yücebalkan, 2020).

Dağıtımçı Liderlik: Karmaşık sistemlerde, liderlik sorumluluklarının paylaşılması, organizasyonun

adaptasyon yeteneğini artırır. Dağıtımcı liderlik, bireylerin kendi liderlik becerilerini geliştirmelerine ve kolektif bir bilinç oluşturulmasına katkı sağlar (Kayral, 2016).

Sezgisel Karar Alma: Kuantum liderler, analitik verilerin yanı sıra sezgilerini de karar alma süreçlerine dahil ederler. Bu, hızlı ve etkili kararlar alınmasını destekler (Saygan Tunçay, 2022).

Sürekli Öğrenme ve Yenilikçilik: Karmaşık sistemlerde, liderlerin ve ekiplerin sürekli öğrenme kültürünü benimsemeleri, organizasyonun rekabet gücünü artırır. Kuantum liderler, yenilikçi düşüncüyü teşvik eder ve öğrenmeyi desteklerler (Çiçek & Erkasap, 2023).

İletişim ve İşbirliğini Güçlendirmek: Açık ve etkili iletişim, karmaşık sistemlerde bilgi akışını hızlandırır ve işbirliğini teşvik eder. Kuantum liderler, farklı bakış açılarını bir araya getirerek sinerji oluştururlar (Beşoluk, Gündüz & Önder, 2011).

Kuantum liderlik, karmaşık ve belirsiz ortamlarda organizasyonların başarılı olabilmesi için gerekli stratejileri sunmaktadır. Belirsizliği kabul etmek, dağıtımcı liderlik uygulamak, sezgisel karar alma, sürekli öğrenme ve etkili iletişim gibi stratejiler, karmaşık sistemlerde liderlerin etkinliğini artırmaktadır. Bu yaklaşımlar, organizasyonların esnekliklerini ve adaptasyon yeteneklerini güçlendirerek, değişen koşullara uyum sağlamalarına olanak tanımaktadır.

3.9. Kuantum Liderlik ve Eğitime Yansımaları

Kuantum liderliğin en önemli yönlerinden biri, belirsizliği yönetebilme becerisidir. Günümüz eğitim kurumları, hızlı değişen müfredatlar, teknolojik yenilikler, öğrenci profillerindeki çeşitlilik ve toplumsal beklentiler gibi unsurlar nedeniyle öngörülemez bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, liderlerin sabit kurallar yerine dinamik süreçlere, sabit hedefler yerine dönüşen vizyonlara yönelmesi gerekmektedir (Reigeluth & Karnopp, 2013). Kuantum liderler, bu belirsizliği tehdit olarak görmektense, yenilik için bir fırsat olarak değerlendirirler.

Eğitimde kuantum liderlik, öğretmenlerin ve öğrencilerin bireysel farklılıklarını kabul eden ve bu çeşitliliği zenginlik olarak gören bir öğrenme ortamı yaratır. Liderin merkezde olduğu geleneksel sistemlerin aksine, kuantum yaklaşımda bilgi çok merkezlidir; her birey bir öğrenme kaynağıdır. Zohar (1997), kuantum düşünmenin, bireylerin hem mantıksal hem sezgisel kapasitelerini kullanmalarını sağladığını ve böylece çok boyutlu liderlik becerilerinin gelişimine katkı sunduğunu belirtmektedir. Bu anlamda kuantum liderler, eğitimde “tek doğru” yaklaşımı yerine, çoklu bakış açılarını ve işbirliğine dayalı öğrenmeyi teşvik eder.

Kuantum liderlik aynı zamanda duygusal ve ruhsal zekâyı da kapsar. Bu yönüyle duyguların bastırılması değil, tanınması, yönetilmesi ve anlamlandırılması önem kazanır. Duygusal zekâ, liderin hem kendi iç dünyasına hem de çevresine ilişkin farkındalığını artırırken; ruhsal zekâ, liderin değerlerle hareket etmesini ve anlam yaratmasını sağlar (Zohar & Marshall, 2004). Bu durum, liderin otorite kurmak yerine ilham veren bir figür olarak görülmesini sağlar.

Kuantum liderliğin eğitimdeki bir diğer güçlü yönü de ilişkisellik ilkesidir. Bu anlayışa göre bir kurumun başarısı, bireysel performansların toplamından çok, bireyler arası ilişkilerin niteliğiyle belirlenir. Öğretmenler arası iş birliği, öğrenci-öğretmen etkileşimi, veli-okul ilişkileri gibi tüm etkileşimsel ağlar, liderin yönlendirme biçimiyle şekillenir. Bu nedenle, kuantum liderler dikey hiyerarşileri azaltarak yatay ilişkileri güçlendirir, açık iletişim ve karşılıklı güven ortamı yaratırlar (Goleman, 2000). Tüm bu özellikler göz önüne alındığında, kuantum liderlik yaklaşımı, eğitim kurumlarının karşı karşıya kaldığı karmaşık yapıya uyum sağlamada güçlü bir alternatif sunmaktadır. Özellikle pandemi sonrası dönemde, öğretmen tükenmişliği, öğrencilerin sosyal duygusal ihtiyaçları, dijital dönüşüm gibi meselelerde çözüm üretmeye çalışan liderlerin, sabit reçetelerden ziyade esnek ve

çok katmanlı stratejilere ihtiyacı olduğu açıktır.

Sonuç olarak, kuantum liderlik modeli, eğitimde sadece bir yönetim tarzı değil, aynı zamanda bir düşünme biçimidir. Bu düşünme biçimi; belirsizliğe tolerans, farklılıklara açıklık, ilişkisel zekâ ve anlam merkezli liderliği bir araya getirir. Eğitim liderlerinin bu yaklaşımı benimsemeleri, yalnızca kurumlarının değil, bireylerin de gelişimine katkı sağlayacaktır.

3.10. Kuantum Liderliğin Eğitim ve Teknoloji ile Etkileşimi

Günümüz eğitim dünyasında, hızlı teknolojik gelişmeler ve değişen dinamikler, liderlik yaklaşımlarının da evrilmesini zorunlu kılmaktadır. Kuantum liderlik, bu bağlamda, belirsizlik ve karmaşıklık içeren ortamlarda esneklik, yenilikçilik ve bütünsellik prensipleriyle hareket eden bir liderlik modeli olarak öne çıkmaktadır. Eğitim alanında, kuantum liderlik anlayışı, teknolojinin etkin ve verimli bir şekilde entegrasyonunu destekleyerek, öğretmenlerin ve öğrencilerin bireysel yenilikçilik düzeylerini artırmaktadır (Erçetin, Çevik & Çelik, 2018).

Eğitim örgütlerinin etkin ve verimli olmalarında kuantum liderlik, önemli katkı sağlar. Başka bir deyişle, kuantum liderlikle yenilikçi fikirler üreterek okulların kalitesini artırmak mümkün olabilir. Bu bağlamda, okul müdürlerinin kuantum liderlik davranışları, öğretmenlerin bireysel yenilikçilik düzeylerini olumlu yönde etkilemektedir. Yapılan bir araştırmada, öğretmenlerin bireysel yenilikçilik düzeyleri ile okul müdürlerinin kuantum liderlik davranışları arasında pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu durum, kuantum liderlik anlayışının eğitim kurumlarında yenilikçi bir kültür oluşturmadaki önemini göstermektedir. Teknolojinin eğitim süreçlerine entegrasyonu, modern eğitimin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Kuantum liderler, teknolojik yenilikleri benimseyerek, eğitimde dijital dönüşümü teşvik ederler. Bu liderlik yaklaşımı, öğretmenlerin teknolojiyi etkili bir şekilde kullanmalarını destekler ve öğrencilerin dijital becerilerini geliştirmelerine olanak tanır. Kısaca kuantum liderlik, eğitimde teknolojinin etkin kullanımını ve yenilikçi bir kültürün oluşumunu destekleyen önemli bir liderlik modelidir. Bu yaklaşım, eğitim kurumlarının dinamik ve belirsiz ortamlarda adaptasyon yeteneklerini artırarak hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin bireysel gelişimlerine katkı sağlamaktadır (Erçetin, Çevik & Çelik, 2018).

Yapılan araştırmalar, kuantum liderliğin hem teorik hem de uygulamalı boyutlarda hızla gelişen bir alan haline geldiğini göstermektedir. Pelser-Carstens (2022), oyunlaştırma temelli liderlik eğitiminde kuantum düşüncenin pedagojik çerçevede nasıl uygulanabileceğini tartışırken; Karadaş ve Isırgan'ın (2024) "Okul Müdürlerinin Kuantum Liderlik Düzeylerinin İncelenmesi" başlıklı çalışmasında, Mardin ilinde görev yapan okul müdürlerinin kuantum liderlik davranış düzeyleri değerlendirilmiş ve okul müdürlerinin kuantum liderlik düzeylerinin ortalamasının üzerinde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Özdemir (2025) tarafından yapılan çalışmada kuantum liderliğin ulusal güvenlik stratejilerinde nasıl kullanılabileceği ele alınmış; liderin dijital tehdit ortamlarında sistemsel esneklik göstermesi gerektiği vurgulanmıştır. Prianto ve arkadaşları (2025), kuantum liderliğin dijital dönüşüm döneminde stratejik liderlik yapılarına olan katkısını bibliyometrik olarak incelemiştir. Bu çalışmalar ortak biçimde, kuantum liderliğin karmaşık, belirsiz ve hızlı değişen ortamlarda etkili liderlik için güçlü bir kuramsal ve uygulamalı çerçeve sunduğunu göstermektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kuantum liderlik, modern organizasyonların karmaşık ve belirsiz çevrelerde sürdürülebilir bir başarı elde etmeleri için gereken esneklik, inovasyon ve adaptasyon yeteneklerini ön plana çıkaran bir liderlik modelidir. Bu model, klasik liderlik anlayışlarının ötesine geçerek, liderlerin değişken ve dinamik sistemlerde daha etkili olabilmelerini sağlamaktadır. Kuantum liderler, organizasyonlarını belirsizliğe karşı dirençli hale getirmek, yenilikçi düşünmeyi teşvik etmek ve çalışanların potansiyellerini en üst düzeye çıkarmak için empati, sistemsel düşünme ve işbirliği gibi yetkinlikleri benimsemelidir. Bu liderlik modelinin sunduğu avantajlar arasında, esnek karar alma süreçleri, çalışanların örgütsel süreçlere aktif katılımını sağlama, değişime hızlı uyum sağlama ve örgütsel inovasyonu teşvik etme gibi unsurlar bulunmaktadır. Bu sayede, organizasyonlar sadece mevcut duruma tepki vermek yerine, geleceği şekillendirebilen proaktif bir yapıya kavuşabilirler. Ayrıca, kuantum liderlerin belirsizlikleri yönetme ve farklı perspektiflerden faydalanma becerileri, organizasyonların uzun vadeli rekabet avantajı elde etmelerine yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte, kuantum liderlik anlayışının uygulanmasında bazı zorluklar da bulunmaktadır. Geleneksel hiyerarşik yapıya sahip organizasyonlarda, liderlerin otorite ve kontrol anlayışından uzaklaşarak daha katılımcı bir yönetim tarzını benimsemeleri kolay olmayabilir. Çalışanların değişime karşı direnci ve risk alma konusundaki çekinceleri, liderlerin dönüşüm süreçlerini yönetmelerini zorlaştırabilir. Ayrıca, kuantum liderliğin gerektirdiği sürekli öğrenme, inovasyon odaklılık ve sezgisel karar alma süreçleri, liderler için yüksek düzeyde bir zihinsel esneklik ve değişime açıklık gerektirmektedir.

Geleceğin liderleri için, kuantum liderlik anlayışının benimsenmesi, organizasyonların değişen küresel dinamiklere uyumlarını kolaylaştıracaktır. Bu kapsamda, liderlerin esnekliklerini artırmaları, işbirliğine dayalı yönetim anlayışını benimsemeleri ve organizasyonel dönüşüm süreçlerinde çalışanlarını daha aktif roller üstlenmeye teşvik etmeleri gerekmektedir. Teknolojinin hızla geliştiği ve dijital dönüşümün tüm sektörleri etkilediği bu çağda, liderlerin veri odaklı ve sezgisel düşünme becerilerini geliştirerek, organizasyonlarını geleceğe taşıyacak stratejiler üretmeleri kaçınılmaz hale gelmektedir. Özetle kuantum liderlik, geleceğin iş dünyasında etkili bir yönetim anlayışı olarak giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu liderlik modeli, yalnızca organizasyonel başarıyı değil, aynı zamanda çalışan memnuniyetini, inovasyonu ve sürdürülebilir büyümeyi de destekleyen bir yapıya sahiptir. Geleceğin liderleri, bu yaklaşıma uyum sağlayarak, organizasyonlarını daha esnek, yenilikçi ve rekabetçi hale getirebilirler.

Kuantum liderlik yaklaşımı, eğitim kurumlarının geleneksel, hiyerarşik ve statik yapılarla baş edemediği karmaşık ve belirsiz süreçlerde yenilikçi bir yönetim vizyonu sunmaktadır. Eğitimde liderlik, artık sadece planlama ve kontrol işleviyle sınırlı kalmamakta; sistemin çoklu değişkenlerini aynı anda okuyabilen, sezgisel kararlar alabilen, anlam yaratan ve insan ilişkilerine dayalı bir liderlik becerisi gerektirmektedir. Bu bağlamda kuantum liderlik, öğretmenlerin, öğrencilerin ve diğer paydaşların potansiyelini açığa çıkarma, öğrenme ortamlarını yeniden şekillendirme ve okul kültürünü dönüştürme gücüne sahiptir. Literatürdeki bulgular, kuantum liderliğin eğitime olumlu yansımaları olduğunu; özellikle örgütsel bağlılık, motivasyon, dayanıklılık ve değişime açıklık gibi kavramlarla güçlü ilişkiler kurduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu etkilerin sürdürülebilir olabilmesi için liderlerin yalnızca teknik bilgiyle değil; aynı zamanda farkındalık, sistemsellik ve duygusal zekâ gibi niteliksel becerilerle de donatılması gerekmektedir.

Kuantum liderlik, dijitalleşen eğitim ortamlarında liderlik anlayışının yeniden tanımlanması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Özellikle yapay zekâ, uzaktan eğitim, öğrenme yönetim sistemleri gibi

teknolojik gelişmeler, liderlerin sadece yönetsel değil; aynı zamanda etik, duygusal ve sistemsel düzeyde sorumluluk almasını zorunlu kılmıştır. Kuantum lider, bu bağlamda teknolojiyi sadece bir araç olarak değil, anlam üretme, bağlantılar kurma ve kolektif öğrenmeyi teşvik etme sürecinin vazgeçilmez bir parçası olarak görür. Literatür, kuantum liderliğin teknolojik dönüşüme uyum sağlama, dijital dönüşümü yönetme ve yenilikçi öğrenme ekosistemleri oluşturma açısından yüksek potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Ancak bu potansiyelin gerçekleşebilmesi için liderlerin dijital okuryazarlık, veri okuma, siber etik ve teknolojik vizyon gibi alanlarda da yetkinlik kazanmaları büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışma kapsamında yapılan literatür taramasında, kuantum liderlik kavramının kuramsal temellerinin gün geçtikçe çeşitlendiği; ancak uygulamaya dönük ampirik araştırmaların sayısının sınırlı olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, ileride yapılacak çalışmalar için aşağıdaki öneriler sunulmaktadır:

- Uygulamalı araştırmalara ağırlık verilmelidir. Kuantum liderlik genellikle kuramsal düzeyde ele alınmaktadır. Eğitim, sağlık ve kamu yönetimi gibi farklı sektörlerde bu liderlik yaklaşımının uygulanabilirliği ve etkileri, nicel veya karma yöntemlerle saha araştırmaları yoluyla test edilmelidir.
- Eğitim örgütlerinde kuantum liderlik davranışlarının incelendiği çalışmalar artırılmalıdır. Özellikle okul yöneticilerinin liderlik stillerinde kuantum yaklaşımların ne ölçüde yer aldığı, öğretmen ve öğrenci algılarına dayalı olarak değerlendirilebilir.
- Kuantum liderliğin diğer çağdaş liderlik modelleriyle (örneğin dönüşümcü, hizmetkâr, otantik liderlik) karşılaştırmalı analizleri yapılmalıdır. Böylece benzerlikler ve ayırt edici yönler kuramsal olarak daha netleştirilebilir.
- Kuantum liderlik becerilerini ölçmeye yönelik ölçekler geliştirilmelidir. Özellikle ilişkisel zekâ, sezgisel karar verme, sistemsel düşünme gibi bileşenleri içeren geçerli ve güvenilir ölçme araçlarına ihtiyaç duyulmaktadır.
- Disiplinler arası araştırmalar teşvik edilmelidir. Fizik, nörobilim, yönetim bilimleri ve eğitim gibi farklı alanlar arasında köprü kurularak kuantum liderliğin çok boyutlu doğası daha iyi anlaşılabilir.
- Kültürel farklılıkların etkisi incelenmelidir. Kuantum liderlik yaklaşımının farklı sosyo-kültürel bağlamlarda nasıl algılandığı ve uygulandığına dair karşılaştırmalı araştırmalar yapılabilir.
- Liderlik eğitiminde kuantum yaklaşımına yer verilmelidir. Lider yetiştirme programları, yöneticilere belirsizlikle başa çıkma, sistemsel düşünme ve kolektif bilinci geliştirme gibi kuantum liderlik becerileri kazandırmaya yönelik olarak yeniden yapılandırılabilir.

||Beyan ve Açıklamalar/Disclosure Statements ||

Beyan	Bu çalışmanın yazarı, Bilgi Dergisi'nce beyan edilen araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduğunu beyan etmektedir
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Disclosure	The author confirms that his work complies with the principles of research and publication ethics announced by Bilgi
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support

Kaynakça

- Altan, S. (2020). Karar Alma Sürecinde Duyguların Rolü ve Etkileri. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(2), 52-65. <https://doi.org/10.29131/uiibd.839414>
- Ateş, N. T. (2021). İlişkiselci Perspektif-Bağlantısal Bütünsellik ve Posthümanizm. *The Pentacle*.
- Baloğlu, N. (2011). Dağıtımçı Liderlik: Okullarda Dikkate Alınması Gereken Bir Liderlik Yaklaşımı. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, 12(3), 127-148.
- Bass, B. M. (1985). *Leadership and Performance Beyond Expectations*. Free Press: Collier Macmillan.
- Bennis, W. (2003). *On Becoming a Leader*. Basic Books.
- Beşoluk, Ş., Gündüz, H.B. ve Önder, İ. (2011). Karmaşık Sistemlerde Liderlik Bakışıyla: DNA Liderlik. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 520-544.
- Collins, J. (2001). *Good to Great: Why Some Companies Make The Leap and Others Don't*. New York: HarperBusiness.
- Ömür, G. (2023). Karmaşık Adaptif Sistemler ve Kuantum Liderlik Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Literatür Değerlendirmesi. *Parion Akademik Bakış Dergisi*, 2(1), 42-69.
- Kosa, G. (2020). Yöneticilerin Kuantum Liderlik Algılarının İncelenmesi Üzerine Nitel Bir Araştırma. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 915-926. <https://doi.org/10.33206/mjss.555419>
- Çelikten, M., & Şanal, M. (2021). Kuantum Liderlik Yaklaşımı: Belirsizlik ve Karmaşıklık İçinde Liderlik. *DergiPark Akademik*.
- Çetin, M., & Gürkan, H. (2020). Okul Yöneticilerinin Kuantum Liderlik Davranışları ve Öğretmenlerin Yaratıcı Düşünme Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(44), 7693-7720. <https://doi.org/10.26466/opus.886390>
- Çiçek, S., & Erkasap, A. (2023). VUCA Dünyası ve Kuantum Liderlik İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Eklektik*, 1(2), 49-79. <https://doi.org/10.61150/eklektik.2023010102>
- Doğan, A. (2019). Kuantum liderlik. *21. Yüzyılda Liderlik Yaklaşımları içinde*, Ed. Alper Gürer. İKSAD Yayınları.
- Erçetin, Ş. Ş. ve Kamacı, M. C. (2008). Quantum Leadership Paradigm. *World Applied Sciences Journal*, 3(6), 865-868.
- Erçetin, Ş. Ş., Potas Kaya, N., Açıkalın, Ş. N., & Turan, S., (2017). *A Study for Developing A Viable Quantum Leadership Scale*. ICPESS 2017, Ankara, Turkey
- Erçetin, Ş. Ş., Çevik, M. S., & Çelik, M. (2018). Okul Müdürlerinin Kuantum Liderlik Davranışlarını Gerçekleştirme Düzeyleri. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 1(2), 109-124.
- Fullan, M. (2007). *The New Meaning of Educational Change* (4th ed.). Teachers College Press.
- Goleman, D. (2000). Leadership that Gets Results. *Harvard Business Review*, 78(2), 78-90.
- Greenleaf, R. K. (1977). *Servant Leadership: A Journey into the Nature of Legitimate Power and Greatness*. New York: Paulist Press.
- Karadaş, H., & Isırgan, R. (2024). Okul Müdürlerinin Kuantum Liderlik Düzeylerinin İncelenmesi: Mardin İli Örneği. *International Journal of Mardin Studies*, 5(1), 40-5. <https://doi.org/10.63046/ijms.1445278>
- Kayral, İ. H. (2016). Dağıtımçı Liderlik, Karmaşık Sistemlerde Liderlik ve Öz Liderlik Teorileri Kapsamında Makrodan Mikroya Liderlik. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 12-22.
- Keskinkılıç Kara, S. B. (2013). Yeni Bilim ve Liderlik. *Akademik Bakış Dergisi*, 34, 1- 13.
- Oben Ürü, F., Gözükar, E., & Aksoy, Y. (2021) Kuantum Liderlik-Kolektif Yeterlik İlişkisi: Kuramsal Bir İnceleme. *Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 113-122.
- Özdemir, G. (2025). Uluslararası güvenlikte siber tehditlerin yükselişi ve stratejik savunma politikaları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 1-20. <https://doi.org/10.17755/esosder.1459973>
- Pelser-Carstens, V. (2022). *Developing a serious game design framework for educational tabletop games with digital components*. University of Eastern Finland.

- file:///Users/gonulsener/Downloads/urn_isbn_978-952-61-4553-2.pdf
- Prianto, A. L., Amri, A. R., & Ilik, G. (2025). Digital transformation on national security strategy: A bibliometric analysis. *Advanced Research in Intelligence and National Security*, 1(1), 1-28.
- Reigeluth, C. M., & Karnopp, J. R. (2013). *Reinventing schools: It's time to break the mold*. Rowman & Littlefield.
- Sarıkaya, M. B., & Atilla, G. (2018). Hekimlerde Duygusal Zekânın Karar Verme Stilleri Üzerine Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 23(4), 1351-1369.
- Sayğan Tunçay, S. (2022). Kuantum Kuramının Liderlik Yazınına Yansıması: Kuantum Liderlik. *Tüm Yönleriyle Yönetim ve Strateji*, 175-189.
- Senge, P. M. (1990). *The fifth discipline: The art and practice of the learning organization*. New York: Doubleday/Currency.
- Sergiovanni, T. J. (2009). *The principalship: A reflective practice perspective* (6th ed.). Pearson Education.
- Shelton, C. (1999). *Quantum leaps*. Boston, MA: Butterworth-Heinemann.
- Shelton, C. K., & Darling, J. R. (2001). The quantum skills model in management: a newparadigm to enhance effective leadership. *Leadership & Organization Development Journal*, 22(6), 264-273.
- Snyder, H. (2019). Literature review as a research methodology: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 104, 333-339.
- Uhl-Bien, M., Marion, R., & McKelvey, B. (2007). Complexity Leadership Theory: Shifting Leadership from the Industrial Age to the Knowledge Era. *The LeadershipQuarterly*, 18(4), 298-318.
- Uzunçarşılı Soydaş, A. (2002). Halkla İlişkiler Uygulamaları ve Yönetim Kavramına Farklı Bir Yaklaşım: Kuantum ve Kaos Teorisi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2(12).
- Wheatley, M. (2006). *Leadership and the new science: Discovering order in a chaotic world* (3rd ed.). Berrett-Koehler Publishers.
- Yıldız, M. (2017). *Kuantum Pazarlama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Yücebalkan, B. (2020). Kuantum Liderlik ile Kuantum Paradigmasının İlişkisi. *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 6(34),1357-1366.
- Zohar, D. (1997). *ReWiring the corporate brain: Using the new science to rethink how we structure and lead organizations*. Berrett-Koehler.
- Zohar, D., & Marshall, I. (2000). *Spiritual intelligence: The ultimate intelligence*. Bloomsbury Publishing.
- Zohar, D., & Marshall, I. (2004). *The quantum leader: A revolution in business thinking and practice*. Nicholas Brealey Publishing.

Pierre Bourdieu'nun Sermaye Kavramı ve Türkiye'de Dezavantajların Kuşaklararası Aktarımı

Pierre Bourdieu's Concept Of Capital and Intergenerational Transmission of Disadvantages in Turkey

Murat Erusta ¹ **Öz**

Bu çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2024 yılında ilk kez haber bülteni olarak yayınlandığı, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması ile Dezavantajların Kuşaklararası Aktarımı araştırması Pierre Bourdieu'nun sermaye kavramı çerçevesinde incelenmiştir. Türkiye'de 25-59 yaş grubunda olan fertlerin durumu ile kendileri 14 yaş civarında iken ebeveynlerinin durumunu karşılaştırmak amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmada literatür incelemesinin yanı sıra Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2024 yılı Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması ile Dezavantajların Kuşaklararası Aktarımı araştırması verisinden yararlanılmıştır. İstihdama dâhil olmayan bireylerin, ebeveynlerinde istihdama dâhil olmadığı, ücretsiz aile işçiliğinde artış olduğu, iktisadi sermaye bağlamında düzenli işgücüne dâhil olmayan, işveren olmayan (iktisaden faal olmayan birey) somut varlıklarının olmaması durumunda maddi kazancıda olamayacağı, eğitim kurumlarının toplumsal sınırları ve var olan sistemi koruyamadığı, ebeveynlerden miras olarak kalan somut malların aynı değerde kullanılamadığı, biriktirilemediği, boş zaman faaliyetleri için dönüştürülemediği anlaşılmıştır. Çalışmada Gelir ve Yaşam Koşulları İstatistiklerinden yararlanılarak Türkiye'de Dezavantajların Kuşaklararası Aktarımı hakkında bilgi verilmiş ve Kuşaklar Arası Aktarım Pierre Bourdieu'nun Sermaye kavramı çerçevesinde analiz edilerek, uygulamaya yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Abstract

In this study, the Income and Living Conditions Survey and the Intergenerational Transmission of Disadvantages survey, which was published as a newsletter for the first time in 2024 by the Turkish Statistical Institute, was examined within the framework of Pierre Bourdieu's concept of capital. It was prepared to compare the situation of individuals aged 25-59 in Turkey with the situation of their parents when they were around 14 years old. In addition to the literature review, the study utilized data from the Income and Living Conditions Survey and the Intergenerational Transmission of Disadvantages survey of the Turkish Statistical Institute in 2024.

It has been understood that individuals who are not employed, their parents are not employed either, there is an increase in unpaid family labor, individuals who are not included in the regular labor force in the context of economic capital, who are not employers (economically inactive individuals) cannot have material gains if they do not have tangible assets, educational institutions cannot protect social boundaries and the existing system, tangible goods inherited from parents cannot be used at the same value, cannot be saved, and cannot be transformed for leisure activities. In the study, information was provided about the Intergenerational Transfer of Disadvantages in Turkey by using Income and Living Conditions Statistics, and Intergenerational Transfer was analyzed within the framework of Pierre Bourdieu's concept of Capital, and suggestions were made for implementation.

- Sorumlu Yazar | Corresponding author:** Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, muraterusta@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2463-2785
- Çalışma Sakarya Üniversitesi'nde yapılan doktora tezi ile ilişkilidir.

Anahtar Kelimeler Dezavantaj • Kuşaklar Arası Aktarım • Sermaye Kavramı

Keywords Disadvantage • Intergenerational Transfer • Concept of Capital

Atıf | Citation: Erusta, Murat. (2025). Pierre Bourdieu'nun Sermaye Kavramı ve Türkiye'de Dezavantajların Kuşaklararası Aktarımı. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27 (1), 39-56. DOI: [10.54838/bilgisosyal.1696794](https://doi.org/10.54838/bilgisosyal.1696794)

Extended Summary

The study titled “Pierre Bourdieu’s Concept of Capital and the Intergenerational Transfer of Disadvantages in Turkey” aims to contribute to policies and practices regarding the elements that are effective in intergenerational transfer by examining the intergenerational transfer of disadvantage in Turkey within the framework of Bourdieu’s concept of capital. The study, which consists of three sections, first provides information about the concept of capital and its types in Pierre Bourdieu, secondly examines disadvantage and intergenerational transfer, and finally analyzes the intergenerational transfer of disadvantage in Turkey within the framework of Bourdieu’s concept of capital.

Considering the findings obtained; the education levels of individuals in the 25-59 age group are higher than their parents, and the education level of the mother is a determining factor. Approximately half of the individuals whose parents own a house are also homeowners. When the income status of their families is examined, children who are poor tend to be less wealthy than children in the high-income group. Individuals who cannot go on a one-week holiday with their families cannot cover their holiday expenses due to financial inadequacy. However, their eating habits are preserved. In labor force participation, mothers and fathers have similar working habits. In individuals whose parents are not active in the labor force, the rate of their mothers being unpaid family workers remains the same. It has been observed that individuals cannot save and transform their transferred economic capital. However, with cultural capital, they can improve themselves in adopted behaviors, and the level of education transferred from the previous generation is increased and institutionalized. It is seen that individuals have an increase in their symbolic capital, where they are more recognizable, and that they have the capacity to use credit from financial institutions such as banks. The concrete form of economic capital is material accumulation. Despite the diversity of income channels in material accumulation, the opportunities to take a vacation and own a house are low compared to the previous generation. The limited opportunities, not being able to own a house and not being able to join the regular labor force, and the poor living conditions form the basis of disadvantage from generation to generation.

The childhood and youth periods of individuals who experience disadvantaged living conditions are affected by this situation and are internalized. As Bourdieu stated, the habitus (mental world) of the individual who internalizes the living conditions adopts the common consciousness of the individuals belonging to the generation. As a result of the current conditions not offering the opportunity to get out of poverty, the culture of poverty develops. Although the education levels increase, the rate of the unqualified and economically inactive in the labor market is high due to the inability to earn sufficient income in the market. The problem of unregistered work; the similarity of working habits between generations, but the difference in the income obtained and the problems of material accumulation are striking elements. It is understood that the effectiveness or development of policies aimed at these issues is necessary. The elimination of these problems will contribute to the transfer of welfare between generations and the move away from the culture of poverty.

1. GİRİŞ

Davranışlar ve bu davranışların aktarımı farklı disiplinler tarafından tartışılmıştır. Bu tartışmalarda, genetik aktarım ile başlayan sürecin ekonomik, sosyal, psikolojik ve tarihi unsurların etkisiyle şekillendiği belirtilmiştir. Bu bağlamda, dezavantajlar da bu süreçte yer almaktadır. Dezavantajlı gruplarla ilgili veriler genellikle gelir ve yaşam koşulları araştırmalarında ele alınmaktadır. Bu araştırmalarda, gelir, yoksulluk, sosyal dışlanma, eğitim, sağlık, konut ve diğer yaşam koşullarına ilişkin göstergeler toplanmaktadır (TÜİK, 2024b). Dezavantajlı gruplar devletin desteğine, hizmetlerine ve güvenliğine ihtiyaç duymaktadır. Türkiye'de dezavantajlılıkla mücadelede görev alan birçok kurum ve kuruluş bulunmaktadır. Bu mücadele kapsamında acil eylem planları, politikalar ve projeler yürütülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de dezavantajlılığın kuşaklar arası aktarımını Pierre Bourdieu'nun sermaye kavramı çerçevesinde inceleyerek, kuşaklar arası aktarımda etkili olan unsurlara yönelik politika ve uygulamalara katkı sağlamaktır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Pierre Bourdieu'nun sermaye kavramı ve çeşitleri hakkında bilgi sunulmaktadır. İkinci bölümde, dezavantajlılık ve kuşaklar arası aktarım konusu ele alınmaktadır. Son bölümde ise, Türkiye'de dezavantajların kuşaklar arası aktarımı, Bourdieu'nun sermaye kavramı çerçevesinde analiz edilmektedir.

2. PIERRE BOURDIEU'DA, SERMAYE KAVRAMI VE ÇEŞİTLERİ

Pierre Bourdieu, sermaye kavramını salt ekonomik alanla sınırlamaz. Bireyler için toplumsal kaynak oluşturan iktisadi, kültürel, sosyal ve simgesel vb. farklı türdeki sermayeler olarak ele alır. Bu sermayeler maddi olsun ya da olmasın bir birikimin ürünüdür (Jaurdain ve Naulin, 2020: 106). Sermaye, nesnel ya da öznel şekliye biriktirilmesi sonucu gelişen toplumun biriktirilmiş tarihidir (Bourdieu, 1983: 183).

Bourdieu analizlerinde, iktisadi, kültürel, sosyal ve simgesel sermaye olmak üzere dört temel sermaye türüne yer verir: İktisadi sermaye, bireyin maddi varlığına ve gelirine işaret eder. İktisadi sermaye sahibi olmak, diğer sermaye türlerine erişimi kolaylaştırır. Kültürel sermaye, benimsenmiş (somutlaştırılmış), nesnelleştirilmiş ve kurumsallaştırılmış hal olmak üzere üç biçimdedir. Sosyal sermaye, bireylerin birbirleri ile tanışma, karşılıklı tanımaya dayalı aşağı yukarı kurumsallaştırılmış bir kalıcı ilişkiler ağına dayalı potansiyel kaynaklar bütünüdür. Simgesel sermaye ise toplumsal itibar ve tanınırlık kavramlarına dayanır (Jaurdain ve Naulin, 2020: 106-108).

Sermaye türleri, her ne kadar birbirlerinden farklı şekillerde kavramsallaştırılsalar da birbirleriyle bağlantılıdır. Tüm sermaye türleri, biriktirilme ve dönüştürülebilirlik özelliklerine sahiptir (Bourdieu, 1986: 243). Toplumda bulunan aktörler veya gruplar tarafından, sermaye (düşünceler ve davranışlar, toplumsal alışkanlıklar, kodlama veya kalıplar) zamanla ve yeni davranışlarla kendini yeniden üretir (Bourdieu ve Wacquant, 1996: 153). Bu aktörler, ilgili sermaye çerçevesinde hareket ettiklerinde, davranışları öngörülebilir hale gelir.

İktisadi sermayenin maddi kazanca dönüştürülmesi ve mülkiyet hakları, asalet unvanı çerçevesinde kurumsallaşabilir nitelik taşır. Ayrıca bu durum, somut meta ilişkilerinin doğrudan bir yansımasıdır. Zengin olmak ve mülkiyet sahibi olmak, birikim yapmayı gerektirir. Arazi, ev ve araba gibi somut mallar ise paraya dönüştürülebilir iktisadi sermaye olarak değerlendirilmelidir (Bourdieu, 1986: 243).

Kültürel sermayenin benimsenmiş veya somutlaşmış hali, bireyin kendisini geliştirmesi ve kendisine yatırım yapmasıdır. Nesnelleştirilmiş formu, sanat, edebiyat ve estetik alanlarında ürünlerin

üretilmesi; yazma, resim yapma ve anı tutma gibi faaliyetleri kapsar. Kurumsallaştırılan kültürel sermaye ise bireyin eğitim ve akademik hayatında kazandığı akademik unvanlar, eğitim dereceleri, diploma ve sertifika edinmesidir (Bourdieu, 1986: 247-248).

Sosyal sermaye, bireylerin toplum, topluluk veya grup içindeki eylemleri, söylemleri ve ilişkileri bağlamında bulunduğu pozisyonların bireylere sağladığı avantajları açıklar. Bir gruba veya topluluğa üye olmak, üyeler arasında aidiyet desteği ve dayanışma sağlar. Sosyal sermaye aracılığıyla evlilik ilişkileri, akrabalık bağları, iş ilişkileri ve mirasçı olma gibi durumlar ortaya çıkar (Bourdieu, 1986: 249-250).

Simgesel sermaye, bireyin tanınırlık ve bilinirlik düzeyine atıfta bulunur ve iktisadi veya kültürel sermayeden oluşur. Gerektiğinde, bireylerin maddi veya manevi destek sağlayabilecekleri konumda olmalarını ifade eder. Bu kavram, ailenin veya bireyin özgeçmişi, sosyal yaşamı gibi faktörlerle şekillenen düşüncelerle gelişir (Jaurdain ve Naulin, 2020: 108-109). Ayrıca, başkalarının kişiye atfettiği simgesel değer olarak da tanımlanabilir.

Aile bağlamında sermaye türlerinin aktarılması olgusu ele alındığında; bu türlerin miras yolu ile nesilden nesile geçtiği görülmektedir. İktisadi sermaye, zaman içinde telkin ve asimilasyonu, kültürel sermaye, kurulan bağların tekrarı ve yeniden üretilmesini, sosyal sermaye ise sürekli olarak kurulma ve muhafaza edilmesini kapsar (Jaurdain ve Naulin, 2020: 108). Aile bağlamında tarihsel süreçte gelişen birikimler simgesel sermaye olarak adlandırılmaktadır.

Bourdieu, Weberci perspektifi de göz önünde bulundurarak sınıf kavramı yerine alan kavramını kullanmayı tercih etmiştir. Bourdieu'ya göre toplum, çeşitli alanlardan oluşan bir saha (uzam) yapısındadır. Bireylerin alanda konumlanmaları ve bu konumlardan fayda sağlamaları için belirli sermayelere sahip olmaları gerekmektedir. Bireyler, sahip oldukları bu sermayelerle alanda kendilerine yer edinirler (Bourdieu ve Wacquant, 2014: 82). Bu bağlamda habitus kavramı devreye girer ve bireylere alanı öğrenme ve alana uygun davranma yetisi kazandırır. Ayrıca, düşüncenin nesiller boyu sürdürülebilirliğini sağlayan bir mekanizma işlevi görür. Habitus iki boyutta ele alınabilir: Yapı açısından, bireylere sunulan hazır bilgilerin içselleştirilmesi ve bireylerin bu bilgileri kendi özgün biçimlerinde kullanmalarıdır (Bourdieu, 2022: 133-135). Nesiller açısından ise habitus, bir kuşağa mensup bireylerin o kuşağın ortak bilincini nasıl benimsediklerini ve uyguladıklarını açıklar.

Bireyler, yaşamlarının erken dönemlerinden itibaren, içinde bulundukları çevrelerden gelen habitusları içselleştirir ve yeniden üretir. Bu süreçte bireyin topluluğa dahil olması ile topluluk aynı habitusları üretme ve yeniden üretme eğilimindedir. Toplumsal yeniden üretim mekanizması ile içselleştirilen unsurlar kuşaktan kuşağa aktarılacak devam etme eğilimindedir. Aktarım sürecinde ise toplumun işlevselliğini sağlayan hiyerarşiler, eşitsizlikler ve farklılıklar kısmen aktarılır ve bu süreç istikrarlı bir şekilde devam eder (Lahaye et al., 2011: 37-38).

Bourdieu (1994: 141), toplumsal yeniden üretim mekanizmalarını çalıştıran temel kurum olarak aileyi işaret eder. Aile, yeniden üretim sürecinin önemli bir ögesidir. Bu durum, bireyin sosyal, iktisadi, kültürel ve sembolik sermayesinin birikimi ve aktarımında aktif rol oynamasından kaynaklanmaktadır.

3. DEZAVANTAJLI GRUP VE KUŞAKLAR ARASI AKTARIM

Dezavantajlı gruplar dar anlamda özel olarak korunması gereken gruplar biçiminde, geniş anlamda ise yetersiz koşullar içinde yaşayan; demografik değişkenlere bağlı olarak farklı nicelik ve nitelik gösteren; fizyolojik, psikolojik, sosyolojik, sağlık, ekonomik, siyasal ve kültürel açılardan çağdaş

yaşam koşullarına ulaşamayan gruplardır. Bu gruplar devletin desteği, sorumluluğu ve organizasyonu, koruma, hizmete ve güvenliğe ihtiyaç duymaktadır (Capcıoğlu ve Belen, 2016: 5).

Bireylerin davranışları, uzun süredir biyolojik ilkelere dayalı kavramlar çerçevesinde açıklanmaktadır. Kuşaklar arası aktarımda temel rol genetik faktörlere verilmiştir. Ancak, çocukluk döneminden itibaren çevresel etkenlerin aktarım sürecindeki öneminin kabulü gelişmeye başlamıştır. Bu bağlamda, ardı ardına gelen kuşaklar bireyin psiko-sosyal çevresi tarafından şekillendirilmektedir. 18. yüzyılda bireyler arasındaki farklılıklar, çevresel (ortam) ayrımlara dayanarak açıklanmaya çalışılmıştır. Genetik aktarım ile çevresel aktarım arasında çeşitli düşünce akımları ortaya çıkmıştır. Bu düşünce akımlarının hiçbiri, genetik aktarımın kuşaklar üzerindeki etkisini reddetmemektedir. Aktarım sürecinde ekonomik, sosyal, psikolojik ve tarihsel unsurların etkili olduğu da vurgulanmaktadır. Dolayısıyla, aktarım konusu çeşitli yaklaşımların² inceleme alanına girmiştir. Bu makalede, özellikle eyleyenin sosyokültürel aktarımı üzerinde durulacaktır. Eyleyenin sosyokültürel aktarımı, bireylerin kültürel ve sembolik sermaye mirasının kalış şeklini tasvir etmektedir (Lahaye vd., 2011: 21-23).

Türk Dil Kurumu, kuşak kavramını kültür tarihi açısından; yeni bir anlayış, yaşam duygusu ve yeni biçimlerde birleşen, eskilerden belirgin şekilde ayrılan topluluk olarak tanımlamaktadır. Felsefi açıdan, yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı dönemin şartlarını, benzer sıkıntıları ve kaderleri paylaşmış, benzer yükümlülöklere tabi olmuş bir topluluk olarak ifade edilmektedir. Sosyolojik açıdan ise, 25-30 yıllık yaş kümelerini oluşturan bireylerin öbeği olarak tanımlanmaktadır (Demir ve diğerleri, 2023: 80).

Kuşak kavramını tanımlayan çeşitli tanımlar belirli önemli noktaları vurgulamaktadır. Bu tanımlar, "belirli bir zaman aralığında doğmak", "belirli bir tarihsel deneyime birlikte şahit olmak" ve "yaşanan benzer deneyimlerden yola çıkarak benzer eylemleri paylaşmak" gibi unsurları öne çıkarmaktadır (Erden Ayhün, 2013: 96).

Kuşak tanımlamasında, çocukların doğumu ile bir grup insanın doğumu arasındaki süre temel alınmaktadır. Bu sürenin 18 ile 22 yıl arasında olması tercih edilmektedir (Çınar Alevli, 2024: 105-106). Yaşantıda çocukluk dönemi, ilk izlenim olarak kabul edilir. Gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık evreleri bu ilk izlenimin üzerine birikerek ilerler. Doğum sonrası yaşantılar, ister bu ilk izlenimleri doğrulayan olsun, ister antitezi olsun, temel anlamlarını çocukluk dönemi izlenimlerinden alır (Manhaeim, 2018: 441). Genel anlamda, kuşağın karakterini çocukluk ve gençlik dönemi şekillendirmektedir.

D'Addio'nun (2007: 68-70) "Dezavantajın Nesiller Arası Aktarımı: Nesiller Arası Hareketlilik mi, Hareketsizlik mi?" adlı çalışmasına göre, gelirin kuşaklar arası aktarımının kapsamı, gelir dağılımına bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Özellikle, gelir dağılımının alt kesimlerinde hareketlilik düşük seviyelerde kalmakta olup bu durum, yoksulluğun nesiller boyunca devam etme riskini artırmaktadır. Çocuk yoksulluğu, yalnızca düşük gelirli olmanın ötesinde, nesilden nesile aktarılan çeşitli faktörleri de içermektedir. Bu bağlamda, nesiller arası hareketliliğin önündeki engellerin tespit edilmesi ve ortadan kaldırılması büyük önem taşımaktadır. Çocuklar, gelir, meslek ve eğitim gibi alanlarda büyük ölçüde ebeveynlerinin sosyoekonomik statüsünü devralırlar. Düşük gelirli hanelerde büyümek, çocukların gelecekteki yaşam şanslarını önemli ölçüde etkilemektedir. Eğitim, kuşaklar

² Başlıca dokuz yaklaşımdan bahsedilmektedir. Bunlar, Genetik, Etolojik, Jenealojik, Eyleyenin Sosyokültürel, Aktörün Sosyokültürel, Sosyoklinik, Sosyal Öğrenme Yolu, Kötü Davranma, Psişik Aktarımdır.

arası gelir hareketliliğine anlamlı katkılar sunmakla birlikte aile geçmişi ve çocukların büyüdüğü çevre de kritik bir rol oynamaktadır.

Öylü (2016: 4-5) doktora tez çalışmasında, çocukluk döneminde yoksulluk yaşayan bireylerin yetişkinliklerinde de yoksul olma olasılığının yüksek olduğunu vurgulamıştır. Yoksul ailelerden gelen ve kendi hesabına çalışan bireyler genellikle daha düşük gelir elde etmektedir. Ayrıca, çocuk yoksulluğunun eğitim aracılığıyla nesilden nesile aktarıldığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, eğitimde fırsat eşitliğini artırmaya yönelik politikalar, yoksulluğun kuşaklararası aktarımını azaltmada önemli bir rol oynayacaktır.

Zaidi ve Zolyomi (2007: 5-6), AB Üye Devletlerinde Dezavantajların Kuşaktan Kuşağa Aktarımı adlı çalışmalarında AB ülkelerinde ebeveynleri düşük eğitimli olan çocukların, düşük eğitimli kişiler grubuna ait olma riskinin daha yüksek olduğunu göstermişlerdir. Babanın eğitim durumu annenininkine göre daha etkilidir. Özellikle babası temel mesleki statüye sahip olanların, temel mesleki sonuçlara sahip gruba ait olma olasılığı daha yüksektir. Mesleki tabakalaşmada babanın mesleki konumu, anneye kıyasla daha etkindir. Bu sonuçlar, mesleki hareketlilikte kadın ve erkek arasındaki farklılığın fırsat eşitsizliğinden kaynaklandığını göstermektedir.

EUROSTAT (2024) Nesiller Arası Dezavantajların Aktarımı Bülteni, AB’de yoksulluk riski taşıyan 25 ila 59 yaş arasındaki kişilerin oranlarını ve eğitim düzeylerindeki farklılıkları incelemiştir. Ayrıca, hanehalkının 14 yaş civarındaki mali durumu ile ebeveynlerinin eğitim düzeyi arasındaki ilişkilere de değinilmiştir. Araştırmaya göre, 14 yaş civarında hanehalkı mali durumu kötü olan kişilerde yoksulluk riski daha yüksektir. Yüksek eğitimli ebeveynlere sahip olan kişilerde yoksulluk riski daha düşüktür. Düşük eğitim seviyesine sahip kişilerin, yüksek eğitim seviyesine sahip olanlara kıyasla 14 yaş civarında temel okul ihtiyaçlarını karşılayamama olasılıkları daha yüksektir.

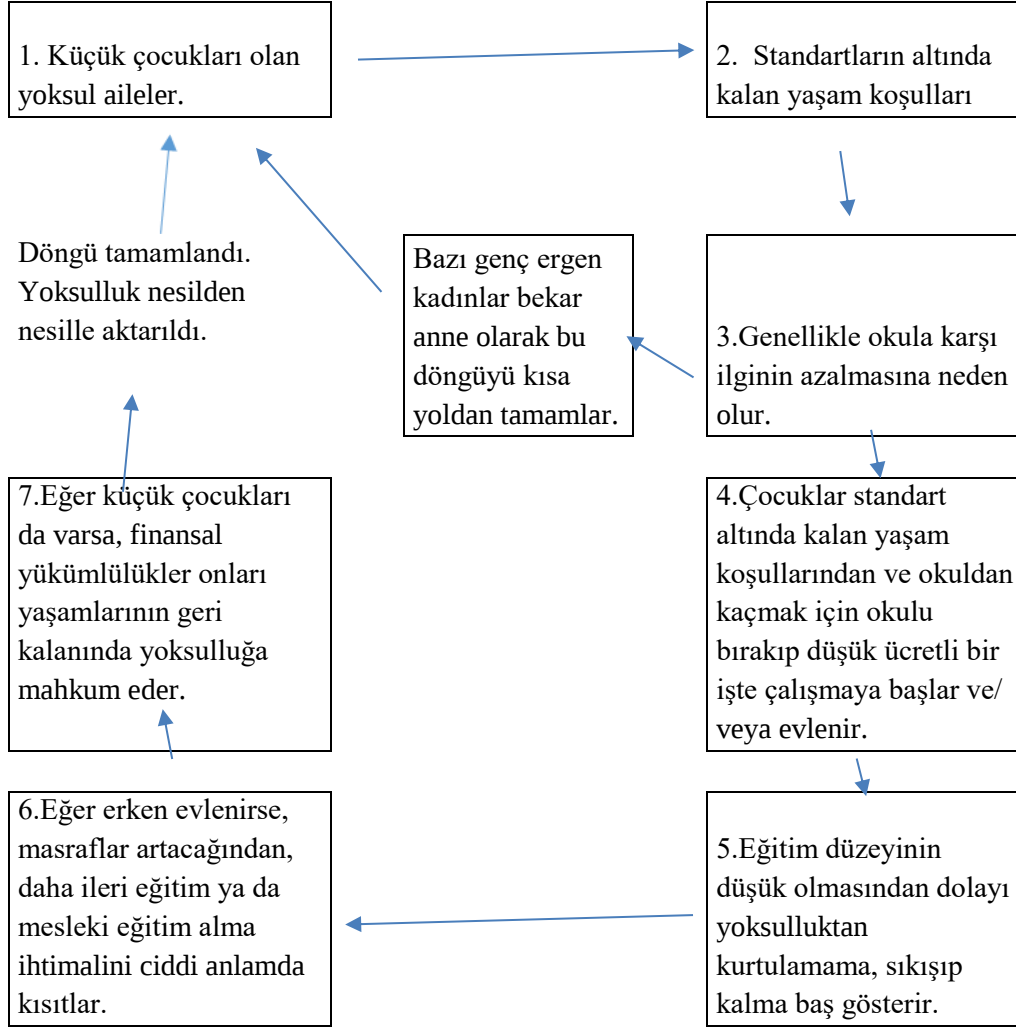
Çocuklar, temel değer ve tutumları benimseyerek kültürün kuşaktan kuşağa aktarılmasında önemli bir rol oynar. Çocuklarda meydana gelecek davranış değişiklikleri, kültürel değişim üzerinde etkili olacaktır. Bu değişiklikler ve yeni yaşam fırsatlarının değerlendirilmesi, yoksulluk kültürü gibi alt kültürlerin kırılmasını sağlayabilecektir (Gajdosikienė, 2004: 90).

Yoksulluk, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi ülkemizde de önemli bir sorundur. Oscar Lewis (1971), dünyanın farklı bölgelerinde yoksul mahallelerde yaptığı araştırmalar sonucunda, yoksulluk nedenini toplumun geneline göre farklı bir yaşam tarzına sahip olmalarına bağlamaktadır. Yoksulluk kültürü kavramı, Lewis’in 1960’lı yıllardaki kültürel araştırmalarına dayanmaktadır. Lewis, araştırmaları sonucunda yoksulluk ile yoksulluk kültürü ayırmasına dikkat çekerek, yoksulluk kültürünü bir alt kültür olarak tanımlamaktadır. Bu kültürü, nesilden nesile aktarılan yoksul aile kültürü olarak nitelemektedir (Syaida ve Harianto 2015: 4). Metropol kent merkezlerindeki en yoksul köylüler ile en yoksul işçilerin yaşam tarzını açıklamaktadır (Lewis, 1971). Lewis, yoksul bireylerin davranış kalıplarının ve tutumlarının, yoksulluk içinde yaşamaya devam etmenin en uygun yolu olduğunu belirtmiştir. Lewis’e göre, yoksulluk kültürü, bireysel konuma büyük önem veren tabakalı bir sınıf toplumunda yoksul bireylerin marjinal konumlarına bir uyum sağlama ve tepki gösterme biçimidir. Bu kültür, toplumun genel değerleri ve hedefleri doğrultusunda başarıya ulaşmanın zorluğunun farkındalığından kaynaklanan umutsuzluk ve çaresizlik duygularını aşma çabasıdır. Lewis’e göre kaderi kabullenme, yardım istemek ve umut etmek, yoksullukla başa çıkma sürecinde etkili bir uyum biçimidir (Syaida ve Harianto, 2015: 4). Bu kültür, kuşaktan kuşağa aktarılan ve toplumsallaşma sürecinde varlığını sürdüren bir yaşam tarzı olarak tanımlanır. “Yoksulluk Kültürü” teorisi, yoksulluğun yalnızca ekonomik yoksunluk sorunu olmadığını, aynı zamanda bireylerin yoksulluk durumundan kurtulmasını zorlaştıran bir yaşam tarzı olduğunu belirtir. Özellikle aile yapısı, akrabalık,

karı-koca ilişkileri, ebeveyn-çocuk ilişkileri, zaman kullanımı, tüketim kalıpları, değer sistemleri ve toplum bilinci açısından belirli etkileri ve sonuçları olduğu ifade edilir (Zheng, 2023:24).

Ülkemizde Orhan Türkdoğan'ın (2007: 11-12) gecekondü mahallelerinde yaptığı çalışmalar, yoksulluk kültürü araştırmalarının temellerini atmıştır. Yoksulluk kültürü kuşaktan kuşağa aktarılmakta olup, tarihsel, toplumsal ve kültürel değerlerle bağlantılıdır. Bu nedenlerden dolayı yoksulluğun tamamen ortadan kaldırılması zor bir süreçtir.

Şekil 1: Yoksulluk Döngüsü

Kaynak : (Zastrow, 2013: 178)

Şekil 1'den anlaşıldığı üzere merkezde çocuk bulunmaktadır. Çocuk, bir aile içinde doğmakta ve gelişmektedir. Aile içinde yaşantılara tanıklık etmekte ve onları içselleştirmektedir. Bu içselleştirme süreci, ebeveynlerden ve yakın çevreden çocuklara doğru habitus aktarımına yol açmaktadır. Başka bir ifadeyle, bir kuşaktan diğerine toplumsal yeniden üretim mekanizması işlemektedir (Bourdieu, 1994: 115). Yeniden üretim mekanizması ile davranışlar ve değerler aktarılmaktadır. Bu habitus aktarımlarını çocuklar içselleştirip devam ettiriyorsa, ebeveynlerinin işgal ettiği sosyal alan veya yaşantılarla aynı eğilimde olacaklardır (Lahaye, Pourtois ve Desmet, 2011: 105). Çocuklar, toplum değerlerini, kültürü ve gelenekleri büyük ölçüde yaşadıkları sosyal çevreden öğrenirler. Eğer sosyal çevreleri gecekondü ve sakinleriyle sınırlıysa, bu durumda gecekondü kültürünü benimseyeceklerdir (Türkdoğan, 1977: 150-151). Kültürün devamlılığı ve değişimi, çocuğun yaşantısı ve tanıklığı ile

belirlenir. Harris'e göre, yoksulluk kültürü içerisinde yaşayan çocuklar, ebeveynlerinin yanı sıra akranlarının etkisiyle de yaşam tarzlarını çok küçük yaşlardan itibaren benimsemektedirler (Spolsky, 2021: 202).

Yoksulluk, kültürel olarak nesiller boyunca aktarılmaktadır. Kapitalist sistemin, yoksulluk kültürünün temel nedeni olduğu belirtilmektedir. Bu sistem, vasıfsız işgücünün işsiz kalmasına veya çalışanların düşük ücretlerle yetinmesine sebep olmaktadır. Bu durum, umutsuzluk ve çaresizlik duygularının artmasına neden olmaktadır. Yoksulluk kültürü bir kez ortaya çıktığında, onu besleyen ekonomik faktörler ortadan kalksa bile sürdürülebilir. Bu kültürü besleyen normlar ve beklentiler, fırsatları kısıtlayarak toplumdan izole bir yaşam tarzına yol açar. Bireyler, kendilerini özel ve umutsuz hissetmekte, siyasi ve örgütsel becerilerden yoksun kalmaktadırlar ve sorunun çözümü için bireysel veya toplu çaba göstermemektedirler. Bu durum, yoksulluk kültürünün çözülmesini engellemektedir (Zastrow, 2013: 178-179).

4. DEZAVANTAJLARIN KUŞAKLARARASI AKTARIMININ GÖRÜNÜMÜ

TÜİK'in "Dezavantajların Kuşaklararası Aktarımı" adlı özel konulu modül çalışmasından elde edilen sonuçlar, 2024 yılında ilk kez haber bülteni olarak yayımlanmıştır. Bu bültende, bireylerin 14 yaş civarındayken ebeveynlerinin bitirdiği en yüksek eğitim seviyesi ile bireylerin şu an tamamladığı en yüksek eğitim seviyesi; bireylerin şu anki esas işteki durumu ile ebeveynlerinin işteki durumu; babalarının esas işteki meslek grubu ile bireylerin şu anki işteki meslek grubu; hanelerinin maddi durumu ile bireylerin şu anki yüzde 20'lik gelir durumu; hanelerinin mülkiyet durumu ile bireylerin şu anki ikamet ettiği konutta mülkiyet durumu; hanelerinde yaşayan bütün çocukların seçilmiş yaşam koşulları göstergeleri ile bireylerin hanelerindeki yaşam koşulları göstergeleri karşılaştırılmıştır.

4.1 Sosyal Sermaye ile İşgücü Piyasasının Kuşaklar Arası Aktarımı

"Türkiye'de 25-59 yaş grubundaki bireylerin mevcut ekonomik durumları ile çocukluk dönemlerindeki (14 yaş civarı) ebeveynlerinin çalışma profilleri karşılaştırıldığında, özellikle ücretli istihdam oranlarında dikkat çekici artışlar gözlemlenmiştir. Tablo 1'de sunulan verilere göre, babaların ücretli/masalı çalışma oranı %45,9'dan %51,6'ya (%5,7 artış), annelerin ise %48,1'den %55,6'ya (%7,5 artış) yükselerek, kuşaklar arasında kadın ve erkek istihdamında belirgin bir ivme olduğu anlaşılmaktadır."

2019 yılı verilerine göre, yüzde 44,1 oranında iktisaden faal olmayan birey bulunmaktadır. 2023 yılında bu oran yüzde 39,8 olarak gerçekleşmiştir. 2023 yılı verilerine göre babaların yüzde 41,2'si, annelerin ise yüzde 41,9'u iktisaden faal değildir; babaların yüzde 40,6'sı, annelerin yüzde 39,7'si işveren veya kendi hesabına çalışan durumundadır; babaların yüzde 52,2'si ve annelerin yüzde 36,5'i ücretsiz aile işçisidir.

2023 yılı verilerine göre, 14 yaş civarındaki fertlerin iş durumu çeşitlilik göstermektedir. Babası işveren veya kendi hesabına çalışan fertlerin yüzde 39,2'si ücretli, maaşlı veya yevmiyeli olarak çalışmakta; yüzde 14,5'i işveren veya kendi hesabına çalışan olarak faaliyet göstermekte; yüzde 5,6'sı ücretsiz aile işçisi olarak görev almakta ve yüzde 40,6'sı ise iktisadi olarak faal değildir.

Babası işveren olanların çoğu iktisaden faal olmamakla birlikte, geçmişte babası ve şu an kendisi işveren veya kendi hesabına çalışanların oranı yüzde 14,5 olarak belirlenmiştir. Annesi işveren veya kendi hesabına çalışanların yüzde 36,5'inin şu an ücretli, maaşlı veya yevmiyeli olarak çalıştığı, yüzde

17,2'sinin işveren veya kendi hesabına çalıştığı, yüzde 6,5'sinin ücretsiz aile işçisi olarak çalıştığı ve söz konusu fertlerin yüzde 39,7'sinin ise iktisaden faal olmadığı tespit edilmiştir

Tablo 1: Fert 14 Yaş Civarında İken Ebeveynlerinin Esas İşteki Durumu ile Ferdin Şu Anki Esas İşteki Durumunun Karşılaştırılması, 2019, 2023 [25-59 yaş grubu]

Fert 14 yaş civarında iken ebeveynlerinin esas işteki durumu	Ferdin şu anki esas işteki durumu							
	Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli		İşveren veya kendi hesabına		Ücretsiz aile işçisi		İktisaden faal olmayan	
Babasının işteki durumu	2019	2023	2019	2023	2019	2023	2019	2023
Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli	45,9	51,6	8,0	7,3	1,9	1,3	44,1	39,8
İşveren veya kendi hesabına	35,4	39,2	14,7	14,5	7,1	5,6	42,8	40,6
Ücretsiz aile işçisi	42,6	34,0	7,5	8,2	7,9	5,6	42,1	52,2
İktisaden faal olmayan	44,2	51,3	9,7	6,0	1,7	1,4	44,4	41,2
Annesinin işteki durumu	2019	2023	2019	2023	2019	2023	2019	2023
Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli	48,1	55,6	9,2	8,7	1,4	1,0	41,3	34,8
İşveren veya kendi hesabına	33,2	36,5	16,9	17,2	6,9	6,5	43,0	39,7
Ücretsiz aile işçisi	29,6	34,3	17,1	16,6	13,6	12,6	39,8	36,5
İktisaden faal olmayan	43,1	47,1	9,7	9,3	2,1	1,8	45,1	41,9

Kaynak: TÜİK (2024a), Dezavantajların Kuşaklararası Aktarımı, 2024

Dedeoğlu (2022: 112), “Türkiye’de Sosyal Yardımların Yoksulluğa Etkisi” adlı çalışmasında, sürekli bir işe sahip olmanın yoksulluktan çıkabilme ile olumlu bir ilişkiye sahip olduğunu ifade etmektedir. Araştırmada, yoksulluk kültürünün gelişiminde sürekli bir iş sahibi olma durumunun önemli bir faktör olduğu vurgulanmaktadır.

Sosyal sermayenin işgücü piyasasına etkisi incelendiğinde, iş arama sürecini hızlandırdığı ve maliyetlerini düşürdüğü, ayrıca bağımsız çalışmanın başarısını desteklediği görülmektedir (Seçer, 2009: 103). Tablo 1’e göre, ortalama yüzde 40’lık kesim iktisaden faal olmamakta ve istihdama katılmamaktadır. Ebeveynlerin istihdam koşulları ile çocuklarının istihdam koşulları küçük farklılıklar dışında benzerlik göstermektedir. Sosyal sermaye bağlamında değerlendirildiğinde, 25-59 yaş grubundaki bireylerin, 14 yaşındayken ebeveynlerinin çalışma alışkanlıklarıyla ufak farklılıklarla benzer olduğu, iş ilişkilerinin benzer yapılar koruduğu, istihdama dâhil olmayan bireylerin ebeveynlerinin de istihdama dâhil olmadığı ve ücretsiz aile işçiliğinde artış olduğu gözlemlenmiştir.

4.2 İktisadi Sermaye ile Gelir, Mülkiyet ve Yaşam Koşullarının Kuşaklar Arası Aktarımı

25-59 yaş grubundaki fertlerin 14 yaş civarındayken hanelerinin maddi durumu ile şu anki yüzde 20’lik gelir gruplarındaki konumlarını karşılaştıran 2019 ve 2023 verileri tablo 2’de sunulmaktadır. Analizler, çocukluktaki maddi durum ile yetişkinlikteki gelir seviyesi arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, çocukken hanesinin durumunu ‘çok iyi’ olarak tanımlayanların

2023'te en yüksek gelir grubunda yer alma oranı %40,8'e ulaşarak %3,9'luk bir artış göstermiştir. Buna karşılık, 'çok kötü' kategorisindeki bireylerin oranı ise %0,5 azalarak %24,4 olmuştur."

Tablo 2: Fert 14 Yaş Civarında İken Hanesinin Maddi Durumu İle Ferdin Şu Anki Yüzde 20'lik Gelir Grubunun Karşılaştırılması, 2019, 2023 [25-59 yaş grubu]

<i>Fert 14 yaş civarında iken hanesinin maddi durumu</i>	<i>Ferdin şu anki yüzde 20'lik gelir grubu</i>									
	<i>İlk %20^(*)</i>		<i>İkinci %20</i>		<i>Üçüncü %20</i>		<i>Dördüncü %20</i>		<i>Son %20^(*)</i>	
	2019	2023	2019	2023	2019	2023	2019	2023	2019	2023
<i>Çok kötü</i>	24,9	24,4	19,6	21,0	19,3	21,0	20,4	18,8	15,8	14,9
<i>Kötü</i>	21,5	23,4	22,6	21,7	20,1	17,6	19,0	20,9	16,8	16,6
<i>Biraz kötü</i>	16,3	20,4	20,5	20,4	20,6	21,5	22,0	19,9	20,5	17,8
<i>Biraz iyi</i>	12,3	13,0	16,3	17,0	20,1	20,6	24,4	22,9	26,8	26,6
<i>İyi</i>	10,3	12,6	13,8	14,8	16,4	19,3	23,3	23,0	36,3	30,3
<i>Çok iyi</i>	11,0	8,4	16,2	10,5	14,8	14,9	21,1	25,4	36,9	40,8

Kaynak: TÜİK (2024a), Dezavantajların Kuşaklararası Aktarımı, 2023 *Fertler eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirlerine göre küçükten büyüğe doğru sıralanarak 5 gruba ayrıldığında; “İlk yüzde 20'lik grup” geliri en düşük olan grubu, “Son yüzde 20'lik grup” ise geliri en yüksek olan grubu tanımlamaktadır.

Kendisi 14 yaş civarında iken hanesinin maddi durumunu “çok kötü” olarak belirtenlerin yüzde 14,9'u şu an en yüksek yüzde 20'lik gelir grubunda yer alırken, yüzde 24,4'ü ise en düşük grupta yer almaktadır. Kendisi 14 yaş civarında iken ebeveynlerinin maddi durumunu “çok iyi” olarak belirtenlerin yüzde 40,8'i şu an en yüksek gelir grubunda iken yüzde 8,4'ü ise en düşük gruptadır.

Ebeveynlerinin maddi durumu “çok kötü” olan bireylerin yüzde 14,9'u şu anda en yüksek gelir grubundadır. Bu durum, yoksul ailelerin çocuklarının yüzde 14,9'nun zengin olma olasılığı olduğu anlamına gelmektedir.

Eşitsizlikler, kültürel sermaye aracılığıyla aktarılmakta ve bu şekilde kendini sürdürme eğiliminde bulunmaktadır (Frégosi ve Gonzalez, 2001). Bourdieu'nun iktisadi sermaye bağlamında belirttiği üzere, düzenli işgücüne dahil olmayan, işveren olmayan yani ekonomik olarak aktif olmayan bireylerin somut varlıklarının olmaması durumunda maddi kazanç elde etme olasılıkları da bulunmamaktadır.

Tablo 3'e göre, 25-59 yaş grubundaki bireylerin mülkiyet durumu ile kendileri 14 yaş civarındayken hanesinin mülkiyet durumu karşılaştırıldığında, 14 yaş civarındayken hanesi sahibi olan bireylerin 25-59 yaş durumlarına bakıldığında 2019 yılı verilerine göre yüzde 59,5, 2023 yılında ise yüzde 57,7 oranında mülkiyet sahibi olduğu görülmektedir. Bu, önceki veri yılına göre yüzde 1,8'lik bir düşüşü göstermektedir. Hanesinde kiracı olan bireylerin 25-59 yaş durumlarına bakıldığında, 2019 yılı verilerine göre yüzde 43,2, 2023 yılında ise yüzde 40 oranında kiracı oldukları gözlemlenmiştir. Bu ise yüzde 3,2'lik bir düşüşe işaret etmektedir.

Tablo 3: Fert 14 yaş civarında iken hanesinin mülkiyet durumu ile ferdin şu anki ikamet ettiği konutta mülkiyet durumunun karşılaştırılması, 2019, 2023 [25-59 yaş grubu]

Fert 14 yaş civarında iken hanesinin mülkiyet durumu	Ferdin şu anki konut mülkiyet durumu							
	Ev sahibi		Kiracı		Lojman		Diğer	
	2019	2023	2019	2023	2019	2023	2019	2023
Ev sahibi	59,5	57,7	24,3	26,3	1,5	1,0	14,7	15,1
Kiracı	43,2	40,0	43,7	47,7	1,2	0,9	11,9	11,4
Lojman	48,6	44,7	29,3	31,9	8,5	9,3	13,6	14,1
Diğer	41,8	40,6	29,7	24,6	2,0	1,3	26,4	33,5

Kaynak: TÜİK (2024a), Dezavantajların Kuşaklararası Aktarımı, 2024

Görüşülen bireyler 14 yaş civarındayken ailesi “ev sahibi” olanların yüzde 57,7’sinin şu anda oturduğu konutta mülkiyet durumunun “ev sahibi”, yüzde 26,3’ünün ise “kiracı” olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, bireylerin 14 yaş civarındayken mülkiyet durumu “kiracı” olanların yüzde 40’ının şu anda oturduğu konutun sahibi, yüzde 47,7’sinin ise kirada oturduğu belirlenmiştir.

Yapılan araştırmalara göre, 14 yaşında iken ailesi ev sahibi olan bireylerin yüzde 26’sı kiracı olarak yaşamaktadır. 14 yaş civarında ailesi “ev sahibi” olan bireylerin yüzde 57,7’si şu an oturdukları konutta da ev sahibidir. Aileleri ev sahibi olan bireylerin yarısından fazlası mevcut durumda yine ev sahibidir. Aileleri kiracı olan bireyler ise çoğunlukla kiracı olarak yaşamlarını sürdürmektedir. Bireyin evi, araba, arazi gibi somut varlıkları, paraya dönüştürülebilme imkânı sağlamaktadır.

Dedeoğlu'nun (2022: 116) “Türkiye’de Sosyal Yardımların Yoksulluğa Etkisi” adlı çalışmasında, ev sahibi olan bireylerin yoksulluktan çıkma oranlarında bir artış gözlemlenirken, kiracı olan bireylerde ise bu oranın düştüğü tespit edilmiştir.

Bourdieu, iktisadi sermayenin bütünlüğü, biriktirilebilirliği ve dönüştürülebilirliği konularına vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda, birikme unsurunu zenginlik ve mülkiyet sahipliği şeklinde tanımlarken, somut mallar olan arazi, ev ve araba gibi nesnelerin paraya dönüştürülebilme özelliğini öne çıkarmaktadır.

Tablo 4’e göre, 25-59 yaş grubundaki bireylerin yaşam koşulları ile kendileri 14 yaş civarındayken hanesinde yaşayan çocukların yaşam koşulları karşılaştırıldığında, evden uzakta bir hafta tatil masrafları karşılanan bireylerin 25-59 yaş aralığındaki durumu 2019 yılında yüzde 66,5 iken, 2023 yılında bu oran yüzde 59,6’ya düşmüştür. Bu verilere göre, bir önceki yıla kıyasla yüzde 6,9’luk bir düşüş gözlemlenmiştir.

Bireylerin 14 yaş civarında iken ailesiyle bir haftalık tatil masrafını karşılayamayanların oranı yüzde 40,4 iken 25-59 yaş grubunda olan kişilerin yüzde 69,1’inin şu anki haneleri ile de bu masrafı karşılayamadığı tespit edilmiştir.

2019 yılı verilerine göre, 25-59 yaş grubundaki hanelerin yüzde 80,7’si günde en az bir kez et, tavuk veya balık içeren yemek masrafını karşılayabilmekteydi. Ancak, bu oran 2023 yılında yüzde 72,4’e düşmüştür. Bu durum, bir önceki yıla kıyasla yüzde 8,3’lük bir azalma olduğunu göstermektedir.

Şu an, 25-59 yaş arası bireylerin hanesinde yaşayan çocukların yüzde 27,6’sı günde en az bir kez et, tavuk veya balık içeren yemek masrafını karşılayamıyor. Bu oran, bu bireylerin kendisi 14 yaş civarındayken 2019 yılında yüzde 43,1, 2023 yılında ise yüzde 50,9 olarak belirlenmiştir.

Tablo 4: Fert 14 yaş civarında iken hanesinde yaşayan bütün çocukların seçilmiş yaşam koşulları göstergeleri ile ferdin hanesindeki yaşam koşulları göstergelerinin karşılaştırılması, 2019, 2023[25-59 yaş grubu]

Fert 14 yaş civarında iken hanesinde yaşayan çocukların yaşam koşulları göstergeleri	Ferdin şu anki hanesinde seçilmiş yaşam koşulları göstergeleri							
	İki günde bir et, tavuk ya da balık içeren yemek masrafını karşılayabilme durumu				Evden uzakta bir haftalık tatil masrafını karşılayabilme durumu			
	Karşılaya biliyor		Karşılaya mıyor		Karşılaya biliyor		Karşılaya mıyor	
Günde en az bir kere et, tavuk ya da balık içeren yemek yiyebilme durumu	2019	2023	2019	2023	2019	2023	2019	2023
Karşılaya biliyor	80,7	72,4	19,3	27,6	56,2	52,7	43,8	47,3
Maddi yetersizlik nedeniyle karşılaya mıyor	56,9	49,1	43,1	50,9	34,2	30,4	65,8	69,6
Diğer nedenler en dolay karşılaya mıyor	68,9	57,1	31,1	42,9	42,2	34,2	57,8	65,8
Evden uzakta en az bir haftalık tatil yapabilme durumu	2019	2023	2019	2023	2019	2023	2019	2023
Karşılaya biliyor	84,6	75,2	15,4	24,8	66,5	59,6	33,5	40,4
Maddi yetersizlik nedeniyle karşılaya mıyor	59,5	51,9	40,5	48,1	34,2	30,9	65,8	69,1
Diğer nedenler en dolay karşılaya mıyor	73,9	62,0	26,1	38,0	44,8	37,1	55,2	62,9

Kaynak: TÜİK (2024a), Dezavantajların Kuşaklararası Aktarımı, 2024

Bireyin ebeveynleri ile birlikte beslenme alışkanlıklarını korumasının yanı sıra, ailesi ile tatile gidemeyenlerin oranında da artış gözlemlenmiştir. Tatil yapabilenler grubundan ayrılmalara meydana gelmiştir. Bir hafta süreyle evinden uzakta tatile gidemeyenlerin sayısında artış yaşanmıştır.

4.3. Kültürel Sermaye ile Eğitim Seviyesinin Kuşaklar Arası Aktarımı

Eğitim düzeyleri arasındaki kuşaklar arası geçişi ortaya koyan veriler, bireylerin kendi eğitim seviyeleri ile ebeveynlerinin eğitim durumu arasındaki ilişkiyi gözler önüne sermektedir. 25-59 yaş aralığındaki bireylerin eğitim durumlarının ebeveynlerinin eğitim geçmişiyle karşılaştırıldığı Tablo 5'e göre, babası yükseköğretim mezunu olan bireylerin 2019 yılı itibarıyla yüzde 79,3'ü yükseköğretim mezunudur. 2023 verilerine göre ise bu oran yüzde 79,5'e yükselmiş ve önceki döneme kıyasla yüzde 0,2'lik bir artış gerçekleşmiştir. Öte yandan, annesi yükseköğretim mezunu olan bireylerin aynı yaş grubundaki eğitim durumu incelendiğinde, 2019 yılında bu bireylerin yüzde 89,5'inin yükseköğretim mezunu olduğu görülmektedir. Ancak 2023 yılına gelindiğinde bu oran yüzde 83,5'e gerilemiş ve yüzde 6'lık bir azalış yaşanmıştır. Bu değişimler, ebeveynin eğitim düzeyinin çocukların eğitimine etkisini ortaya koyarken, zaman içinde yaşanan farklılaşmalara da işaret etmektedir.

Tablo 5: Fert 14 yaş civarında iken ebeveynlerinin bitirdiği en yüksek eğitim seviyesi ile ferdin şu an tamamladığı en yüksek eğitim seviyesinin karşılaştırılması, 2019, 2023 [25-59 yaş grubu]

Ebeveynlerinin eğitim durumu	Ferdin şu anki eğitim seviyesi %					
	Lise altı eğitilmişler		Lise ve dengi okul		Yükseköğretim	
Babasının bitirdiği en yüksek eğitim seviyesi	2019	2023	2019	2023	2019	2023
Lise altı eğitim	66,4	60,0	18,3	21,5	15,3	18,4
Lise ve dengi okul mezunları	16,5	13,4	28,4	27,3	55,1	59,3
Yükseköğretim mezunları	4,6	4,4	16,1	16,0	79,3	79,5
Annesinin bitirdiği en yüksek eğitim seviyesi	2019	2023	2019	2023	2019	2023
Lise altı eğitim	63,2	56,3	19,0	21,9	17,7	21,9
Lise ve dengi okul mezunları	5,3	5,3	21,8	22,9	72,8	71,8
Yükseköğretim mezunları	0,0	2,7	10,5	13,7	89,5	83,5

Kaynak: TÜİK (2024a), Dezavantajların Kuşaklararası Aktarımı, 2024

Bourdieu (2022: 41-42), eğitim sistemi ile ilgili olarak Maxwell'in cini ³ metaforunu kullanmaktadır. Eğitim sistemi, önceki düzenin devamını sağlayarak eşitsiz kültürel sermayelerin korunmasına ve bu farkların sürdürülmesine yardımcı olmaktadır. Bu, miras yoluyla kültürel sermaye edinen bireyleri, bu sermayeden yoksun olanlardan ayırmak anlamına gelmektedir. Eğitim kurumları toplumsal sınırları korur ve inşa eder. Eğitim, hâkim kültürün kodlarını içerir ve bu nedenle hâkim kültürden gelenler avantajlı hale gelir. Aynı sınıf ortamında eğitim görseler dahi, farklı kültürel sermayelere sahip öğrencilerin aynı şeylerden faydalanma olasılıkları sınırlıdır (2014: 482).

2023 yılı verilerine göre, şu an 25-59 yaş aralığında yükseköğretim tamamlayan bireylerin 14 yaş civarında iken babalarının eğitim seviyeleri şöyle: yüzde 79,5 yükseköğretim, yüzde 16 lise ve dengi okul, yüzde 4,4 lise altı eğitim. Annelerinin eğitim seviyeleri ise yüzde 83,5 yükseköğretim, yüzde 13,7 lise ve dengi okul, yüzde 2,7 lise altı eğitim olarak belirlenmiştir. Veriler, ebeveynlerin

³ Fizikçi Maxwell'in termodinamik yasasından etkilenmiştir. Az ya da çok sıcak, hareketli tanecikler arasında bir cin olduğunu hayal eder. Bu iblisin tanecikleri ayıracağını en hızlısını ısısı artan bir kapa, en yavaşını ise ısısı azalan bir kaba atarak, aradaki farklılık ve düzen korunmuş olur (Bourdieu, 2022 :41).

yükseköğretim görmüş olmasının çocukların da yükseköğretim görme oranını etkilediğini göstermektedir. Bireyin aile ve sosyal yaşantısında eğitimin konumu, eğitim yönünü belirlemektedir.

Annesi yükseköğrenim görmüş bireylerin, yükseköğrenim tamamlama oranlarının daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, annesi yükseköğrenim mezunu olan fertlerin yüzde 83,5'inin yükseköğrenimlerini tamamladıkları tespit edilmiştir. Kız çocukları, özellikle ortaokul ve lise dönemlerinde daha başarılı performans sergilemektedirler. Kız çocukları daha yüksek eğitim alma eğilimindeyken, erkek çocukların okul ile ilişkilerinde mesafe bulunmaktadır (Frégosi ve Gonzalez, 2001). Bourdieu'ya göre (2014: 597), kadının ve erkeğin rolleri aile, devlet, kilise ve eğitim kurumları tarafından yeniden üretilmektedir. Bu yeniden üretilen düzenin, kadınların eğitim olanaklarından yararlanması ile, kadınların statülerinde önemli değişimlere neden olduğu belirtilmektedir.

4.4 Kültürel, Sosyal ve Simgesel Sermaye ile Meslek Grubunun Kuşaklar Arası Aktarımı

Bireylerin çocukluk dönemlerinde babalarının esas işteki meslek grubu ile günümüzdeki kendi esas işteki meslek gruplarının karşılaştırılması, kuşaklar arası mesleki hareketliliği değerlendirmek açısından önemli bir gösterge sunmaktadır. Bu kapsamda, 25-59 yaş grubundaki fertlerin 14 yaş civarındayken babalarının meslek grubu ile günümüzdeki kendi meslek grupları arasındaki ilişki, 2019 ve 2023 verileriyle karşılaştırmalı olarak tablo 6'da incelenmiştir.

Tablo 6: Fert 14 yaş civarında iken babasının esas işteki meslek grubu ile ferdin şu anki esas işteki meslek grubunun karşılaştırılması, 2019, 2023 [25-59 yaş grubu]

Fert 14 yaş civarında iken babasının esas meslek grubu	Ferdin şu anki esas işteki meslek grubu (ISCO-08)																			
	Y		P		TTYP		BMH		HS		NTOS		S		TMOM		NGİ		İFO	
	2019	2023	2019	2023	2019	2023	2019	2023	2019	2023	2019	2023	2019	2023	2019	2023	2019	2023	2019	2023
Y	10,1	10,4	14,8	17,7	5,9	5,2	6,1	5,1	11,7	10,3	1,6	0,8	4,2	4,2	3,4	4,1	3,4	4,6	38,9	37,4
P	8	9	26	34,6	6,2	6,5	5,7	4,9	8,9	7,5	1,6	0,8	2,7	2	2,8	1,8	2,6	2	35,5	30,9
TTY P	7,9	6,3	15,6	16,7	8,4	10,9	6,6	5,2	8,8	10,7	0,7	0,4	5,9	5	4,4	5,2	4	3,4	37,8	36,2
BMH	6,9	6,1	15,8	19,2	7,3	9	6,9	7,2	12,5	10,8	1,3	1,5	4,5	4,9	4,1	3	4,5	5,8	36,2	32,4
HS	4,6	4,7	8,9	9,9	4,8	5,2	4,7	4,7	15,6	17,1	1,9	1,6	5,9	6,4	4,1	4,7	5,6	5,7	43,9	39,9
NTOS	1,9	1,7	2,7	3,4	1,9	2,3	1,5	2	10	9,1	17,2	14,4	6,5	8,2	5,4	6	8,5	9,4	44,4	43,6
S	3,7	4,5	7,6	8,7	4,5	6	4,3	5,1	11,9	10,4	2,8	2	11,1	12	5,2	4,9	5,2	6,8	43,6	39,5
TMO M	4,1	4	7,6	8,5	5,3	6	4,3	4,9	10,1	10,7	3,1	2,1	7,9	7,4	9,1	11,9	5,3	5,8	43,3	38,7
NGİ	2,2	3,3	5,3	6,5	3,5	3,8	3,3	3,6	11,7	11	3,5	2,3	6,9	9,1	5,6	7,2	9,6	10,3	48,6	42,8
İFO	2,9	4	8,3	9,6	4,1	4,1	3,8	3,9	12,2	12,2	3,7	1,2	8,1	7,6	5,3	6,7	6,4	7,3	45,2	43,4

Kaynak: TÜİK (2024b), Dezavantajların Kuşaklararası Aktarımı, 2024

Notlar. Y: Yöneticiler P: Profesyonel meslek mensupları TTYP: Teknisyenler, teknikerler ve yardımcı profesyonel meslek mensupları BMH: Büro ve müşteri hizmetlerinde çalışan elemanlar HS: Hizmet ve satış

elemanları *NTOS*: Nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünlerinde çalışanlar *S*: Sanatkârlar ve ilgili işlerde çalışanlar *TMOM*: Tesis ve makine operatörleri ve montajcılar *NGİ*: Nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar *İFO*: İktisaden faal olmayan.

Tablo 6'ya göre, 2019 yılı verilerine göre 14 yaş civarındaki iktisaden faal olmayan bireylerin 25-59 yaş durumuna göre yüzde 45,2'si iktisaden faal değilken, 2023 yılında bu oran yüzde 43,4 olarak kaydedilmiştir. Bir önceki veri yılına kıyasla yüzde 1,6'lık bir artış gözlenmiştir.

2023 yılı verilerine göre, iktisaden nitelik gerektirmeyen işlerde çalışan bireylerin babalarının yüzde 10,3'ü nitelik gerektirmeyen işlerde çalışırken, yüzde 42,8'i ise iktisaden faal değildir. İktisaden faal olmayan bireylerin yüzde 42,8'i nitelik gerektirmeyen alanlarda bulunurken, yüzde 43,4'ü iktisaden faal değildir. Bu iki veri grubu, hizmet ve satış elemanları meslek grubunda yoğunlaşmaktadır. Profesyonel meslek grubunda yer alan kişilerin babalarının yüzde 34,6'sı profesyonel, yüzde 17,7'si yönetici, yüzde 6,5'i nitelik gerektirmeyen işlerde ve yüzde 9,6'sı ise iktisaden faal değildir. Babaların meslek gruplarının, çocuklarının hangi meslek grubunda olacağını etkilediği anlaşılmaktadır.

Dedeoğlu'nun (2022: 132) Türkiye'de Sosyal Yardımların Yoksulluğa Etkisi adlı çalışmasında, yoksulluk oranı nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünlerinde çalışanlarda yüzde 28,2, nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlarda ise yüzde 16,3 olarak belirtilmiştir. Kurumsallaştırılan kültürel sermaye, bireyin eğitim ve akademik hayatında edindiği akademik unvanlar, eğitim dereceleri, diploma ve sertifikaları kapsamaktadır (Bourdieu, 1986: 247-248). Ayrıca Dedeoğlu'nun (2022: 106) çalışmasına göre, yoksulluktan çıkabilenlerin oranında eğitilmiş ve meslek sahibi olmanın önemli bir faktör olduğu anlaşılmaktadır.

Bir bireyin hangi meslek grubunda yer alacağı, ekonomik ve kültürel sermaye ile yakından ilişkilidir. Kültürel sermaye genellikle iktisadi sermayeye sahip olanlar tarafından kontrol edilmektedir. Meslek grupları arasında zekâ, bazı istisnalar haricinde belirli bir iktisadi sermaye seviyesine sahip olma ile paralellik göstermektedir. Modern dönemde sayıları artan üniversiteler, bölümlerde eğitim alabilme imkanları açısından bu çerçevede değerlendirilebilir (Bourdieu, 2014: 491). Sosyal sermaye, iş gücüne katılım açısından önemli bir faktör olmakla birlikte, kariyer süresince etkili olan yakın çevreler, ilişkiler ve sosyal bağlantılar iş bulma ve kurma süreçlerinde de etkilidir. Ayrıca çalışma hayatında ücret, terfi ve kurum içi hareketlilik gibi konular üzerinde de belirleyici rol oynamaktadır (Seçer, 2009: 103).

5. SONUÇ

Toplumlar, çeşitli sosyal katmanlar ve gruplardan oluşmaktadır. Bu çeşitlilik, toplumsal dinamikler veya bireysel faktörlerden kaynaklanabilir. Dezavantajlı gruplar, toplumsal katmanların bir parçası olarak kabul edilmekte olup, sayıları ve çeşitlilikleri zamana bağlı olarak değişiklik gösterebilir. Dezavantajlı grupların tanımlamaları ise, genellikle gelir ve yaşam koşulları ekseninde farklılık göstermektedir. Bu grupların sorunları uzun süreçte kronik hale gelmesi, kültürün kuşaklar arası aktarılması dezavantajlılığın devamlılığı anlamına gelmektedir. Dezavantajlılık kültürü, hakim kültüre alternatif yoksulluk alt kültürünü besleyicidir.

Bu çalışmada vurgulanmak istenen temel mesele, dezavantajlı olma durumunun kuşaklar arası aktarımıdır. TÜİK tarafından yayımlanan “Dezavantajların Kuşaklararası Aktarımı” bülteni kapsamında, 25-59 yaş grubundaki bireylerin durumu ile bu bireylerin yaklaşık 14 yaşındayken ebeveynlerinin durumu karşılaştırılmıştır. Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması çerçevesinde,

hanehalklarında yaşayan 15 yaş ve üzerindeki 60.365 kişi ile görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler sonucunda; gelir, mülkiyet, eğitim, işgücü piyasası ve yaşam koşullarının kuşaklar arası aktarımlarına ilişkin analizler gerçekleştirilmiş ve elde edilen sonuçlar kamuoyu ile paylaşılmıştır.

Rapora göre, Türkiye’de gelir dağılımı bakımından en düşük yüzde 20’lik grup, 2019 yılında yüzde 24,9 iken 2023 yılında yüzde 25,5’e yükselmiştir. Gelir seviyesi en yüksek yüzde 20’lik grubun oranı ise yüzde 36,9’dan yüzde 40,6’ya çıkmıştır. 2023 yılı verilerine göre, mevcut durumda 25-59 yaş aralığında olan bireylerin 14 yaşındayken her gün et, tavuk ya da balık tüketebilirken bugün yüzde 72’si iki günde bir, yüzde 27’si ise hiç tüketememektedir. Aynı yaş grubundaki bireylerin yüzde 57,7’si ev sahibi, yüzde 26,3’ü kiracı iken, 14 yaşında kiracı olanların yüzde 40’ı şu an ev sahibi, yüzde 47,7’si ise kiracıdır. Yükseköğretim mezunu bireylerin 14 yaşında iken annelerinin yüzde 83,5’i, babalarının ise yüzde 79,5’i yükseköğretim mezunudur. İktisaden faal olmayan bireyin babasının yüzde 43,4’ü 14 yaşında iktisaden faal değildir.

25-59 yaş grubundaki bireylerin eğitim seviyeleri, ebeveynlerine kıyasla daha yüksektir ve annenin eğitim seviyesi, bu durum üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Ebeveynleri ev sahibi olan bireylerin yaklaşık yarısı da ev sahibidir. Ailelerinin gelir durumuna bakıldığında, yoksul ailelere mensup çocukların yüksek gelir grubuna ait çocuklara göre daha düşük servet edinme eğiliminde oldukları gözlemlenmiştir. Ailesi ile bir hafta tatile çıkamayan bireyler, maddi yetersizliklerden dolayı tatil masraflarını karşılayamamaktadır. Beslenme alışkanlıkları ise korunmaktadır. İşgücüne katılım açısından anne ve babaların çalışma alışkanlıkları benzerlik göstermektedir. Ebeveynleri işgücünde aktif olmayan bireylerde, annelerinin ücretsiz aile işçisi olma oranı sabit kalmaktadır. Bireylerin aktarılan iktisadi sermayelerini biriktirememe ve dönüştürememe durumları tespit edilmiştir. Ancak kültürel sermaye bağlamında benimsenen davranışlarda kendilerini geliştirebildikleri, önceki kuşaktan aktarılan eğitimin seviyesinin yükseltilmesi ve kurumsallaşması sağlanmıştır. Bireylerin tanınırlıklarının artmasıyla birlikte simgesel sermayelerinde de bir artış gözlenmekte ve bu kişilerin bankalar gibi finansal kuruluşlardan kredi kullanabilme kapasiteleri belirlenmektedir. İktisadi sermayenin somutlaşmış hali maddi birikimdir. Gelir kaynaklarının çeşitli olmasına rağmen önceki kuşaklara kıyasla tatil yapabilme ve ev sahibi olabilme imkanları daha sınırlıdır. Bu kısıtlılık, ev sahibi olamamak ve düzenli iş gücüne dahil olamamak, zayıf yaşam koşulları nedeniyle nesilden nesile dezavantajlılık olarak devam etmektedir.

Dezavantajlı yaşam koşullarını deneyimleyen bireylerin çocukluk ve gençlik dönemleri bu durumdan etkilenmekte ve içselleştirilmektedir. Bourdieu’nün belirttiği gibi, yaşam koşullarını içselleştiren bireyin habitusu (zihinsel dünyası), kuşağa mensup bireylerin ortak bilincini benimsemektedir. Mevcut koşulların yoksulluktan çıkma imkanı sunmaması neticesinde yoksulluk kültürü oluşmaktadır. Eğitim seviyeleri yükselse de piyasada yeterli gelir elde edilememesi nedeniyle işgücü piyasasında niteliksiz ve ekonomik olarak aktif olmayan oranı yüksektir. Kayıt dışı çalışma sorunu; kuşaklar arasında çalışma alışkanlıklarının benzer olması, ancak elde edilen gelirin farklılığı ve maddi birikim sorunları dikkat çeken unsurlardır. Bu hususlara yönelik politikaların etkinliği veya geliştirilmesi gerekliliği anlaşılmaktadır. Bu sorunların giderilmesi, refahın kuşaklar arası aktarımı ile yoksulluk kültüründen uzaklaşılmasına katkı sağlayacaktır.

||Beyan ve Açıklamalar/Disclosure Statements ||

Beyan	Bu çalışmanın yazarı, Bilgi Dergisi'nce beyan edilen araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduğunu beyan etmektedir
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Disclosure	The author confirms that his work complies with the principles of research and publication ethics announced by Bilgi
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support

Kaynakça

- Erden Ayhün, S. (2013). Kuşaklar Arası Farklılıklar ve Örgütsel Yansımaları, *Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 96-109.
- Bourdieu, P. ve Wacquant L. (2014). *Dönüşümsel Sosyolojiye Davet*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P.(2022). *Pratik Nedenler* (3.Baskı), İstanbul: Hil Yayınevi,
- Bourdieu, P.(1983), “Ökonomisches Kapital, Kulturelles Kapital, Soziales Kapital”, Hrsg: KRECKEL, Reinhard, *Soziale Ungleichheit, Soziale Welt, Sonderband 2*. Göttingen,, 183-198.
- Bourdieu, P. (2014). Müdahil bir bilim için. *Le Monde diplomatique*, Ocak ve Zanaat, Pierre Bourdieu Derlemesi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Capcıoğlu İhsan ve Belen Fatma.Z Editorler.(2016). *Dezavantajlı Gruplar ve Psiko-Sosyal Ve Manevi Bakım*, Grafiker Yayınları.
- Çınar Alevli, Sema.(2024). Strauss ve Howe Kuşak Paradigması ve Verili Kuşak Kimliklerinin Sosyal Kimlik Bağlamında Analizi: Verili Kuşak Kimlikleri Sorunsalı, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 18, 101-122.
- Demir ve vd.(2023). Kuşakların Yaşam Memnuniyeti Açısından Farklılıkların İncelenmesi, [(Ed.) Özkoç H.H. ve Bayradaroğlu F (2023) *Kuşak Kavramında Disiplinler Arası Bakış* (2.Basım), Ankara: Nobel Yayınevi)] içinde 77-101.
- Dedeoğlu, İpek. M.(2022). *Türkiye’de Sosyal Yardımların Yoksulluğa Etkisi*, Ankara: Orion Akademi
- D'addio, C.A. (2007), “The Intergenerational Transmission of Disadvantage: Intergenerational Mobility or Immobility?” *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, No. 52, OECD Publishing, Paris.
- EUROSTAT (2024) *Intergenerational Transmission Of Disadvantages – Statistics* https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Intergenerational_transmission_of_disadvantages_-_statistics#Source_data_for_tables_and_graphs erişim tarihi:10.03.2025).
- Frégosi, V ve Gonzalez, A. 2 Mayıs 2001, Pierre Bourdieu Belgeseli: "Sosyoloji Bir Dövüş Sporudur”, <https://www.youtube.com/watch?v=saZQigTgpFU> podcast adresinden edinilmiştir.
- Gajdosikienė, Indrė.(2004)., Oscar Lewis’ Culture of Poverty: Critique and Further Development, *Sociologija. Mintis ir veiksmas Vilnius University Press Scholarly Journals*, ISSN 1392-3358, 2004/1, 88-96.
- Jaurdain A ve Naulin, .S.(2020). *Pierre Bourdieu’nun Kuramı ve Sosyolojik Kullanımları* (2.Basım), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lahaye, W, Pourtois J.P ve Desmet, H. (2011). *Kuşaktan Kuşağa Aktarım*(1.Baskı), İstanbul: İletişim Yayınevi
- Lewis, Oscar.(1971). *İşte Hayat*, E Yayınları.

- Mannheim, Karl (2018), *Bilgi Sosyolojisi*, Çeviren: Mustafa Yalçınkaya, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Secer, Barış.(2009). İş gücü Piyasasında Sosyal Sermaye, *Kamu-İs*, 10 (3), 103-130.
- Sapolsky, R. M. (2021). *Davranış: En İyi ve En Kötü Haliyle İnsan Biyolojisi*. İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Syaıda, K. (2015). Transformasi Nilai-Nilai Kebudayaan Kemiskinan (Studi Etnografi Tentang Pola Sosialisasi Anak-Anak Tukang Bawak Di Makam Islam Rangkah Surabaya). *Paradigma*, 3(1). Retrieved from <https://ejournal.unesa.ac.id/index.php/paradigma/article/view/1044> erişim tarihi 23.12.2024).
- TÜİK (2024a). Gelir, Yaşam, Tüketim ve Yoksulluk, Haber Bülteni: Dezavantajların Kuşaklararası Aktarımı, 2024 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dezavantajların-Kusaklararası-Aktarımı-2023-53835>, erişim tarihi: 23.08. 2024).
- TÜİK (2024b). Gelir, Yaşam, Tüketim ve Yoksulluk, Haber Bülteni: Dezavantajların Kuşaklararası Aktarımı, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dezavantajların-Kusaklararası-Aktarımı-2023-53842> erişim tarihi 23.12.2024).
- Türkdoğan, Orhan. (1977). *Yoksulluk Kültürü* (2.Basım), Dede Korkut Yayınları,
- Türkdoğan, Orhan. (2007). Kimlik, Göç, Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği, *Journal of Sociological Studies* (36), 1-14.
- Öylü, Gülin. (2016). *Intergenerational Transmission Of Poverty İn Turkey* [M.S. - Master of Science]. Middle East Technical University. Ankara.
- Zastrow, Charles (2013). *Sosyal Hizmete Giriş*, İstanbul: Nika Yayınevi.
- Zaidi, A. ve Zólyomi, E. (2007). AB Üye Devletlerinde Dezavantajların Nesiller Arası Aktarımı. *Politika Özeti* 6/2007. Viyana: Avrupa Merkezi.
- Zheng Lei.(2023), Constructing the 'Culturally Deprived Children': Histories and Politics of the 'Culture of Poverty' during the US War on Poverty. *Journal of Modern Education*, (5), 21-33.

Yaşam Doyumu ve Ruhsal İyi Oluşu Etkileyen Faktörler ile Sosyal Medya Bağımlılığı İlişkisinin İncelenmesi

An Examination of The Relationship Between Factors Affecting Life Satisfaction And Psychological Well-Being And Social Media Addiction

Yasin Şenol ¹ Doğan Aydoğan ² **Öz**

Sosyal medya bağımlılığını olumsuz duygu durumları ile ilişkilendiren çalışmalar kesitsel ve korelasyona dayalı olduğu için nedensellik tespit edememektedir. Çalışmanın amacı literatürde sık sık olumsuz duygu ve yaşam deneyimleri ile ilişkilendirilen sosyal medya kullanımı ve bağımlılığının olumlu duygu durumları ve yaşam deneyimleri ile ilişkisini test etmektir. Eğer sosyal medya kullanımı ve bağımlılığı olumsuz duygu durumlarına yol açıyorsa, olumlu duygu ve yaşam durumlarını işaret eden değişkenlerle ters yönlü ve güçlü ilişkiler kurması beklenmelidir. Araştırmada nicel araştırma yöntemi kullanılmış ve ilişkisel tarama deseni benimsenmiştir. Veriler, Bergen Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği, Psikolojik İyi Oluş Ölçeği ve Yaşam Doyumu Ölçeği kullanılarak 739 katılımcıdan anket yöntemiyle toplanmıştır.

Analiz sonuçlarına göre yaşam doyumu ve ruhsal iyi oluş arasında anlamlı, pozitif yönlü ve güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Sosyal medya bağımlılığı ise her iki değişkenle de negatif, anlamlı ve zayıf bir ilişki kurmaktadır. Bu sonuçlar sosyal medyanın, olumsuz duygu durumları ve yaşam deneyimleri ile ilişkilendirilmesine çok fazla olanak sağlamamaktadır. Bu araştırma, sosyal medya bağımlılığının bireylerin yaşam kalitesi üzerindeki etkilerini anlamaya katkı sağlamakta ve sosyal medya kullanımına dair bilinç oluşturulmasına yardımcı olmaktadır. Sosyal medya kullanımına yönelik olumsuz genellemeler yerine; kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı çerçevesinde insanların sosyal medyayı, gündelik yaşamda deneyimledikleri ne tür acılardan uzaklaşmak ya da sosyal medyada gördükleri ne tür fırsatlar ve olanakları yakalamak üzere kullandıkları araştırılmalıdır. Bu bağlamda farklı demografik grupların sosyal medya kullanma alışkanlık ve motivasyonlarının etnografik araştırmasının yapılması önemli görünmektedir.

Abstract

Studies that associate social media addiction with negative emotional states are cross-sectional and correlation-based, making it impossible to establish causality. The aim of this study is to test the relationship between social media use and addiction—frequently linked to negative emotions and life experiences in the literature—with positive emotional states and life experiences. If social media use and addiction lead to negative emotional states, they should exhibit strong and inverse relationships with variables indicating positive emotions and life conditions. A quantitative research method was employed, and a correlational survey design was adopted. Data were collected from 739 participants through a survey using the Bergen Social Media Addiction Scale, the Psychological Well-Being Scale, and the Life Satisfaction Scale.

The analysis results indicate a strong, positive, and significant relationship between life

1. Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük, Türkiye, yasinsenol1@outlook.com, ORCID ID: 0000-0002-7829-5481

2. **Sorumlu Yazar | Corresponding author:** Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Karabük, Türkiye, doganaydogan@karabuk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6808-9107

Çalışma Karabük Üniversitesi'nde yapılan yüksek lisans tezi ile ilişkilidir

satisfaction and psychological well-being. Social media addiction, however, exhibits a weak but significant negative relationship with both variables. These findings do not provide strong support for the association of social media with negative emotional states and life experiences. This study contributes to understanding the impact of social media addiction on individuals' quality of life and helps raise awareness regarding social media use. Instead of making broad negative generalizations about social media use, future research should adopt the uses and gratifications approach to examine how individuals use social media either to escape the distress they experience in daily life or to seize opportunities and advantages they perceive on these platforms. In this context, conducting ethnographic research on the social media habits and motivations of different demographic groups appears to be of particular importance.

Anahtar Kelimeler Yaşam Doyumu • Ruhsal İyi Oluş • Sosyal Medya • Sosyal Medya Bağımlılığı • Kullanımlar Doyumlar Modeli

Keywords Life Satisfaction • Psychological Well-Being • Social Media • Social Media Addiction • Uses and Gratifications Theory

Atıf | Citation: Şenol, Yasin & Aydoğan, Doğan (2025). Yaşam Doyumu ve Ruhsal İyi Oluşu Etkileyen Faktörler ile Sosyal Medya Bağımlılığı İlişkisinin İncelenmesi. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27 (1), 57-80. DOI: [10.54838/bilgisosyal.1651312](https://doi.org/10.54838/bilgisosyal.1651312)

Extended Summary

The aim of this study is to examine the relationship between individuals' levels of social media addiction and their levels of life satisfaction and psychological well-being. In the literature, social media use and addiction are frequently examined in relation to negative emotional states. However, as these studies are cross-sectional and correlation-based, they fail to establish causality. Therefore, individuals experiencing difficulties in their daily lives may use social media as a means of escaping their distress. This study was designed to test the relationship between social media use and addiction - typically associated with negative emotions and life experiences- with positive emotions and experiences. If social media use and addiction contribute to negative emotional states, they would be expected to exhibit strong and inverse relationships with variables indicating positive emotions and life conditions. Consequently, this study examines the relationship between social media addiction and positive psychological and life experiences.

A quantitative research method was employed, utilizing a correlational survey design. Data were collected from 739 participants through a survey using the Bergen Social Media Addiction Scale, the Psychological Well-Being Scale, and the Life Satisfaction Scale. After conducting validity and reliability analyses of the scales, parametric hypothesis tests were conducted.

The analysis results indicate a strong, positive, and significant relationship between life satisfaction and psychological well-being. Social media addiction, however, exhibits a weak but significant negative relationship with both variables. These findings do not strongly support the notion that social media is primarily linked to negative emotional states and life experiences. This is because it remains unclear to what extent the weak negative relationship between social media addiction and the other variables is attributable to social media addiction itself. Analyzing the demographic variables in relation to the study variables reveals that psychological well-being and life satisfaction are more closely associated with expressions of belonging, whereas social media addiction is linked to statements related to daily life activities.

This study contributes to understanding the impact of social media addiction on individuals' quality of life and helps raise awareness regarding social media use. Future research may explore the dynamics of these relationships in greater detail by focusing on mediating and moderating variables. Instead of making broad negative generalizations about social media use, studies should adopt the uses and

gratifications approach to investigate what types of distress individuals seek to escape from in their daily lives through social media and what opportunities they aim to pursue within these platforms. In this context, conducting ethnographic research on the social media habits and motivations of different demographic groups appears to be of particular importance.

1. GİRİŞ

Dünya üzerinde 5,56 milyar insan internet ve 5,24 milyar insan sosyal medya kullanmaktadır (Wearesocial, 2025). İnsanlarla bildirişim kurma özelliği, sosyal medyayı geleneksel medya araçlarına nazaran tercih edilebilir kılmaktadır (Vural & Bat, 2010, s. 3372). Sosyal medyanın bu denli popülerliğinin olumlu yanlarının yanı sıra bazı olumsuz yanları da bulunmaktadır. Sosyal medya kullanımı; bağımlılığa dönüşebilen ve yaşam standartlarını olumsuz etkileyen bir davranış olabilmek özelliği ile olumsuz yaşam deneyimleri ile ilişkilendirilebilmektedir (Işık & Toptaş, 2015, s. 321; Çömlekçi & Başol, 2019, s. 175; Starcevic, 2013, s. 16; Andreassen, Pallesen, & Griffiths, 2016, s. 287).

Genellikle olumsuz duygu durumları ile ilişkilendirilen ve bu şekilde araştırma konusu olan sosyal medya kullanımı ve bağımlılığının, olumsuz duygu durumları ile ilişkisinde nedensellik belirsizdir. Dolayısı ile sosyal medya bağımlılığı olumsuz sonuçları olan bir neden değil, olumsuz nedenlerin ürettiği bir sonuç olarak da düşünülebilir. Bu durumda araştırma katılımcılarının ifade ettikleri ya da gösterdikleri olumsuz algı ve deneyimlerin nedeni sosyal medya ve kullanımı değil, gündelik yaşamdaki deneyimler olarak kavramsallaştırılmalıdır. Bu çerçevede bu çalışma sosyal medya bağımlılığı değişkenini, olumlu duygu durumları ve yaşam deneyimlerini ifade eden ruhsal iyi oluş ve yaşam doyumu değişkenleri ile birlikte ele almaktadır.

Sosyal medya bağımlılığının yaşam doyumunu etkilemesi muhtemeldir. Yaşam doyumu, kişilerin duygusal inançları ve yaşamlarının değerlendirmesini yansıtan kendi yaşamlarına yönelik tutumla ilgilidir (Rice, Frone, & McFarlin, 1992, s. 156) ve kişilerin yaşam kalitesinin bir değerlendirmesi olarak kavramsallaştırılabilir. Ruhsal iyi oluş kavramı ise bireyin hayatının bilişsel ve yargısal değerlendirilmelerini barındırmaktadır (Diener, 1984, s. 550). İyi oluş kavramı kişinin duygusal reaksiyonlarını, yaşam doyumunu ve bununla ilgili kararlarını içeren olgusal bir başlıktır (Diener, Suh, Lucas, & Smith, 1999, s. 577). İyi oluş kavramı bireylerin mutluluk, huzur, özsaygı, dışa dönüklük gibi eğilimlerin etkileşimini işaret etmektedir (Diener, Oishi, & Lucas, 2003, s. 403).

Sosyal medya bağımlılığının tek başına olumsuz sonuçları olan bir değişken olarak ele alınabilmesi için olumlu yaşam deneyimleri ve duygu durumları ile ters korelasyon göstermesi gerekmektedir. Bu noktadan hareketle, çalışmada sosyal medya bağımlılığı ve sosyal medya kullanımı, kullanımlar ve doyumlar modeli eşliğinde ele alınmış; yaşam doyumu, yaşam doyumunu etkileyen faktörler, ruhsal iyi oluş ve ruhsal iyi oluşu etkileyen faktörler irdelenerek değişkenler arası ilişki incelenmiştir. Araştırma neticesinde ulaşılan bulgular değerlendirilerek analiz edilmiş ve hipotezler sınanmıştır. Bulgu ve analiz sonuçları, araştırmanın sonuç bölümünde tartışılmıştır.

2. SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI

Sosyal medya bağımlılığı, genel olarak internet bağımlılıkları kavramlarının bir alt kümesidir. Bireylerin sosyal medya kullanımlarındaki artış her geçen gün etkisini göstermekte ve sosyal medyanın popülerliğinin artması, kullanım süresinin uzamasıyla da araştırma konuları arasında güncelliğini korumaktadır. Bireylerin sosyal medyayı durum güncellemeleri, haber akışı ve arkadaşlık

ilişkilerinin takibi için günlük ve saatlik kullanımları görülmektedir (Longstreet & Brooks, 2017, s. 74; Chen & Kim, 2013, s. 806). Sosyal medya kullanımının bireyler üzerinde bağlantı kurma, bilgi paylaşma, iletişim kolaylığı gibi olumlu etkileri bulunurken, sosyal kıyaslama, bağımlılık ve özgüven problemleri de yarattığı görülmektedir (Thadani & Cheung, 2011, s. 3).

Medya bağımlılıklarına ilişkin ilk kavramlaştırma 1966 yılında Defleur ve Ball-Rokeach (1982, s. 240) tarafından öne sürülmüştür. Bu yaklaşım bireylerin modern toplumlarda yönlenmek ve bilgi toplamak gayesiyle kitle iletişim araçlarına bağımlı olduğunu ileri sürmektedir. Medya etkilerini sosyal sistemler, medyanın kendisi ve izleyiciler oluşturmakta ve bu da bireylerin kişisel hedef ve ihtiyaçları doğrultusunda bağımlılık geliştirmelerine neden olmaktadır. Bu çerçevede bireyler gazete, radyo, televizyon, internet ve sosyal medya gibi araçlara bağımlılık geliştirebilmektedir (Işık & Topbaş, 2015, s. 321; Çiftçi, 2018, s. 421).

Son dönemde ortaya çıkan kullanım odaklı sorunlardan biri de “internet bağımlılığı” ve bu kapsamda gelişen “sosyal medya bağımlılığı”dır. Sosyal medya kullanımının bağımlılık ve patolojik bir durum noktasında incelenmesinin bazı sorunlara yol açtığı görülmektedir. Sosyal medya kullanma noktasında aşırı kaygılı ve endişeli olma, sosyal medyaya giriş yapma ve kullanmakta dizginlenemeyen bir güdüye sahip olma, sosyal medyada aşırı vakit harcama ve efor sarfetme gibi davranışlar sosyal medya kullanımı ile ilişkili olumsuzluklar arasında gösterilebilmektedir (Starcevic, 2013, s. 16; Andreassen, Pallesen, & Griffiths, 2017, s. 287).

Hou ve diğerlerinin (2019, s. 2) sosyal medya bağımlılığını, sosyal medyayı çok fazla kullanma dürtüsü olan ve kullanma konusunda aşırı endişeli olan, kontrolsüz bir şekilde sosyal medyaya giriş yapma eğilimi bulunan, ruh ve biliş hali ile duyuşsal ve fiziksel tepkilerle zarar verici etki barındıran davranış kümesi şeklinde tanımladığı görülmektedir. Hawi ve Samaha (2017, s. 577) sosyal medya kullanımının avantaj ve dezavantajlarını değerlendirerek endişe verici yanının bireyler üzerindeki bağımlılık yapıcı tarafının olduğu vurgulamaktadırlar. Hawi ve Samaha sosyal medya bağımlılığını “*davranışsal bağımlılık belirtileriyle kendini gösteren sosyal medya sitelerinin kompulsif (takıntılı) kullanımı*” şeklinde tanımlamışlardır. Kumar makineleri ve çevrimiçi oyun bağımlılığına yönelik araştırmalarda kullanılan *belirginlik, duygu değişimi, tolerans, çekilme belirtileri, çatışma, tekrarlama* (Griffiths, 1995, s. 14) faktörlerinin, sosyal medya bağımlılığını incelerken de kullanılabileceği görülmektedir. (Kuss, Griffiths, Karila, & Billieux, 2014, s. 1)

Aşırı ve ileri düzeyde sosyal medya kullanımında bireyler günlük yaşam aktivitelerini göz ardı ederek, yemek yerken, araba kullanırken, uykularından fedakârlık ederek sosyal medyayı kullanmaya eğilim göstermektedirler (Kwon, So, Han, & Oh, 2016, s. 920). Sosyal medyayı bağımlılık düzeyinde kullanan bireylerin en belirleyici özellikleri, platformu kontrolsüz ve yaşamlarına maddi, manevi zarar verecek yoğunlukta kullanma eğiliminde olmasıdır. İleri düzeyde bağımlılık geliştirmiş kullanıcılar, sosyal medya aktivitesi dışındaki etkinlikleri takdir ediyor gözükseler dahi, sosyal medya kullanımını engelleyen etkinlikler ile karşılaştıkları zaman hoşnutsuz hissedebilmekte, endişe ve stres yaşayabilmekte ve etrafına bu durumu yansıtabilmektedir (Andreassen C. , 2015, s. 176; Savci & Aysan, 2017, s. 204). Sosyal medyanın aşırı düzeyde ve takıntılı kullanımı zayıf özdenetim ve güçlü özgecilek ile ilişkilendirilmektedir. Sosyal medya olarak kullanılan Youtube, Instagram, Twitter (X) ve Facebook vb. sosyal ağlara olan bağımlılık belirli bir sosyal medyaya olan bağımlılık durumu olarak değerlendirilmektedir (Andreassen, Torsheim, Brunborg, & Pallesen, 2012, s. 502).

Sosyal medya üyelerinin alışkanlıkları, tecrübeleri ve yaşam stilleri çevrimiçi paylaşılabılır ve görünür olmasından kaynaklı sosyal kıyaslamalar ortaya çıkabilmektedir. Bu bakımdan incelendiğinde bireyler sosyal medya ile diğer bireylerin daha mutlu ve iyi durumda olabileceklerini

düşünebilmektedirler (Fox & Moreland, 2015, s. 169). Sosyal medya tasarlanmış bir ortamda bireyi konuşmaya teşvik etmekte ve bireyin kendisini toplumsal ağdan ziyade bu ortamda değerlendirmesine sebebiyet vermektedir. Yüz yüze iletişimde odaklanılan mesaj, jest ve mimik sosyal medyada performans sergilemekten geçmektedir. Bu yüzden sosyal medyanın performans odaklı özgecilik algısını beslediği görülmektedir (Aydoğan, 2021, s. 212). Bu durum benlik onayı için dışarıdan onay almak zorunluluğu hisseden bireylerde sosyal medya bağımlılığını arttırabilmektedir. Bireyde benlik algısının düşük olması, bireyin yalnızlık yaşaması ve sosyal becerilerinin azlığı gibi psikososyal durumların bireyi sosyal medyayı kullanmaya ittiği görülmektedir. Bireylerin sahip olduklarını düşündükleri sosyal beceri algısı düşük olan bireyler nispeten yüksek olanlara kıyasla çevrimiçi aktiviteleri tercih etme ihtimalleri daha yüksek olarak görülmektedir. Depresif ve yalnız kişiliklerin, yüz yüze iletişime nazaran çevrimiçi sosyal etkileşimde daha özgüvenli, daha rahat, daha etkili ve güvende olduklarına inanmalarıyla karakteristik bir öznellikle, çevrimiçi sosyal etkileşimi tercih ettikleri düşünülebilmektedir (Caplan, 2003, s. 629). Bu şekilde düşünüldüğünde sosyal medya kullanım ve bağımlılığının aslında farklı psikososyal faktörlerin bir sonucu olduğu görülmektedir.

Benlik gelişimi, arkadaş edinme, duygusal ilişki geliştirme ve akademik başarı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar farklı eğitim kademelerinde sosyal medya kullanımı ve bağımlılığının olumsuz duygu durumları ve kötü akademik performans ile ilişkisini işaret etmektedir (Stankovska, Angelkovska, & Grncarovska, 2016, s. 259; Ayhan & Çavuş, 2014, s. 51).

Sosyal medyaya yönelik çizilen olumsuz çerçevenin yanında sosyal medya kullanım ve bağımlılığının farklı perspektiflerini ele almak da mümkündür. Miller ve diğerleri (2016) tarafından sosyal medya kullanımına yönelik farklı ülkelerde yürütülen etnografik araştırmalar sosyal medya kullanımının çok yönlü doğasının altını çizmektedir; Şili’de maden işçileri sosyal medya platformları aracılığı ile aile ilişkilerini sürdürmektedir; dünyanın farklı yerlerinde göç etmek zorunda olan insanlar sosyal medya aracılığı ile topluluk bağlarını koruyabilmektedir bunun aksine Mardin’de gençler sosyal medyayı geleneksel topluluk denetiminden uzaklaşmak için kullanmaktadır, endüstriyel Çin’de dijital oyun bağımlılığı uzun çalışma saatlerinden sonra bedeni kullanmadan stres atmanın bir yoludur, yine Çinli bir fabrika çalışanı kadının söylediği gibi cep telefonu dışındaki hayat katlanılamaz durumdadır bu örnekte sosyal medya bir tür melodram etkisi göstermektedir. Dolayısı ile sosyal medya kullanımı ve bağımlılığı çok yönlü ilişkiler içermektedir. Kullanıcılar medya karşısında pasif değildir. Sosyal medyaya yönelik araştırmalarda da genel olarak ilişki tespit edilebilmekte ancak nedensellik öne sürülememektedir. Bu nedenle sosyal medya kullanım yoğunluğu ve bağımlılığının, neden mi sonuç mu olduğu anlaşılamamaktadır. Bu çerçevede sosyal medya kullanımını kullanımlar ve doyumlar modeli çerçevesinde bireylerin amaç ve ihtiyaçları eşliğinde düşünmek gerekmektedir.

2.1 Kullanımlar ve Doyumlar Modeli ve Sosyal Medya

Kullanımlar ve doyumlar modeli, seyircilerin pasif birer izleyici oldukları anlayışına karşı geliştirilmiştir. Model, izleyicilerin aktif konumda bulunarak tercih ettikleri araçlardan elde ettikleri doyum kapsamında açığa çıkan davranışları ve tutumları incelemektedir (Papacharissi, 2009, s. 137). Kullanımlar ve doyumlar modeli, medya insanlara ne yapar sorusu yerine farklı bir perspektif geliştirilerek insanların medya ile ne yaptığı sorusu çerçevesinde geliştirilmiştir. Bu model ile toplumsal düzeyde araştırma anlayışından bireylere yönelik kitle iletişim araştırmalarına geçilmiştir. Bu modelde ilk araştırmalar medya kullanım motivasyonları üzerine odaklanmıştır. İlk çalışmaların çizgi roman okuma, radyo dinleme, televizyon izleme üzerine yapıldığı görülmektedir (Armstrong,

1999, s. 17). Modele göre, bireylerin medyadan aldıkları mesajlar kendi ilgi alanları ve sosyal boyuttaki rolleriyle uyum içermeli ve bireyler bu açılardan karşılaştıkları mesajlarda seçici davranmaktadır (Katz, 1959, s. 2).

Katz, Haas, & Gurevitch, (1973, s. 166)'ın yaptıkları araştırmada bireylerin kitle iletişim araçlarını seyrederek ve izleyerek bilişsel ve duyuşsal ihtiyaçlarını giderdikleri sonucuna ulaştıkları görülmektedir. Bireyin bilişsel ve duyuşsal ihtiyaçları, kişisel kimliğinin bir parçası olarak güven, istikrar ve statüyle ilişkilendirilmiş ihtiyaçlardır. Bunlarla birlikte sosyal entegrasyon ve kaçış ihtiyaçları da bireylerin kitle iletişim araçlarını kullanmasına sebebiyet vermektedir.

Bu modelin üç temel amacı, bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak için kitle iletişim araçlarını nasıl kullandıkları, bireyler hangi güdülerle ve motivasyonla kitle iletişim araçlarını kullandıkları ve bireylerin kitle iletişim araçlarını kullandıklarında elde ettikleri olumlu ve olumsuz sonuçları tespit etmek, keşfetmek ve cevaplandırmaktır (Özçetin, 2018, s. 113).

Model kitle iletişim araçları çerçevesinde geliştirilmiş olsa da modelin internetin değişen yapısını ve toplumlar üzerindeki yarattığı etkiyi anlama potansiyeline sahip olduğu görülmektedir (Ruggiero, 2000, s. 21). Bu bağlamda sosyal medya kullanımını olumsuz sonuçları olan bir değişken olarak düşünmek mümkün olabileceği gibi, tam aksine gündelik hayatta deneyimlenen acıdan kaçınmaya yönelik bir sonuç olarak düşünmek de mümkündür. Bu kapsamda, yapılan araştırmada sosyal medya bağımlılığı ile yaşam doyumu ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişki incelenmektedir.

3. YAŞAM DOYUMU

Neugarten ve arkadaşlarının (1961, s. 134) ortaya attığı bu kavram öncelikle yaşı ilerlemiş bireylerin anlaşılmasında ve araştırılmasında kullanılmaktadır. Shin & Johnson (1978, s. 478) yaşam doyumu kavramını, kişinin kendi seçtiği kriterleri baz alarak yaşam kalitesinin genel bir değerlendirmesi ve incelemesi olarak tanımlamaktadırlar. Yaşam doyumu kavramı, memnuniyet ve zevk duymayı da içermekte ve zihinsel bir durumu ifade etmektedir. Memnuniyet, duruma göre istikrarlı veya geçici olabilmektedir ve bilişsel ve duyuşsal değerlendirmeleri barındırmaktadır (Veenhoven, 1996, s. 6). Bunlarla birlikte yaşam doyumu, kişilerin bütüncül açıdan yaşamlarından ya da ailelerinden, çevrelerinden arkadaşlarından ve kişiliklerinden memnun olma derecelerinin genel bir değerlendirme dizgesinden oluşmaktadır (Suldo & Huebner, 2006, s. 180).

Kişilerin, sahip oldukları yaşamları ile algıladıkları doyum, değerlendirme ve duyuşsal inançları yansıtan bir kavram olarak yaşam doyumu, kişinin yaşamına yönelik tutumuyla ilişkilendirilmektedir (Rice, Frone, & McFarlin, 1992, s. 156). Yaşam doyumu kavramının mutluluk kavramının bir parçası olarak ele alındığı (Diener, Suh, Lucas, & Smith, 1999, s. 277) düşünülse de mutluluk kavramı nispeten daha geçici duyuşsal iyelik durumlarıyla ilişkilendirilmektedir (George, 1981, s. 359). Yaşam doyumu kavramının ölçümü daha bilişselken, mutluluk kavramı daha duyuşsal bir ölçümü gerektirmekte ve mutluluğu belirleyen değişkenlerin yaşam doyumunu belirleyen değişkenlerle aynı olmadığı görülmektedir (Sirgy, 2012, s. 2). Yaşam doyumunun iş, romantik ilişkiler, arkadaşlar, sağlık, sosyal durum vb. faktörlerin etkilediği görülmektedir (Ackerman, 2018). Yaşam doyumu daha yüksek olan bireyler, yaşamındaki etkinliklerden keyif alır, yaşamını manalı görür ve kararlılıkla yaşamı kabul eder, kendine belirlediği ana hedeflerine kavuşmada başarılı olduğunu düşünür, benlik imajı olumludur, tutumları mutlu ve iyimserdir ve ruh hali stabildir (Neugarten, Havighurst, & Tobin, 1961, s. 137)

Yaşam doyumu yüksek bireyler başına gelen olaylar, durumlar karşısında daha olumlu ve zorluklara karşı daha dayanıklıdırlar. Yaşam doyumu yüksek bireylerin iş yaşamlarında daha başarılı oldukları da görülmektedir (Erdil, Keskin, İmamoğlu, & Erat, 2004, s. 17; Avşaroğlu & Koç, 2019, s. 566) Yaşam doyumu yüksek olan bireylerde başarılı iş yaşamı, sağlıklı ve uzun yaşam, topluma katkı ve başarılı sosyal ilişkiler gibi olumlu faktörlerin bir arada olduğu görülmektedir. Ayrıca bu dört yaşam faaliyetinin bireylerin yaşam doyumlarının olumlu yönde ilerlemesi için pozitif, yenileyici etkileri barındırdığı gözlemlenmektedir (Diener & Ryan, 2018, s. 2622).

Bireylerde yaşam doyumunun düşmesi ve olumsuz yönde ilerlemesi beraberinde negatif neticelere sebep olabilmektedir. Yaşam doyumu düşük bireyler huzursuzluk, sosyal yabancılaşma ve yalnızlık hissi, depresyon, doyumsuzluk, hızlı öfkelenme ve sinirlenme gibi duygusal dalgalanmaları yaşayabilmektedir (Erdinç, 2018, s. 41). Bunlarla birlikte düşük yaşam doyumu, akademik hayat ve iş yaşamında da olumsuz performanslara yol açabilmekte ve stres düzeyinde artışa sebep olabilmektedir (Antaramian, 2017, s. 7-8).

3.1. Yaşam Doyumunu Etkileyen Faktörler

Yaşam doyumunu olumlu ve olumsuz yönde etkileyen faktörlerin başında demografik faktörler gelmektedir. Bireyin emeklilik durumu, ikametgahı, ev hanımı oluşu, mevsimler, genetik psikolojik kalıntılar ve boş zaman aktiviteleri yaşam doyumunu etkileyen faktörler arasındadır. Yaşam doyumu bireysel bir anlam taşısa da içsel-dışsal veya kişisel-çevresel boyutlarıyla da incelenmektedir. Çevresel faktörler de zorunlu veya nispeten kontrol edilebilir olarak ayrılmaktadır. Kültürel aktarım ve gen kalıtımı gibi faktörler zorunluken; gelir, medeni durum, meslek ve eğitim nispeten kontrol edilebilir faktörleri oluşturmaktadır. Yaş, cinsiyet, dışadönüklük, nevrotiklik gibi faktörler kişisel özellikleri oluşturmaktadır (Diener, 1984, s. 552; Sousa & Lyubomirsky, 2001, s. 672).

Yaşam doyumunun değerlendirilmesinde kişinin yaşını, cinsiyetini ve gelirini bilmenin yaşam doyumu düzeyini belirlemede etkili olmayabileceği düşünülmektedir. Bu değerlendirmeyi yapabilmek namına kişisel özellikler, destekleyici çevre, yaşanan kültürün olaylara olumlu sonuçlar sunup sunmadığı, kişinin iş ve boş zaman etkinleri gibi daha niş konulara yönelinmesi gerektiği söylenmektedir (Myers & Diener, 1995, s. 17).

Cummins ve arkadaşları (2003, s. 160-163) tarafından yapılan araştırmada yaşam doyumunu etkileyen faktörler aile durumunun işlevselliği, iş fırsatları, refah seviyesi, gelir, sağlık hizmetleri olarak tanımlanmaktadır. Gelirin yüksekliği, iyi sağlık olanakları, istihdam, medeni durum, sosyal etkinliklere katılım, özsaygı, yeterlilik duygusu gibi psiko-sosyal faktörler yaşam doyumunu etkileyen pozitif bağıntılar olarak değerlendirilmektedir (Stewart, 1976, s. 106).

Flanagan (1978, s. 139-140) yaptığı çalışmada fiziksel ve mali iyeliğin, insanlarla olan ilişkilerin, sosyal, toplumsal ve sivil aktivitelerde bulunmanın, kişisel gelişimi ve tatmini sağlamanın, eğlence ve dinlenme aktivitelerinin alt başlıklarıyla yaşam doyumunu etkileyen önemli faktörler olarak belirtmektedir. Veenhoven (1996, s. 29) yaşam doyumunu bir süreç olarak betimlemekte ve bu süreci yaşam fırsatları, olayların akışı, deneyim akışı ve yaşamın değerlendirilmesi şeklinde 4 aşamada tanımlamaktadır.

Literatürde de geçtiği şekliyle yaşam doyumunu etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Yaşam varoluşu ile her şeyi kapsayacak kadar geniş bir kavramı oluşturduğundan yaşam doyumu kavramını belirli bileşenler ile temsil etmek oldukça zor bir anlamlandırma sürecini ifade etmektedir. Bu

karmaşıklıktan kurtulmak için yaşam doyumu ölçümlerinde bütüncül (global) yaşam doyumu ölçütlerinin kullanılması tercih edilmektedir (Quinn & Shepard, 1974, s. 57)

Ruhsal iyi oluş kavramı ise bir alt boyut olarak yaşam doyumu bileşenini de içermektedir. Bu bileşen bireyin hayatının bilişsel açıdan yargılara vararak bu değerlendirmelerden oluşmaktadır (Diener, 1984, s. 550). Bireyler hoş ve hoş olmayan duygu durumlarını tecrübe ettiklerinde ve olağandışı aktivitelerde bulunduklarında, zevk ve acı hissettiklerinde ve yaşamlarında memnuniyet durumuna göre öznel iyi oluş halini yaşamaktadırlar (Diener, 2000, s. 34). Öznel iyi oluş kavramı olgusal bir süreci ve bireylerin yaşam doyumlarını ve bu perspektifte kararlarını içermektedir. Bu kavram kişilerin duygusal reaksiyonlarını barındırmakta ve mutluluk, dışa dönüklük, öz saygı, huzur gibi yatkınlıkları etkileyebilmektedir (Diener, Suh, Lucas, & Smith, 1999, s. 277; Diener, Oishi, & Lucas, 2003, s. 403)

4. RUHSAL İYİ OLUŞ

Ruhsal iyi olma durumu bireylerin şahsi olarak belirledikleri amaçlara ve hedeflere ulaşmadaki durumsal bir süreçten meydana gelmektedir (Keldal, 2015, s. 104). Dünya Sağlık Örgütü'nün (2004, s. 7) tanımına göre ruhsal iyi oluş *“bireylerin yeteneklerini tanıdığı, normal yaşam stresiyle başa çıkabildiği, üretken ve verimli çalışabildiği, topluluklarına katkıda bulunabildiği bir iyi olma durumu”* olarak nitelendirilmektedir.

Din, siyaset ve iktisat gibi bakış açıları birey mutluluğu için daha sosyal ve genel formüller öne sürerken, psikolojik yaklaşımlar daha bireysel ve acıdan kaçınmaya yönelik bakış açıları üretmektedir (Dost, 2005, s. 103). Psikolojideki yaklaşımların bazıları bireyin davranışlarındaki olumsuz yönlerle (sinirlilik, başarılı olamamak, depresiflik vb.) ilgilenmektedir. Buna kıyasla psikolojinin bir diğer yanı ise bireyin iyi oluş durumuna, fırsatlara ve mutlu yaşam olanaklarına odaklanmaktadır. Bireyin olumsuz yönleri yerine, pozitif psikoloji kavramı insanların mutluluğa ulaşabilmeleri ve yaşamın olumlu yönleriyle anlaşılması üzerine çalışmalar geliştirmekte ve tatmin edici bir yaşama odaklanmaktadır (Keleş, 2011, s. 345) Ruhsal iyi oluş, kavramı hayatı değerli yapan faktörler için oluşturulan genel bir terim çatısını oluşturmaktadır. Hayattaki olumlu tecrübeler, kişiliklerin güçlü tarafları, bireyin davranışlarına yansıyan olumlu özellikler ruhsal iyi oluş kavramının araştırma konuları arasında değerlendirilmektedir (Nansook, Peterson, & Seligman, 2004, s. 603).

Ruhsal iyi oluş kavramı, pozitif psikoloji, pozitif sağlık kavramları ile genellikle aynı anlamlarda kullanılmaktadır (Tennant, ve diğerleri, 2007, s. 2). Pozitif psikolojik yaklaşımlar insanoğlunun psikolojik durumunun olumlu yönlerini anlama ve inceleme amacı gütmektedir. İnsanın temelde sahip olduğu güç ve kaynakları açığa çıkartmayı amaçlamaktadır (Seligman, 1998. Akt. Sheldon & Kasser, 2001, s. 32). Ruhsal iyi oluş kavramı, bireysel açıdan değerlendirmelerde beceriler ve özelliklerle; grup bazında ise sorumlulukla, kurumsal yapılarla ve sivil erdemlere vakıf olma gibi durumları içermektedir (Seligman & Csikszentmihalyi, 2000, s. 5).

Ruhsal iyi oluş süreklilik içeren bir süreçten meydana gelmektedir. Bireylerin sahip oldukları iyi-kötü ruh sağlığı durumları bir spektrum oluşturmaktadır. Ruhsal iyi olma noktasında bireyler yaşamlarının farklı noktalarında bu spektrumun farklı yerlerinde bulunmaktadır. Hayatlarının bazı noktalarında bu spektrumun kötü ruh sağlığı tarafında bazı noktalarında ise iyi ruh sağlığı tarafında bulunabilmektedirler (McCrea, 2009, s. 197). Bireylerin refahının ve iyi oluşunun zamansal olarak ölçülmesinde elde edilen sonuçların geçmişten kaynaklanan bir sonuç mu, yoksa yaşanan

zamana yakın deneyimlerin bir sonucu yansıttığı ayırt etmesi zor bir durumdur. Fakat bütün sonuçlar temelde kişinin öznel açısından refahını ölçümlenmektedir (Diener & Ryan, 2009, s. 391).

Çizilen çerçevede öznel iyi oluş yaklaşımının hayat hakkındaki bilişsel ve duygusal değerlendirmeleri barındıran kavram setini kapsayan bir kavram çatısını oluşturduğu uzlaşısına varılmıştır. Bilişsel açıdan öznel iyi oluş, genel manada yaşamdan duyulan memnuniyet ile ilgilenmektedir. Bu memnun olma ve açıklama durumu yaşamın alanlarının (iş, okul, ilişkiler, aile) değerlendirilmesidir. Bilişsel değerlendirmelerin bir çıktısı olarak negatif ve pozitif yargılar iyi oluş sürecini etkilemektedir. Duygusal açıdan değerlendirmelerde ise hissiyat, ruh hali, duygular ön planda olduğundan sonuç hoşnutluğa elveriyorsa kişi olumlu duygulanım eğer aksi ise olumsuz duygulanım yaşayabilmektedir. Bu olumlu ve olumsuz çıktılar kişinin olaylar karşısında sergilediği duygusal tepkilerle ilişkilendirilmektedir. Yaşamlarındaki olaylardan daha mutlu ve olumlu olanları hatırlayanlar daha fazla mutluluk ve memnuniyet yaşayabilmektedir (Seidlitz, Wyer, & Diener, 1997, s. 242; Darvishmotevali & Ali, 2020, s. 3).

4.1. Ruhsal İyi Oluşu Etkileyen Faktörler

Bireyler ruhsal iyi oluş süreçlerini değerlendirirken hayatlarının belirli alanlarındaki faktörlerle sonuçlara ve yargılara varabilmektedir. Bu faktörler cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, kişilik özellikleri, fiziksel sağlık, gelir seviyesi ve iş durumu, bireyin ruhsal iyi oluşunu etkileyen faktörler arasında yer almaktadır.

Cinsiyet faktörü ruhsal iyi oluş açısından anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır (Tuomi, Vanhala, Nykyri, & Janhonen, 2004, s. 117). Kadınların depresyon ve anksiyete gibi zihinsel semptomları erkeklere göre daha fazla yaşamalarına rağmen kadınların ruhsal iyi oluş süreçlerinin daha yüksek olduğu görülebilmektedir, ancak ciddi derece bir etkiden bahsedilmemektedir (Huppert, 2009, s. 145).

Yaş faktörü ruhsal iyi oluşu küçük farklılıklarla etkilemektedir (Lucas & Gohm, 2000, s. 308). Ruhsal iyi oluş yaş faktörü ilişkisi karmaşık bir noktada bulunmaktadır. Bir maddeden oluşan iyi oluş ölçümlerinde U-şekli oluşmakta ve orta yaşlı insanların genç ve yaşlılara nazaran daha düşük iyi oluşa sahip olduğu görülmektedir (Huppert, 2009, s. 146). Bazı araştırmalarda gençler duygulanımlarını aşırı yaşayabilmelerine rağmen iyi oluş ölçütünde yaşlılara nazaran daha yüksek çıkmakta lakin yaşlıların iyi oluş süreçleri daha uzun zamanlı olmaktadır. Bazı araştırmalarda ise yaşın iyi oluşa bir etkisinin olmadığı ileri sürmektedir (Diener, 1984, s. 554).

Medeni duruma bakıldığında evli bireylerin, bekar bireylere göre daha yüksek iyi oluşa sahip oldukları görülmektedir. Lakin evli kişilerin, onlara olan bağımlı sayısı arttıkça ruhsal iyi oluşlarında azalma gözlemlenmektedir (McKee-Ryan, Song, Wanberg, & Kinicki, 2005, s. 59-66).

Eğitim düzeyinin ruhsal iyi oluşa etkisinin olumlu yönde olduğu görülmektedir. Eğitim düzeyi arttıkça dolaylı yoldan, gelir seviyesine, sosyal çevreye ve genel yaşam kalitesine etki sağlayacağı düşünüldükçe ruhsal iyi oluşa dolaylı yoldan da olumlu bir etki sağladığı görülmektedir (Diener, 1984, s. 555).

Kişilik özellikleri ruhsal iyi oluşun en etkili, tutarlı ve kuvvetli yordayıcılarından biridir (Diener, Suh, Lucas, & Smith, 1999, s. 279). Myers & Diener'a (1995, s. 17) göre cinsiyet, yaş, ırk gibi faktörler iyi oluş ile zayıf ilişkilendirilmiştir, fakat dışadönüklük, yakın ilişkiler geliştirme, kültür, sosyal aktivitelere katılım vb. kavramlar ruhsal iyi oluşu daha çok etkilemektedir. Uyumlu ve dışadönük bireylerin ruhsal iyi oluşları daha yüksek ve pozitifdir, nevroitikliği baskın bireyler ise negatif duygulanım yaşamaktadır (Ryan & Deci, 2001, s. 154). Dışadönük bireyler ilintili olarak

bağlılığı daha kolay yaşayabildiklerinden, bu durum ruhsal iyi oluşu pozitif ve güçlü yönde etkilemektedir. Nevrotik kişilikli insanlar yalnızlığı tercih ettiklerinden, ruhsal iyi oluş durumları da bu bağlamda olumsuz etkilenebilmektedir. Ruhsal iyi oluşu yüksek olan bireylerin dört temel kişilik özelliği barındığı görülmektedir. Bu bireyler kendilerini beğenmekte, kontrolü kendilerinde hissetmekte, genelde iyimser bir tutum sergilemekte ve dışadönük olma eğilimindedirler (Myers & Diener, 1995, s. 14). Kişilik özelliklerinin önemli bir basamağı olarak özsaygı, istikrarlı duygu durum ve tutarlı bireysel özelliklerle ilişkilidir ve düşük özsaygısı olan bireylerde psikopatolojik durumlar gözlemlenmektedir (Fox K. , 1999, s. 413).

Fiziksel sağlık ruhsal iyi oluşun en önemli faktörlerinden biridir (Feist vd.,1995, s. 138). Bireylerin duygularını saklamasının ve kaçınmasının fiziksel sağlığa da zararları olduğu görülmektedir (Ryan & Deci, 2001, s. 151) Fiziksel ve hareketli aktiviteler sağlığın ve günlük yaşamda işlevselliğin sürdürülmesine ve bireyin yaşamında gelecekte oluşan ruhsal iyi oluşa olumlu etkiler sağlamaktadır (Lampinen, Heikkinen, Kauppinen, & Heikkinen, 2006, s. 464). Bireyin fiziksel sağlık için egzersiz yapması ve enerjisine uygun olarak beslenmesi özgüveni ve öz kontrolü artırarak sürecin devamlılığının desteklenmesini sağlamaktadır. Fiziksel sağlığın iyileşmesi ile iyi oluş durumu da pozitif etkilenebilmektedir (Fox K. , 1999, s. 416).

Gelir seviyesi ile ruhsal iyi oluş arasında pozitif bir ilişki görülmektedir. Refah ve huzur seviyesi yüksek olan ülkeler düşük olanlara nazaran daha yüksek iyi oluşa sahiptir. Yaşanan reel artış neticesinde alt ve orta düzeyde herhangi artış gözlemlenmezken, üst seviyelerde bireyler mutluluklarını devam ettirmektedirler (Diener, 1984, s. 553). Gelişmiş ülkelerde bireyin temel ihtiyaçlarını (sosyal hizmetler, sağlık, altyapı, eğitim) daha rahat bir şekilde karşılanmasıyla ruhsal iyi oluşun arttığı düşünülmektedir. Kişinin maddi zenginlik yerine ruhsal, ilişkisel ve duygusal amaçlara odaklanması da iyi oluşu ve mutluluğu artıran etkenlerden birini oluşturmaktadır (Ryan & Deci, 2001, s. 153).

İş durumu, kişinin yaşam doyumunu ve ruhsal iyi oluş sürecini ciddi şekilde etkileyen faktörlerden biridir. İş sahibi bireylerin işsizlere nazaran ruhsal iyi oluşlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. İşsiz bireylerin aile ve evlilik memnuniyetleri, fiziksel sağlıkları iş sahibi bireylere bakarak daha düşük görülmektedir (McKee-Ryan, Song, Wanberg, & Kinicki, 2005, s. 61) İşsizlik yaşama durumunda bireyin işsiz kalma süresi, etnik kökeni, yaşı, cinsiyeti, medeni durumu, sosyal sınıfı, önceki işsizlik deneyimleri, ruhsal iyi oluş üzerinde iş durumu açısından olumluluk veya olumsuzluk yaratan etkenleri oluşturmaktadır (Nordenmark, Strandh, & Layte, 2006, s. 83). Ruhsal iyi oluş ve iş durumunun en etkili yordayıcısının iş güvencesi ve güvensizliği algısı olduğu görülmektedir. Çalışan yaşlı ve genç bireyler arasında iş güvensizliği düşük olarak bulunmaktadır (Sparks, Faragher, & Cooper, 2001, s. 491).

5. YÖNTEM VE METODOLOJİ

Yapılan araştırmada nicel araştırma yöntemleri kullanılarak üç değişken arasındaki ilişki ele alınmıştır. İlişkisel tarama deseninin kullanıldığı araştırmada sosyal medya bağımlılığı, ruhsal iyi oluş ve yaşam doyumları arasındaki ilişki incelenmiştir. İlişkisel tarama deseni ile iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişki ve varsa bu ilişkinin gücü ortaya çıkartılmaya çalışılır (Gülbüz & Şahin, 2016, s. 109). Çalışma kapsamında veri, anket yoluyla ve kolayda örnekleme yöntemi ile toplanmıştır. Bu çalışma herhangi bir grup ya da bölgeyi temsil etme amacı taşımadığı ve yalnızca değişkenler arası ilişkiyi incelemeyi amaçladığı için kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Kolayda örnekleme

yönteminde araştırmacı ihtiyaç duyduğu büyüklükteki örnekleme ulaşımına kadar en kolay ve ulaşılabilir deneklerden veri toplamaya çalışır (Gülbüz & Şahin, 2016, s. 134). Bu çerçevede hazırlanan e-anket formu erişilebilen gruplara ulaştırılmıştır ve anket formuna toplamda 846 katılımcıdan dönüş sağlanmıştır. Kontrol sorularına verilen tutarsız cevaplar ve hatalı doldurmalar veri setinden çıkartılmış, testler için analize uygun 739 katılımcının verisi kullanılmıştır. Gerçekleştirilen araştırmada Bergen Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği (BSMBÖ) (Andreassen vd., 2016), Psikolojik İyi Oluş Ölçeği (PİÖÖ) (Diener vd., 2009) ve Yaşam Doyumu Ölçeği (YDÖ) (Diener vd., 1985) kullanılmıştır. Bu ölçeklerin Türkçe güvenirlik ve geçerlilik çalışmaları BSMBÖ için Demirci (2019) tarafından, PİÖÖ için Telef (2013) tarafından ve YDÖ ise Dağlı ve Baysal (2016) tarafından yapılmıştır.

Yapılan çalışma sosyal medya bağımlılığı, yaşam doyumu ve ruhsal iyi oluş değişkenleri arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin gücünü incelemektedir. Bununla birlikte literatüre dayalı olarak anket formuna eklenen demografik ifadeler ile değişkenler arası ilişki de incelenmiştir. Örneğin bireyi psikolojik, ekonomik, sosyal ve normatif bir bakış açısı ile ele alan ruhsal iyi oluş yaklaşımı; kendini kabul etme, diğer insanlarla olumlu ilişkiler, özerklik, çevresel hakimiyet, hayattaki amaç ve kişisel gelişim gibi unsurların altını çizmektedir (Ryff, 1989); bu bağlamda sosyal ve romantik ilişkiler, iş sahibi olma ve işten tatmin olma ya da normatif bir inanca sahip olma ve bu inanç çerçevesinde ilişkiler geliştirme ruhsal iyi oluşu etkileyen önemli yaşam pratikleri olarak ortaya çıkmaktadır. Akış yaklaşımı ise hobi, sosyal etkileşim ve sportif faaliyetler gibi sürekli faaliyetlerin olumsuz duygu durumlarını azaltıp, olumlu duygu durumlarını arttıracaklarını öne sürmektedir (Csikszentmihalyi & Figurski, 1982). Bu bağlamda katılımcılara medeni durumları, iş hayatları, akraba faaliyetlerine katılımları, boş zaman sahipliği, spor yapma alışkanlıkları, hobi sahipliği ya da dini faaliyetlere katılımlarına yönelik sorular yöneltilmiştir.

Bu problemlerle ilgili hipotezler aşağıda oluşturulmuştur.

H1: Yaşam doyumu ve ruhsal iyi oluş arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H2: Yaşam doyumu ve sosyal medya bağımlılığı arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki vardır.

H3: Ruhsal iyi oluş ve sosyal medya bağımlılığı arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki vardır.

Çalışmada hipotez testlerine ek olarak, korelasyon testleri sonucu sosyal medya bağımlılığı ile anlamlı ve güçlü bir ilişki kuran demografik faktörlere yönelik testler gerçekleştirilerek, sosyal medya bağımlılığı ile ilişki kuran değişkenler tespit edilmiştir. Katılımcıların demografik bilgileri Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1

Katılımcıların demografik bilgileri

Değişken		Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	149	20,2
	Erkek	590	79,8
Eğitim Durumu	İlk okul	3	0,4
	Ortaokul	5	0,7
	Lise	231	31,3
	Üniversite	460	62,2
	Lisansüstü	40	5,4
Çalışma Durumu	Çalışıyor	220	29,8

	Çalışmıyor	454	61,4
	Yarı zamanlı işi var	63	8,5
	Emekli	2	0,3
İlişki Durumu	Evli	40	5,4
	Uzun süreli ilişkisi var	88	11,9
	Kısa süreli ilişkisi var	43	5,8
	İlişkisi yok	568	76,9
İkamet Edilen Yerleşim Alanı	Köy	20	2,7
	Kasaba/Belde	48	6,5
	Şehir	206	27,9
	Büyükşehir	465	62,9
Günlük Sahip Olunan Boş Zaman	Hiç	42	5,7
	Nadir	140	18,9
	Bazen	221	29,9
	Fazla	140	18,9
	Çok fazla	196	26,5
Düzenli Olarak İlgilenilen Hobi	Evet	467	63,2
	Hayır	272	36,8
Spor Yapma Sıklığı	Hiç	301	40,7
	Nadir	193	26,1
	Bazen	112	15,2
	Fazla	82	11,1
	Çok fazla	51	6,9
Aile ile Ortak Faaliyetlerde Bulunma	Hiç	217	29,4
	Nadir	258	34,9
	Bazen	160	21,7
	Fazla	87	11,8
	Çok fazla	17	2,3
Akraba İlişkilerin Hayatınızdaki Önemi	Hiç	332	44,9
	Nadir	170	23,0
	Bazen	142	19,2
	Fazla	58	7,8
	Çok fazla	37	5,0
Ortak Gerçekleştirilen Dini Faaliyetlere Katılma Sıklığı	Hiç	450	60,9
	Nadir	146	19,8
	Bazen	77	10,4
	Fazla	38	5,1
	Çok fazla	28	3,8
Yaş; ortalama; 23,08, min. 18, maks. 48, ss; 4,88			

Araştırmanın hipotezleri test edilmeden önce kullanılan ölçeklerin güvenirlik ve geçerlilik sonuçları incelenmiştir. Ölçeklerin güvenirlik katsayısı için Cronbach Alfa katsayısı ve geçerliliği için

doğrulamalı faktör analizi kullanılmıştır. Ölçeklerin güvenirlik katsayısı ve geçerlilik için uyum iyiliği değerleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2

Ölçek geçerlilik ve güvenirlik test sonuçları							
	X²/df	GFI	NFI	CFI	TLI	RMSEA	α
YDÖ	2,19	0,998	,993	,988	,992	,040	,842
PİÖÖ	2,83	,997	,981	,987	,976	,050	,859
BSMBÖ	1,23	,999	,990	,998	,996	,018	,772

Güvenirlik katsayısının ,70 değerinin üzerinde olması gerekmektedir (Nunnally & Bernstein, 1994), çalışmanın tüm ölçekleri güvenirlik katsayısını sağlamaktadır. Ölçeklerin yapısal geçerlilikleri için doğrulamalı faktör analizi yapılmıştır. Ölçeklerde kullanılan ifadelerin faktör yükünün en az 0,40 (Brown, 2015) bir başka değerlendirmeye göre 0,30 (Hair, Black, Babin, & Anderson, 2010) olması gerekmektedir. YDÖ faktör aralığı 0,66 ile 0,58, PİÖÖ 0,69 ile 0,62 arasında, BSMBÖ ise 0,57 ile 0,60 arasında bulunmuştur ve hiçbir ölçekten ifade çıkartılmamıştır. Ölçeklerin uyum iyiliği değerleri Ki-Kare Uyum Testi (χ^2/sd), Uyum iyiliği indeksi (GFI), Normlandırılmış uyum indeksi (NFI), Karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI), Tucker-Lewis İndeksi (TLI) ve Yaklaşık hataların ortalama kara kökü (RMSEA) değerlerine bakılarak incelenmiştir (Uedufy, 2022), Tablo 2’deki değerlere bakıldığında bütün ölçekler için değerlerin kabul edilebilir aralıkta olduğu görülmektedir ve ölçeklerin yapı geçerliliği kabul edilmiştir. Ölçeklerin çarpıklık ve basıklık değerleri için bu değerlerin -1 ile +1 aralığında (Fidell & Tabachnick, 2014) olması yeterli görülmüştür. Ölçeklerin çarpıklık değerleri YDÖ 0,340; PİÖÖ -0,253, 0,112; basıklık değerleri YDÖ -0,451, -0,52, -0,616 şeklindedir. Bu noktada ölçeklerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin normal dağılım kriterlerini karşıladığı görülmüştür. Çalışmaya bu aşamadan sonra hipotez testleriyle devam edilmiş ve analiz için parametrik testler kullanılmıştır.

6. BULGULAR

Yapılan çalışmada öncelikle değişkenler arası korelasyon testi yapılmıştır. Sonuçlar tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3

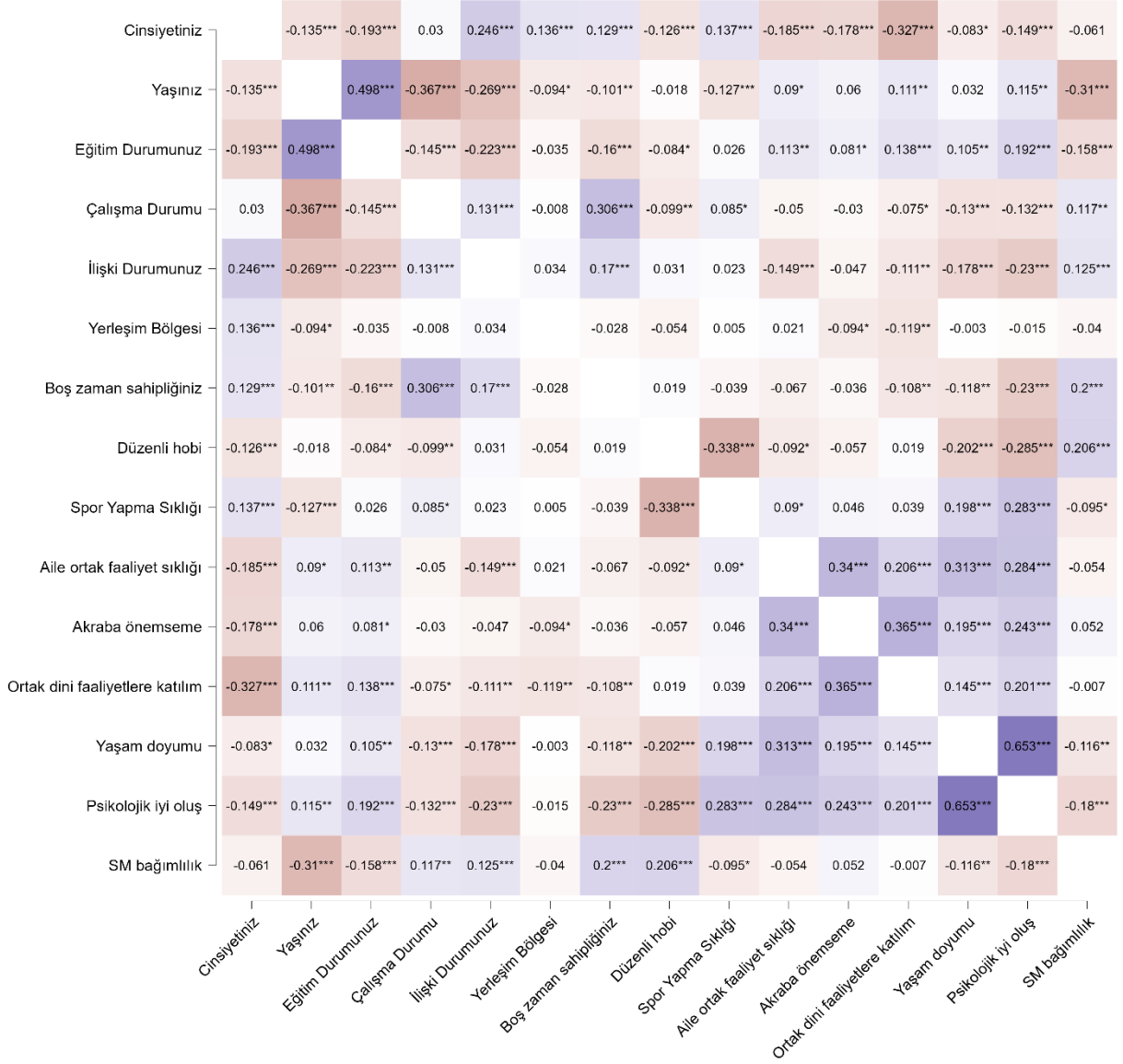
Değişkenler arasındaki korelasyon analizi		
Değişken	Değişken	Korelasyon Değeri
PİÖÖ	YDÖ	0,634***
BSMBÖ	YDÖ	-0,109**
BSMBÖ	PİÖÖ	-0,191***

* p < .05, ** p < .01, *** p < .001

Tablo 3 verileri incelendiğinde h1, h2 ve h3 kabul edilmiştir. Yaşam doyumu ve psikolojik iyi oluş arasında anlamlı ve pozitif orta derece kuvvetli bir ilişki saptanmıştır. Yaşam doyumu ve sosyal medya bağımlılığı arasında ise anlamlı ve negatif zayıf bir ilişki görülmektedir. Sosyal medya bağımlılığı arttıkça zayıf bir yüzde ile de olsa yaşam doyumunun azaldığı görülmektedir. Psikolojik iyi oluş ve sosyal medya bağımlılığı arasında da negatif yönlü, zayıf ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkinin varlığı etki yönünü ve nedenselliği barındırmamaktadır. Yapılan çalışmanın kesitsel olmasından dolayı bir nedensellik öne sürmek de mümkün değildir.

Grafik-1

Demografik İfadeler ve Çalışma Değişkenleri Arası İlişki

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Ancak yapısal eşitlik modellemesi yöntemiyle iki farklı model kurularak değişkenlerin arasındaki ilişkinin yönü ve modelin anlamlılığı incelenmiştir. İlk modelde yaşam doyumu ve psikolojik iyi oluş değişkenleri bağımsız, sosyal medya bağımlılığı değişkeni bağımlı değişken olarak kullanılmıştır; kurulan ikinci modelde ise sosyal medya bağımlılığı bağımsız, yaşam doyumu ve psikolojik iyi oluş değişkenleri bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Yapısal eşitlik modellemesi test sonuçlarına göre her iki modelde anlamsızdır. Dolayısıyla değişkenler arasında nedenselliğin yönünü belirlemek mümkün değildir.

Modelin incelenmesinin ardından literatüre dayalı olarak katılımcılara yöneltilen demografik ifadelerin birbirleri ile ve çalışma değişkenleri ile ilişkisi ve varsa ilişkinin kuvveti incelenmiştir. Verilerin daha kolay anlaşılabilmesi için veriler Grafik-1'de sıcaklık haritası olarak sunulmuştur

Grafik 1’de kuvvet derecesi nispeten yüksek ve anlamlı olan korelasyon ilişkileri gösterilmiştir. Aile ile ortak faaliyetlere katılma sıklığı ile yaşam doyumu arasında pozitif, anlamlı ve orta şiddetli bir ilişki tespit edilmiştir. Akriba ilişkilerinin hayattaki önem derecesi ile yaşam doyumu arasında anlamlı ve pozitif zayıf kuvvette bir ilişki bulunmuştur. Psikolojik iyi oluş ile spor yapma; aileyle ortak faaliyetlere katılma ve akrabalarla ilişkilerinin hayatınızdaki önem derecesi arasında pozitif yönlü ortaya yakın kuvvette ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Sosyal medya bağımlılığı ile yaş arasında negatif yönlü, zayıf kuvvette ve anlamlı bir ilişki görülmüştür ve bu durum yaş arttıkça sosyal medya bağımlılığının azaldığını ya da katılımcıların gençleştikçe bağımlılık skorlarının arttığını göstermektedir. Sosyal medya bağımlılığı çalışma değişkenlerinden ve demografik ifadelerden hiçbirisi ile orta ya da güçlü şiddetli bir korelasyon kurmamaktadır.

7. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bireyin sosyal medyaya olan bağımlılığı arttıkça yaşam doyumunun olumsuz negatif olarak etkileneceği düşünülmektedir. Literatürde yapılan bazı çalışmalarda bu tezi destekleyen destekleyen benzer sonuçlara ulaşılmıştır (Longstreet & Brooks, 2017; Aksoy, 2022; Benzer, 2019; Marttila, Koivula, & Räsänen, 2021; Türe, 2022; Çatan, 2020; Eren, 2020; Sağar & Özçelik, 2022; Dilsiz & Kandemir, 2020; Kumpasoğlu, Eltan, Merdan-Yıldız, & Batıgün, 2021; Gelvoligaya, 2021; Rogowska & Libera, 2022; Koçak, İlme, & Younis., 2021; Yesilyurt & Turhan, 2020).

Sosyal medya bağımlılığıyla yaşam doyumunu arasındaki ilişkiyi irdeleyen bazı çalışmalarda ise bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır (Hawi & Samaha, 2017; Cengiz & Er, 2021; Parıldar, 2020). Lertwannapong (2023) tarafından yapılan çalışmada ise sosyal medya bağımlılığı ile yaşam doyumu arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

Çalışmalar arasındaki farklı sonuçların nedeni sosyal medya bağımlılığı ve ele alınan duygu durumları ilişkisinin bilimsel olmayan bir biçimde nedensellik şeklinde sunulması ya da araştırmacı tarafından o şekilde algılanması olabilir.

Sosyal medya bağımlılığı ve yalnızlık ile yaşam doyumu arasında olumsuz negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu şu çalışmalarda tespit edilmiştir (Brailovskaia, Frahsek, & Margraf, 2022; Masoed, Omar, Magd, & Elashry, 2021; Bakioğlu, Deniz, Griffiths, & Pakpour, 2022; İskender, 2023; Yüksel, Çini, & Yasak, 2020).

Yapılan araştırmaların sonuçları ve bu çalışmaların bulguları değerlendirildiğinde yaşam doyumu ve sosyal medya bağımlılığı arasında istikrarlı ve doğrudan bir nedensellik ilişkisi bulunmadığı görülmüştür.

Sosyal medya bağımlılığıyla psikolojik iyi oluş arasındaki ilişki incelendiğinde bu araştırmada anlamlı ve negatif yönlü zayıf bir ilişki bulunmuştur. Yapılan çalışma ile literatürde aynı sonuçlara ulaşılan çalışmalar olduğu görülmektedir (Söner & Yılmaz, 2018; Zhao, 2021; Duradoni, Innocenti, & Guazzini, 2020; Balcı, Karakoç, & Öğüt, 2020; Helvacıoğlu, 2022; Karagöz, 2022; Ayaz, 2023). Farklı bazı çalışmalarda ise iki değişken arasında anlamlı ve negatif orta ve ortaya yakın kuvvette ilişkiler tespit edilmiştir (Hou, Xiong, Jiang, Song, & Wang, 2019; Aslan & Tolan, 2022; Turel & Gil-Or, 2018; Erdemir &

Ayas, 2023; Kılıç, Kefinsiz, & Kaya, 2024; Koç, 2021). Yapılan bazı araştırmalarda ise sosyal medya bağımlılığı ve psikolojik iyi oluş arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki keşfedilmiştir (Kılınç, 2021; Ostic, ve diğerleri, 2021). Yapılan bazı çalışmalarda ise sosyal medya bağımlılığı ile psikolojik iyi oluş arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Karaömerlioğlu, 2021; Yüksel, 2019).

Literatürdeki çalışmalar ve yapılan araştırmanın bulguları ele alındığında sosyal medya bağımlılığı ile ruhsal iyi oluş arasında kuvvetli bir nedensellik ve doğrudan bir ilişki kurulamayacağı görülmektedir. Sosyal medya bağımlılığını kullanıcıların kullanım güdüler, diğer aracı ve düzenleyici değişkenler sosyal medya bağımlılığı ve ruhsal iyi oluş ilişkisini biçimlendirmektedir. Bu sebeple gelecekte yürütülmesi planlanan çalışmalar bu ilişkiyi şekillendiren değişkenlerin tespitlerine odaklanabilir.

Yapılan araştırmada yaşam doyumu, psikolojik iyi oluş ve sosyal medya bağımlılığı arasında çeşitli değişkenler ile anlamlı ilişkiler belirlenmiştir. Yaşam doyumu ile aileyle ortak faaliyetlere katılma sıklığı arasında anlamlı ve pozitif ortaya yakın kuvvette bir ilişki bulunmuştur. Aileyle ortak faaliyetlere katılmanın yaşam doyumunu pozitif ve ortaya yakın kuvvette arttırdığını göstermektedir. Akraba ilişkilerinin önem derecesi ile yaşam doyumu arasında anlamlı ve zayıf kuvvette bir ilişki tespit edilmiştir. Akraba ilişkilerini önemsemenin yaşam doyumunu pozitif etkilediği görülmektedir.

Psikolojik iyi oluşla spor yapma sıklığı, aileyle ortak faaliyetlere katılma sıklığı ve akraba ilişkilerinin hayattaki önem derecesi arasında anlamlı ve pozitif ortaya yakın kuvvete bir ilişki saptanmıştır. Bu durumun psikolojik iyi oluşu aileyle ortak faaliyetlere katılma, akraba ilişkilerinin hayattaki önem derecesi ve spor yapma sıklığı değişkenleri açısından ortaya yakın kuvvette pozitif etkilediği görülmektedir. Sosyal medya bağımlılığı ile yaş arasında anlamlı ve negatif zayıf kuvvette bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu durum yaş yükseldikçe sosyal medya bağımlılığının azaldığını göstermektedir.

Gerçekleştirilen araştırmada korelasyon tablosu incelendiğinde yaşam doyumu ve ruhsal iyi oluş değişkenlerinin büyük oranda toplumsal aidiyeti içeren ifadelerle pozitif ilişkiler kurduğu bulunmuştur. Sosyal medya bağımlılığı değişkeninin ise iş hayatı, ilişki durumu, boş zaman aktivitesi ve hobisel faaliyetler ile ilişki kurduğu görülmektedir. Bu durum sosyal medya bağımlılığının gündelik faaliyet ve ilişkiler tarafından şekillendirildiğini ve daha çok akış yaklaşımı çerçevesinde incelenmesi gerektiğini düşündürmektedir. Dolayısı ile sosyal medya bağımlılığı ile ilişkilendirilen birçok olumsuz durumun, gündelik yaşamın deneyimlenmesi esnasında yaşanan olumsuzluklar veya yetersizlikler ile ilişki içinde ortaya çıktığını düşünmek mümkündür. Sosyal medya bağımlılığı ile olumsuz duygu durumunu korelasyona dayalı bir biçimde ilişkilendiren çalışmalarda olumsuz duygu durumları yaşayan insanların hayatından sosyal medya ve bağımlılığı çıkartıldığında hayatlarının ve hayatlarına yönelik değerlendirmelerinin daha olumlu olacağına yönelik bir tespit ve kanıt yoktur. Bu çalışmalarda yaşam deneyimlerinin iki farklı sonucu yani olumsuz/olumlu duygu ve düşünceler ile sosyal medya kullanımı ve bağımlılığı arasında hatalı bir ilişki kuruluyor olabilir. Bu nedenle boylamsal ve sosyal medya kullanımının aracı değişken olarak ele

alındığı çalışmalara ihtiyaç vardır. Sosyal medya kullanımına yönelik olumsuz genellemeler yerine; kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı çerçevesinde insanların sosyal medyayı, gündelik yaşamda deneyimledikleri ne tür acılardan uzaklaşmak ya da sosyal medyada gördükleri ne tür fırsatlar ve olanakları yakalamak üzere kullandıkları araştırılmalıdır. Bu bağlamda farklı demografik grupların sosyal medya kullanma alışkanlık ve motivasyonlarının etnografik araştırmasının yapılması önemli görünmektedir.

||Beyan ve Açıklamalar/Disclosure Statements ||

Beyan	Bu çalışmanın yazarı, Bilgi Dergisi'nce beyan edilen araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduğunu beyan etmektedir
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Disclosure	The author confirms that his work complies with the principles of research and publication ethics announced by Bilgi
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support

Kaynakça

- Ackerman, C. (2018, 11 6). *Life Satisfaction Theory & 4 Contributing Factors (+ Scale)*. 06 02, 2025 tarihinde PositivePsychology: <https://positivepsychology.com/life-satisfaction/> adresinden alındı
- Aksoy, A. (2022). Sağlık Çalışanlarında Sosyal Medya Bağımlılığı ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Andreassen, C. (2015). Online social network site addiction: A comprehensive review. *Current Addiction Reports*, 2(2), s. 175-184.
- Andreassen, C. S., Billieux, J., Griffiths, M. D., Kuss, D. J., Demetrovics, Z., Mazzoni, E., & Pallesen, S. (2016). The relationship between addictive use of social media and video games and symptoms of psychiatric disorders: A large-scale cross-sectional study. *Psychology of addictive behaviors*, 30(2), s. 252-262.
- Andreassen, C., Pallesen, S., & Griffiths, M. (2016). The relationship between addictive use of social media, narcissism, and self-esteem: Findings from a large national survey. *Addictive behaviors*, 64, s. 287-293.
- Andreassen, C., Pallesen, S., & Griffiths, M. (2017). The relationship between addictive use of social media, narcissism, and self-esteem: Findings from a large national survey. *Addictive behaviors*, 64, s. 287-293.
- Andreassen, C., Torsheim, T., Brunborg, G., & Pallesen, S. (2012). Development of a Facebook addiction scale. *Psychological Reports*, 110(2), s. 501-517.
- Antaramian, S. (2017). The importance of very high life satisfaction for students academic success. *Cogent Education*, 4(1), s. 1-10.
- Armstrong, M. H. (1999). The Gratification Dimensions Of The Internet's World Wide Web: An Exploratory Study. *Doctoral Thesis*.

- Aslan, H. R., & Tolan, Ö. Ç. (2022). Social Appearance Anxiety, Automatic Thoughts, Psychological Well-Being and Social Media Addiction in University Students. *Canadian Center of Science and Education*, 15(1), 47-62.
- Avşaroğlu, S., & Koç, H. (2019). Yaşam Doyumu ile Sıkıntıyı Tolere Etme Arasındaki İlişkide İyimserliğin Aracı Etkisi. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 9(53), s. 565-588.
- Ayaz, A. (2023). Sosyal Medya Bağımlılığı ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisinde Sosyal Destek Algısının Aracı Rolü: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. *Yüksek Lisans Tezi*. T.C. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Aydoğan, D. (2021). Sosyal Medya Kullanımının Kişisel Görevi Yoksunluk ve Materyalist Kişilik Eğilimi Üzerine Etkisi. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(2), s. 193-212.
- Ayhan, B., & Çavuş, S. (2014). İzleyici Araştırmalarında Değişim Kullanımlar ve Doyumlardan Bağımlılığa. *Selçuk İletişim*, 8(2), s. 32-60.
- Bakioğlu, F., Deniz, M., Griffiths, M. D., & Pakpour, A. H. (2022). Adaptation and validation of the Online-Fear of Missing Out Inventory into Turkish and the association with social media addiction, smartphone addiction, and life satisfaction. *BMC Psychology*, 10(1), 154.
- Balcı, Ş., Karakoç, E., & Öğüt, N. (2020). Psychological Well-Being as a Predictor of Social Media Addiction: A Survey on Health Workers. *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying*, 7(1), 35-63.
- Benzer, B. (2019). A Study Of Relationship Between Social Media Addiction Depression And Life Satisfaction. *International University Of Sarajevo*.
- Brailovskaia, J., Frahsek, M., & Margraf, J. (2022). Work overload and addictive social media use: a relationship with depression symptoms and life satisfaction. *Journal of Technology in Behavioral Science*, 7(3), 357-367.
- Brown, T. A. (2015). *Confirmatory Factor Analysis for Applied Research* (2 b.). New York: The Guilford Press.
- Caplan, S. (2003). Preference for online social interaction: A theory of problematic Internet use and psychosocial well-being. *Communication research*, 30(6), s. 625-648.
- Cengiz, R., & Er, B. (2021). Investigation of the Relationship between Free Time Management, Social Media Addiction and Life Satisfaction of University Students During the COVID-19 Pandemic Process. *Journal of Educational Issues*, 7(3), 85-99.
- Chen, H.-T., & Kim, Y. (2013). Problematic use of social network sites: The interactive relationship between gratifications sought and privacy concerns. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 16(11), s. 806-812.
- Csikszentmihalyi, M., & Figurski, T. (1982). Self-awareness and aversive experience in everyday life. *Journal of personality*. 50(1), s. 15-28.
- Cummins, R., Eckersley, R., Pallant, J., Vugt, J., & Misajon, R. (2003). Developing a national index of subjective wellbeing: The Australian Unity Wellbeing Index. *Social indicators research*, 64, s. 159-190.
- Çatan, H. M. (2020). Sosyal Medya Bağımlılığı ve Yaşam Doyumu İlişkisinde Karakter Güçlerinin Aracılık Rolünün İncelenmesi. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Çiftçi, H. (2018). Üniversites Öğrencilerinde Sosyal Medya Bağımlılığı. *MANAS Journal of Social Studies*, 7(4), s. 417-418.
- Çömlekçi, M., & Başol, O. (2019). Gençlerin Sosyal Medya Kullanım Amaçları ile Sosyal Medya Bağımlılığı İlişkisinin İncelenmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(4), s. 173-188.

- Dağlı, A., & Baysal, N. (2016). Yaşam doyumu ölçeğinin türkçe'ye uyarlanması: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59).
- Darvishmotevali, M., & Ali, F. (2020). Job insecurity, subjective well-being and job performance: The moderating role of psychological capital. *International Journal of Hospitality Management*, 87, s. 1-10.
- Demirci, İ. (2019). Bergen Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeğinin Türkçeye uyarlanması, depresyon ve anksiyete belirtileriyle ilişkisinin değerlendirilmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 20, s. 15-22.
- Diener, E. (1984). Subjective Well-Being. *Psychological bulletin*, 95(3), s. 542-575.
- Diener, E. (2000). Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index. *American Psychologist*, 55(1), s. 34-43.
- Diener, E., & Ryan, K. (2009). Subjective well-being: A general overview. *South African journal of psychology*, 39(4), s. 391-406.
- Diener, E., & Ryan, K. (2018). Öznel İyi Oluş: Genel Bir Bakış. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), s. 2621-2638.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The Satisfaction With Life Scale. *Journal of personality assessment*, 49(1), s. 71-75.
- Diener, E., Oishi, S., & Lucas, R. (2003). Personality, culture, and subjective well-being: Emotional and cognitive evaluations of life. *Annual review of psychology*, 54(1), s. 403-425.
- Diener, E., Suh, E., Lucas, R., & Smith, H. (1999). Subjective Well-Being: Three Decades of Progress. *Psychological bulletin*, 125(2), s. 276-302.
- Diener, E., Suh, E., Lucas, R., & Smith, H. (1999). Subjective Well-Being: Three Decades of Progress. *Psychological Bulletin*, 125(2).
- Diener, E., Wirtz, D., Biswas-Diener, R., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D. W., & Oishi, S. (2009). New measures of well-being. In *Assessing well-being: The collected works of Ed Diener*, s. 247-266.
- Dilsiz, N. B., & Kandemir, M. (2020). Lise öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığının bağlanma stilleri ve yaşam doyumu ile ilişkisinin incelenmesi. *Online Journal of Technology Addiction and Cyberbullying*, 7(2), 32-51.
- Dost, M. (2005). Öznel İyi Oluş Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3, s. 103-111.
- Duradoni, M., Innocenti, F., & Guazzini, A. (2020). Well-Being and Social Media: A Systematic Review of Bergen Addiction Scales. *Future Internet*, 12(2), 24.
- Dünya Sağlık Örgütü. (2004). Dünya Sağlık Örgütü (2004). Investing in Mental Health. WHO Library Cataloguing-in-Publication Data. <https://www.who.int/publications/i/item/9241562579> adresinden alındı
- Erdemir, N., & Ayas, T. (2023). Ortaokul Öğrencilerinin Sosyal Medya Bağımlılığı, Yalnızlık ve İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Erzincan University Journal of Education Faculty*, 25(4), 708-721.
- Erdil, O., Keskin, H., İmamoğlu, S., & Erat, S. (2004). Yönetim Tarzı ve Çalışma Koşulları, Arkadaşlık Ortamı ve Takdir Edilme Duygusu İle İş Tatmini Arasındaki İlişkiler: Tekstil Sektöründe Bir Uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(1), s. 17-26.
- Erdinç, İ. (2018). Evli çiftlerde, evlilik uyumu, cinsel yaşam doyumu ve yaşam doyumu arasındaki ilişkinin incelenmesi. *MS thesis*. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eren, F. (2020). 18-30 Yaş Arasındaki Bireylerin Sosyal Medya Bağımlılığı ve Yaşam Doyumu Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

- Feist, G., Bodner, T., Jacobs, J., Miles, M., & Tan, V. (1995). Integrating top-down and bottom-up structural models of subjective well-being: A longitudinal investigation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(1).
- Fidell, L. S., & Tabachnick, B. G. (2014). *Using Multivariate Statistics (New International Edition)* (6 b.). Edinburgh: Pearson.
- Flanagan, J. (1978). A research approach to improving our quality of life. *American psychologist*, 33(2), s. 138-147.
- Fox, J., & Moreland, J. (2015). The dark side of social networking sites: An exploration of the relational and psychological stressors associated with Facebook use and affordances. *Computers in Human Behavior*, 45, s. 168-176.
- Fox, K. (1999). The influence of physical activity on mental well-being. *Public health nutrition*, 2(3a), s. 411-418.
- Gelvoligaya, L. J. (2021). Social Media Addiction and Life Satisfaction Among University Students. *Doctoral dissertation, Houston Baptist University*.
- George, L. (1981). Subjective Well-Being: Conceptual and Methodological Issues. *Annual Review of Gerontology and Geriatrics*, 2, s. 345-382.
- Griffiths, M. (1995). Technological Addictions. *Clinical psychology forum. Division of Clinical Psychology of the British Psychol Soc*, s. 14-19.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara : Seçkin Yayınları.
- Hair, J. F., Black, W., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2010). *Multivariate Data Analysis: A Global Perspective* (7 b.). Pearson.
- Hawi, N. S., & Samaha, M. (2017). The Relations Among Social Media Addiction, Self-Esteem, and Life Satisfaction in University Students. *Social Science Computer Review*, 35(5), 576-586.
- Helvacıoğlu, H. N. (2022). Nomofobi, Sosyal Medya Bağımlılığı ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Z Kuşağı Üzerine Bir Araştırma. *Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
- Hou, Y., Xiong, D., Jiang, T., Song, L., & Wang, Q. (2019). Social media addiction: Its impact, mediation, and intervention. *Cyberpsychology: Journal of psychosocial research on cyberspace*, 13(1).
- Huppert, F. A. (2009). Psychological well-being: Evidence regarding its causes and consequences. *Applied psychology: health and well-being*, 1(2), s. 137-164.
- İskender, A. (2023). Sosyal Medya Bağımlılığı ile Boş Zamanda Sıkılma Algısı ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi. *Tourism and Recreation*, 5(1), 35-42.
- Işık, U., & Topbaş, H. (2015, 10 17). Facebook ve Bağımlılık: Medya Bağımlılığı Araştırması. *International Journal of Social Science*, s. 319-336.
- Karagöz, M. (2022). Spor Yapan ve Yapmayan Ergenlerde Sosyal Medya Bağımlılığı ile Mental İyi Oluş Arasındaki İlişki. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Karaömerlioğlu, A. (2021). Üniversite Öğrencilerinde Sosyal Medya Bağımlılığı ve Kişisel İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Çağ Üniversitesi Örneği. *Yüksek Lisans Tezi*. Mersin: T.C. Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Ana Bilim Dalı.
- Katz, E. (1959). Mass communications research and the study of popular culture: An editorial note on a possible future for this journal. *Studies in public communication*, 2(1), s. 1-6.
- Katz, E., Haas, H., & Gurevitch, M. (1973). On the use of the mass media for important things. *American Sociological Review*, s. 164-181.
- Keldal, G. (2015). Warwick-Edinburgh mental iyi oluş ölçeği'nin Türkçe formu: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3(1), s. 103-115.

- Keleş, H. (2011). Pozitif Psikolojik Sermaye Tanımı, Bileşenleri ve Örgüt Yönetimine Etkileri. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), s. 343-350.
- Kılıç, B., Kefinsiz, N. E., & Kaya, Y. (2024). Sosyal Medya Bağımlılığının Sosyal Ortamlardaki Gelişmeleri Kaçırma Korkusu ile Öznel İyi Oluş Arasındaki Aracılık Rolü. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 53, 36-45.
- Kılınç, D. (2021). Ergenlerde Sosyal Medya Bağımlılığı, Aile Yaşam Doyumu ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisinin İncelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Antalya: T.C. Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Koç, T. (2021). Üniversite Öğrencilerinde Sosyal Medya Bağımlılığı Ve Öznel İyi Oluşun Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: T.C. Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Koçak, O., İlme, E., & Younis., M. Z. (2021). Mediating role of satisfaction with life in the effect of self-esteem and education on social media addiction in Turkey. *Sustainability*.
- Kumpasoğlu, G. B., Eltan, S., Merdan-Yıldız, E. D., & Batıgün, A. D. (2021). Mediating role of life satisfaction and death anxiety in the relationship between dark triad and social media addiction . *Personality and individual differences*, 172.
- Kuss, D. J., Griffiths, M. D., Karila, L., & Billieux, J. (2014). Internet Addiction: A Systematic Review of Epidemiological Research for the Last Decade. *Current pharmaceutical design*, 20, s. 1-26.
- Kwon, H., So, H., Han, S., & Oh, W. (2016). Excessive dependence on mobile social apps: A rational addiction perspective. *Information Systems Research*, 27(4), s. 919-939.
- Lampinen, P., Heikkinen, R.-L., Kauppinen, M., & Heikkinen, E. (2006). Activity as a predictor of mental well-being among older adults. *Aging and mental health*, 10(5), s. 454-466.
- Lertwannapong, N. (2023). Effect Of Social Media Addiction On Intimate Relationship Among Millennials In Bangkok, Mediated By Loneliness And Life Satisfaction. Graduate School Of Human Sciences Assumption University Of Thailand.
- Longstreet, P., & Brooks, S. (2017). Life Satisfaction: A key to managing internet & social media addiction. *Technology in Society*, s. 73-77.
- Lucas, R. E., & Gohm, C. L. (2000). Age and Sex Differences in Subjective Well-being. *Culture and subjective well-being*, s. 291-317.
- Marttila, E., Koivula, A., & Räsänen, P. (2021). Does excessive social media use decrease subjective well-being? A longitudinal analysis of the relationship between problematic use, loneliness and life satisfaction. *Telematics and Informatics*.
- Masoed, E. S., Omar, R. A., Magd, A. N., & Elashry, R. S. (2021). Social media addiction among adolescents: its relationship to sleep quality and life satisfaction. *International Journal of Research in Paediatric Nursing*, 3(1), 69-78.
- McCrea, K. (2009). Chapter 9: Mental Well- Being. D. Pollak, & D. Pollak (Dü.) içinde, *Neurodiversity in higher education: Positive responses to specific learning differences* (s. 195-216). Wiley-Blackwell.
- McKee-Ryan, F., Song, Z., Wanberg, C., & Kinicki, A. (2005). Psychological and Physical Well-Being During Unemployment: A Meta-Analytic Study. *Journal of applied psychology*, s. 53-76.
- Miller, D., Costa, E., Haynes, N., McDonald, T., Nicolescu, R., Sinanan, J., . . . Wang, X. (2016). *How the World Changed Social Media*. London: UCL Press.
- Myers, D., & Diener, E. (1995). Who is happy. *Psychological scienc*, 6(1), s. 10-19.
- Nansook, P., Peterson, C., & Seligman, M. (2004). Strengths of character and well-being . *Journal of Social and Clinical Psychology*, 23(5), s. 603-619.

- Neugarten, B., Havighurst, R., & Tobin, S. (1961). The measurement of life satisfaction. *Journal of gerontology*, s. 134-143.
- Nordenmark, M., Strandh, M., & Layte, R. (2006). The impact of unemployment benefit system on the mental well-being of the unemployed in Sweden, Ireland and Great Britain. *European Societies*, 8(1), s. 83-110.
- Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric Theory* (3 b.). New York: McGRAW-HILL.
- Ostic, D., Qalati, S. A., B., B., Shah, S. M., Vela, E. G., M., H. A., & Liu, F. (2021). Effects of Social Media Use on Psychological Well-Being: A Mediated Model. *Frontiers in Psychology*. 12.
- Özçetin, B. (2018). *Kitle İletişim Kuramları; Kavramlar, Okullar, Modeller* (2. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Papacharissi, Z. (2009). Uses and Gratifications. An Integrated Approach to Communication Theory and Research. *New York: Routledge*, s. 137-152.
- Parıldar, G. (2020). Sağlık Çalışanlarında Sosyal Medya Bağımlılığı İle Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki.
- Quinn, R., & Shepard, L. (1974). The 1972-1973 quality of employment survey. Ann Arbor: Institute for Social Research, University of Michigan.
- Rice, R., Frone, M., & McFarlin, D. (1992). Work-nonwork conflict and the perceived quality of life. *Journal of Organizational behavior*, 13(2), s. 155-168.
- Rogowska, A. M., & Libera, P. (2022). Life satisfaction and instagram addiction among university students during the COVID-19 pandemic: the bidirectional mediating role of loneliness. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(14).
- Ruggiero, T. E. (2000). Uses and gratifications theory in the 21st century. *Mass communication & society*, 3(1), s. 3-37.
- Ryan, R., & Deci, E. (2001). On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual review of psychology*, 52(1), s. 141-166.
- Ryff, C. (1989). Happiness Is Everything, or Is It? Explorations on the Meaning of Psychological Well-Being. *Journal of personality and social psychology*. 57(6), s. 1069-1080.
- Sağar, M. E., & Özçelik, T. (2022). Ergenlerde Duygu Düzenleme ve Yaşam Doyumunun Sosyal Medya Bağımlılığı Üzerindeki Yordayıcı Rolü. 12, 2, 493-511. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.
- Savci, M., & Aysan, F. (2017). Technological addictions and social connectedness: predictor effect of internet addiction, social media addiction, digital game addiction and smartphone addiction on social connectedness. *Dusunen Adam: Journal of Psychiatry & Neurological Sciences*, 30(3), s. 202-216.
- Seidlitz, L., Wyer, R., & Diener, E. (1997). Cognitive correlates of subjective well-being The processing of valenced life events by happy and unhappy persons. *Journal of Research in Personality*, 31(2), s. 240-256.
- Seligman, M., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive Psychology: An Introduction. *American psychologist*, s. 5-14.
- Sheldon, K., & Kasser, T. (2001). Goals, congruence, and positive well-being: New empirical support for humanistic theories. *Journal of humanistic psychology*, 41(1), s. 30-50.
- Shin, D., & Johnson, D. (1978). Avowed happiness as an overall assessment of the quality of life. *Social indicators research*, 5, s. 475-492.
- Sirgy, M. (2012). *The Psychology of Quality of Life: Hedonic Well-Being, Life Satisfaction and Eudaimonia*. Dordrecht, Heidelberg, New York, London: Springer.

- Sousa, L., & Lyubomirsky, S. (2001). "Life satisfaction." *Encyclopedia of women and gender: Sex similarities and differences and the impact of society on gender*, 2, s. 667-676.
- Söner, O., & Yılmaz, O. (2018). Lise Öğrencilerinin Sosyal Medya Bağımlılığı ve Psikolojik İyi Oluş Düzeyleri Arasındaki İlişki. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 59-73.
- Sparks, K., Faragher, B., & Cooper, C. L. (2001). Well-being and occupational health in the 21st century workplace. *Journal of occupational and organizational psychology*, 74(4), s. 489-509.
- Stankovska, G., Angelkovska, S., & Grncarovska, S. (2016). (2016). Social Networks Use, Loneliness and Academic Performance among University Students. *Bulgarian Comparative Education Society*, s. 255-261.
- Starcevic, V. (2013). Is Internet addiction a useful concept? *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 47(1), s. 16-19.
- Stewart, R. (1976). Satisfaction in stages of the life cycle, levels of general happiness and frequency of peak experience. *Social Behavior & Personality: an international journal*, 4(1), s. 105-108.
- Suldo, S., & Huebner, E. (2006). Is extremely high life satisfaction during adolescence advantageous? *Social indicators research*, 73, s. 179-203.
- Telef, B. B. (2013). Psikolojik iyi oluş ölçeği: Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Hacettepe üniversitesi eğitim fakültesi dergisi*, 28(28-3), s. 374-384.
- Tennant, R., Hiller, L., Fishwick, R., Platt, S., Joseph, S., Weich, S., . . . Stewart-Brown, S. (2007). The Warwick-Edinburgh mental well-being scale (WEMWBS): development and UK validation. *Health and Quality of life Outcomes*, 5, s. 1-13.
- Thadani, D., & Cheung, C. (2011). Exploring the role of online social network dependency in habit formation. *Thirty Second International Conference on Information Systems.*, s. 1-17.
- Tuomi, K., Vanhala, S., Nykyri, E., & Janhonen, M. (2004). Organizational practices, work demands and the well-being of employees: a follow-up study in the metal industry and retail trade. *Occupational Medicine*, 54(2), s. 115-121.
- Turel, O. P., & Gil-Or, O. (2018). Neuroticism magnifies the detrimental association between social media addiction symptoms and wellbeing in women, but not in men: a three-way moderation model. *Psychiatric Quarterly*, 89, 605-619.
- Türe, E. (2022). Yetişkinlerde Sosyal Medya Bağımlılığı ile Algılanan Stres ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Uedufy. (2022, 01 18). *How To Interpret Model Fit Results In AMOS*. 02 25, 2025 tarihinde Uedufy: <https://uedufy.com/how-to-interpret-model-fit-results-in-amos/> adresinden alındı
- Veenhoven, R. (1996). The study of life-satisfaction. s. 1-37.
- Vural, Z., & Bat, M. (2010). Yeni BİR İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik BİR Araştırma. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 5(20), s. 3348-3382.
- Wearesocial. (2025). *Digital 2025 Global Overview Report*. <https://wearesocial.com/wp-content/uploads/2025/02/GDR-2025-v2.pdf> adresinden alındı
- Yesilyurt, F., & Turhan, N. S. (2020). Prediction of the Time Spent on Instagram by Social Media Addiction and Life Satisfaction. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 15(2), 208-219.
- Yüksel, M. Y., Çini, A., & Yasak, B. (2020). Genç Yetişkinlerde Sosyal Medya Bağımlılığı, Yalnızlık ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40, 66-85.
- Yüksel, S. (2019). Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Sosyal Medya Bağımlılığı ile Kişisel İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: T.C. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Anabilim Dalı.

Zhao, L. (2021). The impact of social media use types and social media addiction on subjective well-being of college students: A comparative analysis of addicted and non-addicted students. *Computers in Human Behavior Reports*, 4.

**“Yeni Sol” Ve Sol Popülizm Anlayışlarına Göre Cumhuriyet Halk Partisi’nin Gözünden
‘Kürt Sorunu’**The 'Kurdish Issue' From The Perspective of The Republican People's Party According to 'New Left'
And Left-Wing Populism ApproachesŞeyma ÇETİN¹ **Öz**

Bu çalışmanın konusu, bir etno-politik sorun olarak ortaya çıkan Kürt sorununa CHP'nin iki önemli liderinin yürüttükleri politikalar bağlamında nasıl yaklaştığını incelemektir. Çalışmanın temel amacı, popülizmin Türk siyasal hayatında önemli bir konuma sahip olan muhalefet partisi CHP'nin siyasal tutumundaki değişime olan etkisinin ne olduğunu ortaya koymaktır. Bu bağlamda, özellikle Deniz Baykal ve Kemal Kılıçdaroğlu dönemlerinde partinin Kürt sorununa yaklaşım tarzları karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Çalışmada tarihsel dönemlere yönelik karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılmıştır. İnceleme sürecinde parti belgeleri, lider konuşmaları ve akademik kaynaklar temel alınmıştır. İlk olarak, Kürt sorununun Cumhuriyet öncesi dönemi ile yakın tarihe kadar olan gelişimi kronolojik olarak ele alınmıştır. Ardından, CHP'nin 1990'lı yıllarda Türk siyasal hayatındaki Deniz Baykal liderliğindeki “Yeni Sol” anlayışı ile günümüzde Kemal Kılıçdaroğlu liderliğindeki “Sol Popülizm” etkisindeki yaklaşımı karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Analizler sonucunda, CHP'nin Kürt sorununa yaklaşımının liderlerin ideolojik ve siyasal pozisyonlarına göre anlamlı farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Baykal döneminde Kürt sorunu daha çok bir “güvenlik sorunu” çerçevesinde ele alınırken, Kılıçdaroğlu döneminde bu sorun daha çok bir “toplumsal sorun” perspektifiyle değerlendirilmiştir. Her iki liderin aynı parti bünyesinde Kürt realitesine yönelik siyasal bakış açıları, dönemin toplumsal ve siyasal koşulları doğrultusunda farklılaşmaktadır.

Bu çalışma, popülizmin bir muhalefet partisi olan CHP üzerindeki etkisini Kürt sorunu özelinde analiz ederek literatüre özgün bir katkı sunmaktadır. Ayrıca, CHP'nin iç dinamikleri ve liderlik temelli değişimlerinin Kürt sorununa yaklaşım üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak inceleyerek, Türkiye’de muhalefet siyasetinin dönüşümüne dair önemli bir perspektif sunmaktadır. Popülizmin, CHP'nin Kürt sorunundaki politik tutumunu nasıl şekillendirdiği bütüncül bir şekilde değerlendirilmiş ve partinin ideolojik konumlanışında lider temelli değişimlerin nasıl etkili olduğu ortaya konmuştur.

Abstract

This study investigates how the Republican People's Party (CHP) has approached the Kurdish issue—an ethno-political problem—through the policies of two of its key leaders: Deniz Baykal and Kemal Kılıçdaroğlu. The primary aim is to analyze the influence of populism on the transformation of CHP's political stance, particularly as a major opposition party in Turkish political life. Utilizing a comparative historical analysis method, the research examines CHP's Kurdish issue policies in light of party documents, leaders' speeches, and academic sources. The study first traces the historical development of the Kurdish question from the pre-Republican era to the present day. It then focuses on a comparative analysis of CHP's political attitudes during Baykal's leadership in the 1990s, which was shaped by a New Left understanding, and during Kılıçdaroğlu's era, which reflects the characteristics of left-wing populism.

The research evaluates how populism contributed to the differing positions of the CHP

1. Sorumlu Yazar | Corresponding author: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Esentepe Kampüsü, Serdivan-Sakarya ✉ symuysl@yandex.com, ORCID: 0000-0003-1635-5845

in these two periods. The findings suggest that the party's perception of the Kurdish issue has changed depending on the prevailing societal context: while Baykal tended to frame it as a matter of national security, Kılıçdaroğlu adopted a more socially oriented perspective. As a result, their political approaches to acknowledging the Kurdish reality within the same party framework diverged significantly. This study makes an original contribution by examining how populism has influenced CHP's approach to the Kurdish issue. Through a comparative analysis of leadership-driven changes, it highlights the evolving political dynamics within CHP and offers valuable insights into the transformation of opposition politics in Turkey. The research provides a holistic understanding of how populism and party leadership shape policy on ethno-political conflicts.

Anahtar Kelimeler Kürt Sorunu • Yeni Sol • Sol Popülizm

Keywords The Kurdish Issue • The New Left • Left-Wing Populism

Atıf | Citation: Çetin, Şeyma. (2025). “Yeni Sol” ve Sol Popülizm Anlayışlarına Göre Cumhuriyet Halk Partisi’nin Gözünden ‘Kürt Sorunu’. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27 (1), 81-100.

DOI: [10.54838/bilgisosyal.1677023](https://doi.org/10.54838/bilgisosyal.1677023)

Extended Summary

This study explores the Republican People's Party's (CHP) approach to the Kurdish issue—an ethno-political challenge—through the policies and leadership of Deniz Baykal and Kemal Kılıçdaroğlu. The primary aim is to analyze how populism has influenced CHP's political stance on this issue.

Using a comparative historical analysis method, the research examines party documents, leaders' speeches, and academic literature to trace the evolution of CHP's policies from the pre-Republican era to recent times. The study contrasts Baykal's 1990s leadership, characterized by a New Left ideology, with Kılıçdaroğlu's leadership, which reflects elements of left-wing populism.

Findings show a significant shift in CHP's framing of the Kurdish is-sue: Baykal primarily viewed it as a national security matter, whereas Kılıçdaroğlu adopted a broader, socially focused perspective. This shift highlights the impact of populism on the party's internal dynamics and ideological orientation.

Overall, the study provides a comprehensive understanding of how leadership and populism have shaped CHP's evolving stance on the Kurdish question, offering important insights into the transformation of opposition politics in Turkey.

1. GİRİŞ

Kürt sorununu yalnızca bölgesel bir problem olarak değerlendirmek eksik kalacaktır. Bu sorun, demokratikleşme sürecini, ülkedeki güven ortamının tesisini, ekonomik kalkınmayı ve toplumsal refahı engelleyen; ekonomik, sosyal, siyasal ve hukuki boyutları olan çok boyutlu bir meseledir. Kürt sorununu doğru bir şekilde analiz edebilmek için, sorunun tarihsel kökenlerine, ortaya çıktığı koşullara ve dile getirilen taleplere dikkatle bakmak gerekmektedir. Zira, Kürt sorununun modern dönemin kavramsal çerçevesi ve toplumsal süreçleri ile yakından ilişkili olduğu kabul edilmektedir (Yeğen, 1999a: 15). Sorun, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşayan Kürt halkının kültürel, sosyal, ekonomik ve hukuki haklarının ihlal edildiği algısını içermektedir.

Bu sorunun yalnızca güncel siyasi ilişkilerle bağlantılı, yani salt çağdaş bir mesele olarak görülmesi, sorunun doğru anlaşılması ve çözümünde başarısız politika uygulamalarına yol açabilir. Herhangi bir

sorunun etkin biçimde çözülmesi için, sorunun tarihsel kökenlerine yönelik kapsamlı bir inceleme yapılması ve bu doğrultuda stratejiler geliştirilmesi zorunludur. Kürt Sorunu, Türkiye’nin sosyal, siyasal ve ekonomik yapısını derinden etkileyen, köklü ve çok boyutlu bir etno-politik meseledir. Kalıcı ve etkili çözümler, sorunun tarihsel kökenleri, gelişim süreçleri ve farklı dönemlerde ortaya çıkan dinamikler kapsamlı biçimde analiz edildiğinde mümkün olabilir. Ayrıca, sorunun çözümüne yönelik siyasi aktörlerin, özellikle Türkiye’nin önemli muhalefet partilerinden CHP liderlerinin tutumlarının anlaşılması, bu aktörlerin soruna yaklaşım biçimlerinde yaşanan değişimleri ortaya koyması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, Kürt Sorunu’nun tarihsel arka planının yanı sıra, parti liderlerinin siyasi perspektifleri ve politikalarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi; hem sorunun güncel durumunun anlaşılması hem de geleceğe dönük çözüm önerilerinin geliştirilmesi bakımından gereklidir.

Kürt sorununun, Türkiye’de parti programlarında yer aldığı ve çözüm önerileriyle ele alındığı bilinmektedir. 1980’li yıllarda Türkiye’de gelişen neo-liberal anlayış, devlet-toplum ilişkilerinde yeni bir kimlik siyasetinin doğmasına yol açmıştır (Gürgen, 2012: 2). 1990’lı yıllarda ise, sosyal demokrat anlayış çerçevesinde neo-liberal politikaların getirdiği kimlik siyasetiyle birlikte Kürt sorunu gündeme alınmaya başlanmıştır. Kimlik siyasetinin Türk siyasal yaşamındaki artan etkisi, 1982 Anayasası’nın yarattığı baskıcı siyasal ortamda daha belirgin hale gelmiştir. Ancak özellikle 2000’li yılların başından itibaren, CHP’nin geleneksel sosyal demokrat çizgisinin, toplumun farklı kesimlerine ulaşmakta ve onları kapsamakta yetersiz kaldığı parti içi tartışmalarda ve seçim performanslarında fark edilmeye başlanmıştır; bu durum parti siyasetinde ideolojik ve söylemsel bir dönüşüm ihtiyacını gündeme getirmiştir. Bu değişim, Baykal döneminde üçüncü yol anlayışının benimsendiği CHP politikalarında ve Kılıçdaroğlu döneminde sol popülizmin izlerinin belirginleştiği politikalarda gözlemlenebilir. Baykal liderliğindeki CHP’nin parti programının şekillendiği dönemde, Kürt sorununa yönelik yaklaşımda değişimler olmuş ve sorunun geri plana itildiği görülmüştür (Şen ve Altın, 2019: 441). Buna karşılık, Kılıçdaroğlu, Kürt sorununa daha kapsayıcı ve bütüncül bir perspektifle yaklaşmakta; çözüm sürecinde ise uzlaş ve katılımcılığı esas alan politikalar izlemektedir.

Kürt sorunundaki bu değişimin anlamlandırılabilmesi için, parti politikasındaki siyasi dönüşümün de kavranması önemlidir. Bu nedenle, öncelikle CHP’deki sosyal demokrasi anlayışı ile Baykal dönemindeki sosyal demokrat çizginin popülist yaklaşımlara doğru kayış eğilimleri incelenecektir. Ardından, Kılıçdaroğlu’nun yürütmeye çalıştığı ‘kucaklayıcı’², ve popülist parti politikasına değinilerek, Kürt sorununun bu iki yaklaşım bağlamında nasıl konumlandığı analiz edilecektir.

2. CUMHURİYET DÖNEMİNDEN 90’LI YILLARA KADAR KISACA KÜRT SORUNU

Kürt sorununun kökenine bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerine kadar uzandığı görülmektedir. Cumhuriyet öncesi dönemde, Türk-Kürt gibi milliyetçi düşünceye dayalı etnik ayrımların henüz gelişmediği; esas olarak tebaa ve reaya ayrımının hakim olduğu anlaşılmaktadır. Milliyetçilik düşüncesi, tıpkı diğer Avrupa devletlerinde olduğu gibi, Türkiye’de de geç etki göstermiştir. Bunun en önemli nedeni, özellikle Balkanlar’da ortaya çıkan bölgesel ayaklanmalara ve ayrılıkçı hareketlere karşılık, “devletlilik” çatısı altında savunulan Osmanlıcılık anlayışı olmuştur (Yücel, 2020: 503). Osmanlı Devleti’nde erken dönemlerde etnik temelli bir ayrışma henüz söz konusu değildi. Merkeziyetçi

² Burada kullanılan 'kucaklayıcı', popülist parti politikasını, farklı siyasi görüşleri kendi siyasi söylemlerine dahil etme biçimi olarak anlaşılmalıdır. Örneğin, muhafazakar seçmen kesimiyle uzun yıllar süren siyasi anlaşmazlıklara rağmen, Kılıçdaroğlu son dönemde konuşmalarında 'barış' çağrısı yapmış ve bu iki farklı siyasi görüş grubunun CHP seçmeni olabileceğini vurgulamıştır.

politikalar ve çok etnili yapıya rağmen, Osmanlıcılık düşüncesi birleştirici unsur olarak ortaya çıktı.

II. Mahmud (1826-1839) ile birlikte başlayan modernleşme ve merkezileşme süreci, Osmanlı Devleti'nin otoritesini artırmayı amaçlamış; ancak bu süreç özellikle Kürt aşiretlerinin sahip olduğu özerk yapıları zayıflatmıştır. Bu gelişmeler, 19. yüzyıl boyunca farklı etnik ve toplumsal gruplar arasında huzursuzluklara neden olmuştur. Toplumsal gerilimlerin ve etnik temelli ayrışmaların denetim altına alınabilmesi adına, meşrutiyetle birlikte oluşturulan parlamento aracılığıyla temsiliyet sağlanarak içsel çatışmaların azaltılabileceği yönünde bir beklenti ortaya çıkmıştır. Osmanlı'da sivil toplumun zayıf yapısı göz önüne alındığında, parlamentonun kapsayıcı bir temsil alanı olması, devleti sarsabilecek kırılmaların daha kontrollü biçimde yönetilmesi umudunu beraberinde getirmiştir (Karpat, 2017: 175).

Ancak bu siyasal temsiliyet arayışlarına rağmen, artan dış baskılar ve yükselen milliyetçilik akımları, farklı toplulukların ayrılık taleplerini beraberinde getirmiş ve Osmanlı yönetimini daha merkezîyetçi bir yapıya yöneltmiştir. Bu süreçte Osmanlı Devleti, imparatorluğun bütünlüğünü korumak amacıyla çeşitli siyasal ideolojileri benimsemiştir. İlk olarak Osmanlıcılık düşüncesiyle farklı milletleri ortak bir yurttaşlık zemini üzerinde birleştirme hedeflenmiş, Meşrutiyet'in ilanı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yükselişi bu anlayışı desteklemiştir (Birgen, 2017: 133). Ancak Balkan Savaşları ve bazı Balkan ülkelerinin bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle bu fikir zayıflamış; yerine Halifelik kavramı etrafında şekillenen İslamcılık ideolojisi ön plana çıkmıştır. İslamcılık, özellikle Trablusgarp, Hindistan, Ortadoğu ve Uzakdoğu'daki ayrılıkçı hareketlere karşı bir direnç geliştirmeye çalışsa da, Müslüman Arapların Birinci Dünya Savaşı sürecinde Halifelik çağrılarını kayıtsız kalmaları bu ideolojinin de etkisini yitirmesine yol açmıştır (Yücel, 2020: 505-507). Nihayetinde, Türkçülük akımı İttihat ve Terakki'nin etkisiyle öne çıkmış ve Türk kimliği temelinde bir ulus-devlet inşası düşüncesini savunmuştur.

Bu ideolojik dönüşüm süreciyle birlikte, merkezileşme çabaları daha da hız kazanmış ve Osmanlı yönetimi, daha önce yerel güçlerle denge kuran yapıları tasfiye etmiştir. Nitekim II. Mahmud döneminde Sened-i İttifak'ın tek taraflı olarak feshedilmesi, bu eğilimin önemli bir göstergesidir. Merkezileşmenin artması, aşiretler ve yerel ağaların etkisinin zayıflatılmasına yol açarken, bu durum uzun vadede Kürt sorununun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu tarihten itibaren başlayan ayaklanma ve isyanlar, Türk modernleşme süreciyle paralel bir seyir izlemiş ve Kürt toplumunun merkeze karşı geliştirdiği siyasal direnişin tarihsel temelini oluşturmuştur (Onay, 2016: 227-229).

Osmanlı Devleti'ndeki ayrılık hareketleri, I. Dünya Savaşı öncesinde başlamıştır. Savaş sırasında ve sonrasında, her millet Osmanlı toprakları üzerinde kendi hakkını savunma iddiasıyla ayrılıkçı düşünceler doğrultusunda isyanlar çıkarmaya başlamıştır. Milliyetçilik akımının ortaya koyduğu 'ayrılıkçılık' ideolojisi ile I. Dünya Savaşı sonrası ABD Başkanı Wilson'ın ulusların kendi kaderini tayin hakkı ilkesi, çok milletli Osmanlı Devleti'nde ayrılıkçı hareketlerin hız kazanmasına neden olmuştur. Wilson İlkeleri, imparatorlukların sonunu getirerek yeni ulus-devletlerin kurulmasını meşrulaştırmış ve bu süreçte Kürtlerin de bağımsızlık talebi ve farklı kimlik arayışları hız kazanmıştır (Üste, 2014: 40-41).

Ancak Kürt milleti, Anadolu'nun işgali tehdidi karşısında diğer milletlerden farklı olarak, Avrupalı büyük devletlerin kışkırtmalarına kapılmayarak bir birliktelik sergilemiştir; bu birliktelik 'kader birliği' olarak adlandırılmıştır (Okur, 2005: 92). Döneme ait kaynaklarda da bu birlikteliğin yansımaları görülmektedir. Örneğin, Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'dan Kazım Karabekir Paşa'ya çektiği telgrafta Kürt-Türk birlikteliğine vurgu yapılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, telgrafında, "Ben Kürtleri ve hatta bir özkardeş olarak tekmili milleti bir nokta etrafında birleştirmek ve bunu cihana göstermek karar ve azmindeyim" ifadelerini kullanmıştır (Erdoğan ve Coşkun, 2009: 8).

Milli Mücadele döneminde, Kürt ve Türk milletleri arasında birleştirici bir gücün varlığı belirgindir. Yurtseverlik kavramı çatısı altında, Anadolu topraklarının savunulması amacıyla farklı milletler bir araya

getirilerek birlik oluşturulmaya çalışılmıştır (Erdoğan ve Coşkun, 2009: 9; Aslan, 2018: 37). Milli Mücadeleyi yöneten kadro, etnik ayrımcılık yaratabilecek söylemlerden kaçınmış; hatta TBMM’de ayrımcılık içeren ifadeler kullanıldığı zaman, Meclis’in herkes için olduğu sık sık vurgulanmıştır. Mustafa Erdoğan ve Vahap Coşkun, ‘Türkiye’nin Kürt Meselesi’ adlı makalelerinde bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Milli mücadelenin fiili olarak başarıya ulaştığı bir dönemde, kurulacak yeni devletin nasıl biçimlendirileceğinin tartışıldığı günlerde, Ocak 1924’te Mustafa Kemal yaptığı basın toplantısında kendi yaklaşımını şöyle özetlemektedir: “Kürtlük adına bir sınır çizmek istersek Türklüğü ve Kürtlüğü mahvetmek gerekir... başlı başına bir Kürtlük düşünmektense, bizim Teşkilatı Esasiye Kanunu gereğince zaten bir tür yerel özerklikler oluşturulacaktır. O halde hangi livanın halkı Kürt ise, onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir. ...Şimdi TBMM hem Kürtlerin, hem de Türklerin yetki sahibi vekillerinden oluşmuştur ve bu iki unsur bütün çıkarlarını ve kaderlerini birleştirmişlerdir.”

Bu anlayışın terk edilmesi, devletin kurucu elitlerinin “milliyetçilik” ve “laiklik” çatısı altında şekillendirdiği, diğer kimlikleri içinde eritmeyi amaçlayan “vatandaşlık” kavramını benimsemesiyle gerçekleşmiştir. Tek partili döneminin baskıcı politikaları, “tek kimlik” anlayışını hakim kılarak Kürt kimliğinin sorun olarak algılanmasına zemin hazırlamıştır. Cumhuriyet öncesi ve 1930’lara kadar uzanan ayaklanmaların etno-politik bir içerik taşıdığı görülmekle birlikte, bu hareketlerin sadece etnik temelde egemenlik talebi ve milliyetçilik etkisiyle geliştiğini söylemek eksik olur (Kurubaş, 2008: 33). Sorunun derinleşmesinde temel etken, tek parti döneminde Kürt kimliğinin yok sayılmasıdır. Osmanlı’dan miras kalan din, dil ve kültürel çeşitlilik, toprakların parçalanmasına yol açan faktörlerden biri olarak görülmüş ve bu durum dönemin politikalarının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Bu nedenle Kürt sorunu öncelikle bir güvenlik meselesi olarak algılanmış ve baskıcı yöntemlerle çözülmeye çalışılmıştır (Politika Akademisi, 2019).

1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin kurulmasıyla başlayan milli mücadele süreci, 1923’te Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle devam etmiş ve Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde modern ulus-devlet inşası hız kazanmıştır. Ancak bu süreçte, 1924 Anayasası’nın ardından ulusal bütünlüğü pekiştirmeye yönelik politikalar kapsamında, Kürt kimliğinin kamusal alandaki ifadesi sınırlandırılmış; Kürtçe eğitim ve yayın faaliyetlerine kısıtlamalar getirilmiştir. Ayrıca, büyük-küçük yerleşim birimlerinin Kürtçe isimleri değiştirilmiş, yenidoğan bebeklere Kürtçe isim verilmesi yasaklanmış ve sokakta Kürtçe konuşmak engellenmiştir. Mustafa Kemal Atatürk de bu dönemde “Bölücülük asla kabul edilmez” ifadeleriyle tek ulus anlayışını güçlü şekilde vurgulamıştır. Örneğin, 20 Mart 1920’de Birinci Kolordu Kumandanlığı’na gönderdiği telgrafta bu kararlılık açıkça görülmektedir (Anadolu Ajansı, 2020). Bu anlayış, Cumhuriyet’in kuruluş sürecinde uygulanan asimilasyon politikalarının temelini oluşturmuştur.. Bu politikalar sonucunda Kürtler toplumda ‘sağır ve dilsiz’ bir konuma itilmiştir (Erdoğan ve Coşkun, 2008: 10-18).

Cumhuriyet’in ilk yıllarında, tek parti yönetimi altında devlet, Kürt kimliğini "Türkçe konuşmayan vatandaşlar" olarak tanımlamış ve bu kimliğin ifade edilmesini yasaklamıştır. Bu dönemde Kürtler üzerindeki baskılar sistematikleşmiş, yer yer isyanlar çıkmıştır. 1965 yılına kadar devlet politikası, etnik kimliklerin bastırılması ve homojen bir Türk ulusu yaratılması yönündeydi. Bu süreçte, devletin ideolojik ve baskı aygıtları aracılığıyla Kürt coğrafyasında yoğun bir kimlik inşası çabası yürütülmüştür. Tek parti döneminde etnik farklılıkların bastırılması, homojen bir ulus inşasının temel unsurlarından biri haline gelmiştir (Gökalep, 2022: 138-139).

1960’lı yıllar, Türkiye’de demokratikleşme çabalarının arttığı ve sol düşüncenin toplumsal ve siyasal alanda etkisini hissettirdiği bir dönemdir. 1961 Anayasası’nın tanıdığı görece özgürlükçü ortam

sayesinde farklı kimliklerin ifade edilmesi mümkün hâle gelmiştir. Bu süreçte Kürt kimliği de daha görünür olmaya başlamış; özellikle sol hareketler Kürt meselesini gündeme taşımıştır. Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve Yön dergisi gibi sol oluşumlar, Kürt meselesine dair ilk politik tartışmaları başlatan platformlar olmuş ve bu tartışmalar, Kürt kimliğinin yeniden tanımlanmasında etkili olmuştur. Ancak, devletin Kürt kimliğine yönelik baskıcı politikaları bu dönemde de devam etmiştir. Kürtçe yayınlar ve dernekler çeşitli yasal bahanelerle kapatılmış, Kürt dili ve kültürü üzerindeki baskılar sürmüştür. Bu durum, Kürt siyasi hareketlerinin tam anlamıyla örgütlenmesini engellemiş ve hareketlerin daha çok sol yapılar içinde yer almasına neden olmuştur. 1960'lı yıllarda Kürt hareketi, sol ideolojilerle etkileşim içinde gelişmiştir. Marksist-Leninist çerçevede şekillenen Kürtçülük akımı, her geçen gün daha da büyümüş ve bu dönemde Barzani hareketinin Irak'taki etkisiyle birlikte Türkiye'deki Kürt hareketi de güç kazanmıştır (Akkurt, 2019: 326-329). Bu dönemde, Kürt kimliğinin ifade edilmesi ve Kürt sorununa dikkat çekilmesi, hem sol hareketlerin hem de Kürt aydınlarının çabalarıyla mümkün olmuştur. Ancak devletin baskıcı politikaları nedeniyle bu çabalar sınırlı kalmış ve Kürt siyasi hareketleri henüz tam anlamıyla örgütlenememiştir.

1980 askeri darbesi, Türkiye'nin politik yapısında sert kırılmalara yol açtı. Darbe sonrası hazırlanan 1982 Anayasası ile Kürt siyasi ve kültürel hakları daha da kısıtlandı. Dil yasakları, siyasi faaliyetlerin engellenmesi ve sıkı güvenlik politikaları yoğunlaştı. Bu sert uygulamalar, Kürt siyasi hareketlerinin yer altına itilmesine sebep oldu. 1982 Anayasası ile birlikte baskıcı politikaların artması ve ifade özgürlüğünün ciddi şekilde kısıtlanması, Kürt sorununun daha da derinleşmesine yol açtı. Ancak bu sürecin öncesinde, çok partili döneme geçişle beraber demokratikleşme çabalarının hız kazanması, Kürt sorununun temsili ve anlaşılması açısından önemli bir ivme sağladı. Özellikle 1965 sonrasında, Kürt kimliği bilinci ve ideolojisinin kendini ifade etme arayışı, aydınlar ve üniversiteli öğrenciler tarafından sol akımlarla birlikte yürütülmeye çalışıldı (Kurubaş, 2008: 33; Turan, 2020: 220).

1980 Darbesi sonrasında halkın kendini ifade etme isteği parlamentoda gündeme gelmiş; birçok siyasi partinin programları, bildirileri ve raporlarında Kürt meselesi yer almaya başlamıştır. 1980 darbesi sonrası kapatılan siyasi partilerin mirasçısı olarak SHP (Sosyal Demokrat Halkçı Parti) ortaya çıkmış ve 1990'larda Kürt sorununa yönelik daha açık bir yaklaşım sergilemiştir. Bu dönemde, özellikle 1990'larda devlet politikalarında bazı reform girişimleri gündeme gelmiş olsa da, çatışmalar ve sert güvenlik politikaları devam etmiştir. 1990 sonrası kurulan partiler arasında ise Kürt kimliğini temsil eden partilerin açılması, bu sürecin somut örnekleri olmuştur. Ancak Kürt realitesinin Türk siyasetinde tanınma çabaları, kurucu elitlerin tereddütleri nedeniyle engellerle karşılaşmıştır. Kurucu elitler ile aynı görüşü paylaşan milliyetçi ve laik kesimler, Kürtlerin parlamentoda temsil edilme girişimlerinin ayrılıkçı hareketlere zemin hazırlayacağı endişesini taşımışlardır. Bu sebeple, Kürtleri temsil etmeyi amaçlayan partiler üzerinde seçim barajlarıyla engellemeler oluşturulmuş; barajı aşan partiler ise hem Kürt halkını temsil ettikleri gerekçesiyle hem de terör örgütleriyle bağlantılı oldukları iddiasıyla kapatılmıştır. Bu durum, Kürt halkının temsil sorununu daha da derinleştirmiş ve terör örgütleriyle yakınlaşmayı meşrulaştırma çabalarına zemin hazırlamıştır. Sonuç olarak, Türk siyasetindeki temsil sorununu çözüm olarak gören bazı kesimlerde, PKK adlı silahlı terör örgütü ile özdeşleşme eğilimi artmıştır (Erdoğan ve Coşkun, 2008: 14).

90'lı yıllar sonrasında sosyal demokrat siyasal anlayışların hakimiyeti ile neo-liberalizmin farklı kimliklerin temsiline yönelik getirdiği anlayış, sol kesimdeki partiler arasında ortak çalışmalar yürütme çabasını doğurmuştur (Bezci, 2022). Bu bağlamda, 1980 darbesi sonrası kurulan Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin (SHP), Kürt sorununa ilişkin yaptığı açıklamalar ve hazırladığı raporlar önemli bir yer tutmaktadır. SHP, sadece kendi parti bünyesinde değil, aynı zamanda Kürt kimliğinin temsili olarak

ortaya çıkan partilerle de ortak çalışmalar yapmaya çalışmıştır.

1990’lı yıllardan sonra çıkarılan 3821 sayılı yasa ile kapatılan partilerin eski isimlerinin kullanılmasına izin verilmiş ve bu sayede partilerin yeniden kurulmasının önü açılmıştır. Bu süreçte Deniz Baykal, CHP kadrosunu yeniden toplama çabası içine girmiş ve “yeni sol” vurgusu yapmıştır (Şen ve Altın, 2019: 445). Baykal’ın hedeflediği bu “yeni sol” anlayış, farklı siyasi kimlikleri içinde barındıran ve sosyal demokrat ideolojiye sahip bir siyasal çerçeveye işaret etmektedir. Bu yeni siyasi anlayışla CHP’yi tekrar toplamak ve partinin ideolojik çerçevesini netleştirmek amaçlanmıştır.

Nitekim Baykal’ın bu vizyonla yeniden topladığı CHP, 1999 yılında Kürt realitesinin tanınmasına yönelik bir rapor yayımlamış ve SHP ile bu konuda ortak faaliyetler yürütmeye çalışmıştır. Ancak Karakaş’ın da vurguladığı üzere, bu girişimler çoğunlukla sözde kalmış, uygulamaya dönük somut sonuçlar doğurmamıştır (Karakaş, 2009: 25).

2000’li yılların başı, partilerin siyasi anlayışlarında önemli değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Küreselleşmenin etkisiyle popülist düşüncenin yükselişi, henüz Kılıçdaroğlu’nun aktif siyasete girmesinden önce, Deniz Baykal’ın söylemlerinde kendisini göstermeye başlamıştır. 2002 seçimlerinde, sağ muhafazakar bir partinin iktidara gelmesi, CHP’nin geleneksel seçmen tabanının daralmasına ve parti politikalarında dönüşüm ihtiyacına işaret etmiştir. Bu seçimler, CHP’ye milliyetçi-muhafazakar söylemin siyasette ağırlık kazandığını ve ortanın solu ya da merkez-solun parti için dar bir alan oluşturduğunu göstermiştir (Kumbaracıbaşı, 2014: 60). Böylelikle, Kılıçdaroğlu’nun da sonraki dönemde uygulamaya çalışacağı ‘kucaklayıcı’ politikaya duyulan ihtiyaç ortaya çıkmıştır.

Bu bağlamda, Kürt sorunu ve sosyal demokratik politikalar alanında sağa yakın bir dil tercih edildiği gözlemlenmiştir (Şen ve Altın, 2019: 438). Öncelikle, Deniz Baykal’ın kuruculuğunu üstlendiği ve “yeni sol” olarak tanımlanan CHP ve SHP’nin benimsediği sosyal demokrat anlayışın temel özellikleri incelenmelidir. Ardından, partinin siyasi yönelimindeki değişimle birlikte sol popülizme doğru kayışta Kılıçdaroğlu’nun tutumu analiz edilmelidir. Bu iki anlayışın Kürt sorununa yönelik yaklaşımları, çözüm önerileri ve uygulamaları farklılık göstermekte olup, mevcut Kürt sorununun anlaşılmasına önemli katkılar sağlamaktadır (Karakaş, 2010).

3. BAYKAL CHP’SİNDEKİ ‘YENİ SOL’ ANLAYIŞTAN, KILIÇDAROĞLU CHP’SİNDEKİ SOL POPÜLİZM ANLAYIŞINA DOĞRU

Türkiye siyasetinde CHP, uzun yıllardır sol siyasetin temsilcisi olarak önemli bir konuma sahiptir. Ancak, parti içerisindeki sol anlayış zaman içinde farklı evrelerden geçmiştir. Deniz Baykal liderliğindeki CHP döneminde, partinin ideolojik duruşunda “Yeni Sol” anlayışının öne çıktığı görülürken; bu anlayış, parti içi modernleşme ve sosyal demokrat bir çizginin güçlendirilmesi amacı taşımıştır. Bununla birlikte, Kemal Kılıçdaroğlu’nun genel başkanlığı döneminde CHP’de farklı bir sol strateji benimsenmiş ve bu süreçte “sol popülizm” olarak tanımlanabilecek yeni bir yaklaşım öne çıkmıştır. Bu yeni anlayış, hem geniş halk kitlelerine hitap etmeyi hem de parti tabanını genişletmeyi hedefleyen, lider odaklı ve halkla kurulan doğrudan iletişimle karakterize edilen bir yöntem olarak dikkat çekmektedir.

Bu bölümde, Baykal döneminde ortaya çıkan Yeni Sol anlayış ile Kılıçdaroğlu döneminde benimsenen sol popülizm stratejisi arasındaki ideolojik ve siyasal dönüşüm ele alınacak; iki dönemin CHP’sinin sol siyasete yaklaşımları, söylemsel ve pratik farklılıkları bağlamında değerlendirilecektir.

3.1. “Yeni Sol” Anlayışının Gelişimi ve Değişimi

1980 darbesi sonrası kapatılan siyasi partilerin 1990 yılında yeniden açılabilmesi, Türkiye siyasetinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. SHP-DYP koalisyonunun aldığı karar doğrultusunda, kapatılan partilerin eski isimleriyle tekrar faaliyet gösterebilmesi sağlanmıştır. Bu gelişme, Deniz Baykal’ın CHP’yi yeniden toplama girişimlerine zemin hazırlamıştır. 1992 yılında yeniden yapılandırılan CHP, önceki CHP politikalarından farklı olarak “Yeni Sol” anlayışını benimsemiş ve bu yönelim parti programları ile söyleminde açıkça görülmüştür. Baykal’ın CHP’sinin kökenlerine bakıldığında, 1960’larda etkili olan sosyal demokrat geleneklerin siyasetini şekillendirdiği görülmektedir. Ancak 1995 yılında kabul edilen parti tüzüğünde, sosyal demokrat anlayış işçi sınıfı ile sınırlı kalmayıp küçük memurlar ve üretim sektöründeki diğer kesimleri de kapsayan geniş bir siyasi temsil hedefi ortaya konmuştur. Bu, CHP’nin hedef kitlesini genişletme ve kapsayıcı bir çizgi izleme çabasının göstergesidir. Partinin bu dönemde özellikle İngiltere ve Almanya’daki “Yeni Sol” partilerden etkilenecek politikalarını şekillendirdiği dikkat çekmektedir (Canyaş, 2015: 18).

Ancak zamanla Baykal dönemi CHP’si sosyal demokrat çizgiden uzaklaşmış, daha dar bir seçmen kitlesine hitap eder hale gelmiş ve sosyal demokrat ilkelere yönelik sapmalar yaşanmıştır. Bu durum seçmenlerde hayal kırıklığı yaratmış ve partinin tabanında belirgin kayıplara yol açmıştır (Özbudun, 2003: 75). Dolayısıyla, CHP’nin bu tutumu, parti içi dönüşümler ve siyasi strateji değişiklikleri bağlamında seçmen desteğinin azalmasının önemli nedenlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Deniz Baykal, CHP’yi yeniden yapılandırırken sosyal demokrat anlayışı partinin temel siyaset çizgisi olarak benimsedi. Ancak bu anlayış, Baykal’ın ortaya çıkardığı yeni bir olgu değil, öncesinde var olan ve gelişen bir geleneğin devamı niteliğindedir. Sosyal demokrat düşünce, özellikle 1980 darbesi sonrası kapatılan partilerin devamı sayılan Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ve CHP içindeki geçmiş sosyal demokrat unsurlar tarafından şekillendirilmiştir.

CHP, 1960’lara kadar daha çok Atatürkçü, devletçi ve halkçı bir çizgide konumlanırken, 1960’larla birlikte sosyal demokrat söylemi benimseyerek önemli bir ideolojik dönüşüm geçirmiştir. 1980’lerde ise SHP, sosyal demokrat siyasi geleneğin önemli temsilcisi olmuş, bu geleneği taşımıştır. Baykal, 1992’de SHP ile CHP’nin birleşmesini sağlayarak, sosyal demokrat mirası yeniden CHP çatısı altında toplamıştır. Bu birleşmeyle Baykal dönemi CHP’si, geçmiş sosyal demokrat etkilerle şekillenen bir gelenekten hareket ederek, özellikle “Yeni Sol” söylemi çerçevesinde partiyi daha geniş kitlelere hitap edecek şekilde dönüştürmeyi amaçlamıştır.

Sosyal demokrasi, 19. yüzyıldan itibaren işçi sınıfının taleplerini temel alan ve siyasi bir ideoloji olarak gelişen bir anlayıştır. Türkiye’de ise sosyal demokrasi, Bülent Ecevit döneminde siyasi arenaya daha belirgin bir şekilde girmiştir; ancak bu kavram, öncesinde özellikle akademisyenler ve gençlik grupları arasında tartışılmakta ve şekillenmekteydi (Kurubaş, 2008: 33). Türkiye’de sosyal demokrasinin yer bulmaya çalışması, özellikle tek partili dönemde kaybedilen seçmen gruplarını yeniden kazanma amacıyla ilişkilendirilebilir. Böylece sosyal demokrasi, geniş toplumsal kesimleri kapsayacak bir siyasi programın geliştirilmesine zemin hazırlamıştır.

Özünde sosyal demokrasi, Marxist söylemlerin bazı görüşlerinin yanlışlığına ve yarattığı şiddet ortamına yönelik eleştiriler sonucunda evrilmiş ve dönemin liberal anlayışı ile uzlaşma çabası olarak değerlendirilebilir (Canyaş, 2015: 9-11; Örmeci, 2017). Sosyal demokrasi, Marxist geleneğin emekçi sınıfların çıkarlarını savunma temelini benimserken, farklı toplumsal ve ekonomik kesimler arasında adil bir denge kurmayı amaçlar. Bu denge, demokratik süreçler ve hukuk devleti ilkeleri çerçevesinde sağlanmaya çalışılır; böylelikle sosyal adalet ve eşitlik ilkeleri, çoğulcu ve katılımcı siyaset anlayışı ile

bütünleşir. Klasik Marxist düşüncedeki devrimci yaklaşım yerine, sosyal demokraside evrimci ve reformcu bir yaklaşımın ön planda olduğu görülmektedir.

Sosyal demokrasi, özü itibariyle bürokratik elitleri bünyesinde barındıran bir parti olan CHP ile örtüşme zorluğu yaşamıştır. Çünkü CHP, kuruluşundan itibaren halkın tüm kesimlerine değil, belirli bir grubuna hitap etmiş; partinin kadroları ise halkın doğrudan temsilcilerinden çok, bürokratik elitler ve askerî unsurlar tarafından şekillendirilmiştir. 1950 sonrası çok partili dönemin başlaması ve bu dönemdeki halk hareketleri, seçmenlerin CHP’ye olan desteğinin başka partilere yönelmesine neden olmuş, CHP’nin toplumsal tabandaki etkisi azalmıştır. 1970’lerde ise Bülent Ecevit, bu durumu değiştirerek partiyi halkla yeniden bütünleştirmeyi amaçlamış ve “ortanın solu” anlayışıyla CHP’nin siyasi yönelimini yeniden inşa etmiştir. Ecevit’in yakınlığı sosyal demokrasi anlayışı, Marxist teorinin devrimci hedeflerinden ziyade evrimci bir değişim sürecini savunmuş, böylece CHP’nin devletçi yapısından farklı bir ideolojik zemin oluşturmayı amaçlamıştır. Ancak sosyal demokrasi ile CHP’nin elitist yapısı arasındaki uyumsuzluk, bu yönelimlerin başarılı olmasını engellemiştir. Çünkü Ecevit, halkla bağ kurmaya çalışsa da, partinin merkezinde hâkim olan devletçi siyasi kadro, onun devletçi özünü tamamen terk etmesini engellemiştir (Alpman, 2013: 32).

1980 darbesi sonrasında hız kazanan sosyal demokrat anlayış, CHP’nin SHP ile özellikle Kürt sorunu ve Kürt realitesi bağlamında ortak hareket etme girişimlerini de beraberinde getirmiştir. Ancak, sağ-muhafazakar düşüncenin ve İslamcı kimlikli partilerin iktidar üzerindeki etkisinin artmasıyla birlikte, CHP’nin siyasi çizgisi, Baykal’ın yeniden toparlama çabaları doğrultusunda “Yeni Sol” eksenine doğru kaymıştır.

Yeni Sol” anlayışı, Deniz Baykal ve İsmail Cem’in ortak çalışmalarıyla kaleme alınan bir kitapta detaylı olarak açıklanmaktadır. Bu anlayışın eski soldan farkı, dönemin siyasi koşullarını dikkate alarak daha pragmatik ve politika üretmeye odaklı bir yaklaşım geliştirilmesi gerektiği düşüncesidir. Sosyal demokrasi anlayışından bir farklılaşma hedefleyen bu yeni perspektif, Baykal (1994: 3) tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: “CHP, tüm topluma refah götürmeyi amaçlarken, özgürlük ve eşitlik ideallerinin bütünlüğünde, sosyal demokrat anlayışların zemininde, geleceğin barışçı ve üretken Türkiye’sini yeniden kuracaktır.” Bu dönemde CHP, çok partili dönemin getirdiği topluma ulaşma hedefini sürdürmektedir. Özgürlük ve eşitlik vurguları, dönemin yükselen kimlik siyaseti bağlamında yorumlanabilirken, sosyal demokrat anlayışın parti içerisinde temel teşkil ettiği görülmektedir. “Yeni Sol” olarak tanımlanan bu yaklaşım, yenilik ve değişim arzusunun yanı sıra sosyal demokrasiye vurgu yapmaktadır.

Baykal döneminin ilk yıllarında, iktidara giden yolun sosyal demokrasi olduğu düşüncesi ağırlık kazanmıştır. 2 Şubat 2013 tarihinde gerçekleştirilen CHP Grup Toplantısı’nda da Baykal, partinin yenilenmesi gerektiğini vurgulayarak, Türkiye’nin yenilenmesinin yolunun CHP’nin yenilenmesinden geçtiğini ifade etmiş ve bu değişimin kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir (Alpman, 2013). Bu yenilik vurgusu, Baykal döneminin başlarındaki siyasi söylemin temelini oluşturmuş ve Baykal tarafından “Değişim ve yenileşme, solun bizatihi kendisidir” şeklinde ifade edilmiştir. Baykal’ın benimseyip uygulamaya çalıştığı siyasi anlayış, sosyal demokrasinin ekonomik yaklaşımlarına yenilik getirmiş; Baykal, bu anlayışla “sadece eşit paylaşan değil, aynı zamanda üreten bir ekonomi” gerekliliğini ön plana çıkarmıştır (Akkır, 2015: 78; Giddens, 2000: 40–45).

Baykal dönemindeki CHP, 1995 seçimlerinde beklenen başarıyı elde edemeyince, partinin siyasi anlayışı daha merkeziyetçi bir yapıya doğru kaymıştır. 1995 seçimleri sonrasında CHP’de, Ecevitçi ortanın solu anlayışının ve sosyal demokrat değerlerin geri plana itildiği izlenimleri ortaya çıkmıştır (Şen ve Altın, 2019: 447). Baykal’ın partinin kuruluşundaki söylemlerinin zamanla daha devletçi ve laik bir tavra evrilmesi, Kürt sorunu gibi kimlik meselelerinin ötelenmesine yol açmıştır.

1995 seçimlerinin ardından, sosyal demokrat anlayışın partinin oy tabanında beklenen etkiyi yaratamaması, CHP'nin ideolojik ve örgütsel yapısında değişimlere yol açmıştır. 2001 ekonomik krizinden ana muhalefet partisi olarak CHP'nin sorumlu tutulması, partiyi daha da muhalif bir pozisyona itmiştir. 2002 seçimleri öncesinde gerçekleştirilen bir araştırma, partinin sosyal demokratik anlayıştan uzaklaşarak laiklik, üniter yapı ve çağdaş değerler ekseninde siyaset üretmeye ağırlık verdiğini ortaya koymaktadır (Canyaş, 2015: 18). Parti içi siyasetin, bürokratik elitlerden oluşan dar bir kesim tarafından yürütülmesi nedeniyle katılımcı demokrasi ilkelerinin tam anlamıyla hayata geçirilememesi, sosyal demokrasi kavramının tanımı ve söyleminin eksik ve yetersiz ifade edilmesine neden olmuştur (Cem, 2011: 19). Baykal dönemindeki bu daralma, CHP'nin siyasi alanını kısıtlayarak, partinin yalnızca ana muhalefet pozisyonunda kalmasına yol açmıştır. Baykal'ın izlediği içine kapanık siyasi strateji, ortanın solu yaklaşımıyla kazanılması hedeflenen seçmen gruplarının kaybedilmesine neden olmuş; 1990'lı yıllarda yükselen kimlik siyasetinin boşluklarını ise İslamcı ve Kürt hareketleri doldurmuştur (Alpman, 2015: 32). Ayrıca, Baykal dönemi ve sonrasında CHP içinde süregelen ideolojik çatışmalar ile partinin altı oklu ideolojisi arasında yaşanan uyumsuzluklar, partinin ciddi yapısal sorunlarla karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Özellikle, 'irtica' tehdidine karşı kendisini koruyucu bir güç olarak konumlandırıan CHP, siyasetini bu eksen üzerinden inşa etmiştir.

Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana, CHP'nin toplumsal değişime yaklaşımında genellikle tepeden inme bir tavır sergilediği gözlemlenmektedir. Bu tutum, Baykal döneminde de devam etmiş ve partinin daha muhalif bir konuma gerilemesine yol açmıştır. Güneş Ayata, CHP'nin oy kaybını üç temel soruna bağlamaktadır: partinin ideolojisi ve programı ile ilgili sorunlar, örgütsel yapı ve liderlik sorunları ile toplumdan destek sağlayamama (Ayata, 2002: 119; Turan, 2009: 564). CHP, kuruluşundan itibaren bünyesinde farklı ideolojik grupları barındırması nedeniyle ideolojik tutarlılık konusunda zorluk yaşamıştır. Ayrıca uygulanan ve uygulanmak istenen politikaların başarısızlığı, partinin zaman içinde oy kaybetmesine neden olmuştur. DSP-MHP-ANAP koalisyonuna karşı muhalefetini sürdüren CHP, tüm muhalif faaliyetlerine rağmen, 2002 erken seçimlerinde AK Parti'nin tek başına iktidara gelmesiyle bir kez daha başarısızlık yaşamıştır. Parti, sosyal demokrat özelliklerinden uzaklaşarak üniter, laik ve çağdaş değerleri öne çıkarma stratejisi benimsemiş olsa da, 2007 seçim bildirgesinde sosyal demokrat anlayışın izleri görülmektedir. Bu bildirmede, eşitlikçi bir perspektifle insan hakları temelli özgürlükçü ve çoğulcu bir demokrasi hedeflendiği belirtilmiştir (CHP Seçim Bildirgesi, 2007). CHP'deki bu dönüşüm, parti içi siyaset yapısını da etkilemiş; sosyal demokrat söylemle gelen ve toplumsal dönüşüme uyum sağladığını iddia eden Baykal, başlangıçta desteklediği sol aydın ve çevrelerin zamanla dışlanmasına neden olmuştur. Böylelikle, CHP'de yeni bir dönemin başladığı ifade edilmektedir (Ete, 2010: 8). Bu dönemde parti, daha merkeziyetçi, üniter yapıyı ve Cumhuriyet rejimini savunan; laiklik ilkesini ise ön plana çıkaran bir siyasi çizgi benimsemiştir.

1980'li yıllardan önce Türkiye toplumu, resmi ideolojinin etkisiyle daha homojen bir yapı arz ederken; bu dönemde toplumsal farklılıklar kamusal alanda sınırlı biçimde görünür olabiliyordu. 1980'den önce siyasi anlayış sağ veya sol, statükocu veya yenilikçi, devletçi gibi dinamiklerle ifade edilmekteydi. CHP bu dönemi anlayan ve siyasi anlayışını bu yönde oluşturan bir partiyken, 1990 sonrası dönemi doğru okuyamadığı söylenmektedir. 2002 seçimleri ile iktidara gelen AK Parti, bu yeni toplumsal düzeni doğru okurken, CHP ise bu yeni siyasal dinamiklere karşı muhalefet oluşturarak kendisini ana muhalefet partisi olarak var etmeye çalıştı. Baykal'ın siyasi anlayışındaki bu değişim partinin kitle partisi olmak yerine sınıf partisine dönüştürerek halkın tüm kesimindense belirli bir grubu temsil eden parti olmasına sebebiyet vermiştir. Böylelikle daha radikal anlayışta bir siyaset güderek, küçük gruplara hitap etmeye başladığı görülmektedir. Ete'nin yazısında belirttiği üzere CHP, "huzursuz

Kemalistlerin” partisine dönüştü. Yeni bir anlayışla ortaya çıkan ve başlarda toplumsal değişimi göz önüne alarak siyasi hayata atılan Baykal CHP’si, zamanla statükoyu koruyan ve rejim muhafızı bir partiye dönüşmüştür. Bu sebeple, Baykal’ın yarattığı bu belirsiz ortam, partinin politika belirleme konusunda da bir çıkmaza düştüğünü göstermektedir (Ete, 2010: 8-12).

3.2. Kılıçdaroğlu ve Sol Popülizm

Sol popülizm, siyaset teorisinde özellikle Chantal Mouffe gibi düşünürlerin radikal demokrasi anlayışı çerçevesinde yeniden yorumlanmıştır. Geleneksel popülizm tanımlarının ötesinde, sol popülizm halk ve elit karşıtlığını demokratik çoğulculuk ve sosyal adalet vurgusuyla bütünleştirir (Mouffe, 2018: 15-18). Bu yaklaşımda, “halk” homojen bir kitle olarak değil, farklı sosyal gruplardan oluşan geniş bir toplumsal kesim olarak ele alınır ve kapsayıcılık ön plandadır. Sol popülizm, eşitsizlik ve dışlanma karşısında dayanışma ile demokrasi arasındaki ilişkiyi güçlendirmeyi amaçlar; böylece, neoliberal küreselleşmenin yol açtığı toplumsal parçalanmaya karşı demokratik dönüşümü savunur (Mouffe, 2018: 22-24; Fedayi & Yıldırım, 2021: 98-100). Sağ popülizmin milliyetçilik ve ırkçılıkla sınırlandırılabilirlik dışlayıcı söylemlerine karşılık, sol popülizm çoğulculuğu ve farklı kimliklerin siyasi temsilini savunarak demokratik siyasetin yeniden şekillenmesine katkı sağlar (Bora, 2019). Bu nedenle, Türk solunun popülizmi değerlendirmesi, sadece toplumsal değişimlere uyum sağlamak değil, aynı zamanda daha kapsayıcı, adil ve demokratik bir siyasi alan oluşturma yönünde stratejik bir tercihtir.

Türk solu ile popülizmin tanışması, 1970’li yıllarda kendini göstermeye başlamıştır. Ecevit’in “ortanın solu” anlayışıyla şekillenen siyasetinde, CHP’nin kuruluşundan itibaren sürdürdüğü bürokratik elit siyasetinden uzaklaşarak, halkın dilinden anlayan ve daha kapsayıcı bir siyasi yaklaşım benimsenmiştir. Ancak, gerçek anlamda popülist siyasetin izleri, Kemal Kılıçdaroğlu’nun parti genel başkanlığı döneminde belirginleşmiştir. Bu dönemde, siyasi arenada sol siyaset cephesinde yer alan bireylerin, sol popülist anlayışa daha ılımlı yaklaştığı görülmektedir (Fedayi ve Yıldırım, 2021: 103). Ayrıca, 2018 yılında Murat Belge ile yapılan bir söyleşide yer alan “popülist olmayalım ama popüler olmayı da bilelim” ifadesi, CHP’nin geleneksel yapısından tamamen vazgeçmese de toplumsal değişimlere uyum sağlama çabasının bir göstergesidir (Yanık, 2018: 46).

Toplumsal değişimlerin CHP üzerindeki etkisi, partinin siyasi sistem içerisindeki konumunu koruyabilmesi ve iktidar olabilmesi için popülist siyasetin önemini kabul etmesi gerektiğinin anlaşılmasıyla ortaya çıkmıştır. Kemalist halkçılık ilkesiyle hesaplama ve bu ilkenin yeniden anlamlandırılması bağlamında popülizmin önemi vurgulanmıştır (Erdoğan, 2008: 263; Fedayi ve Yıldırım, 2021: 103). CHP, halkçılık ilkesi doğrultusunda uyguladığı politikalar sonucunda kaybettiği seçmen desteğini, daha kapsayıcı bir siyaset anlayışı benimseyerek ve sol popülizmin temel parametrelerinden yararlanarak yeniden kazanabileceğini düşünmektedir. Neo-liberal politikaların bir sonucu olarak toplum, farklı gruplara bölünmüş; siyasi temsilciler ise bu grupların sorunlarını anlamakta yetersiz kalmış ve giderek toplumu anlama kapasitesinden uzaklaşmıştır. Bu politikaların küresel boyut kazanmasıyla birlikte, sol popülist politika demokratik dönüşümün gerekliliğini ön plana çıkarmıştır (Mouffe, 2019: 51–67). Sol popülist politikaların demokratik dönüşümü ulus-devlet çerçevesinde değerlendirmesi, sağ popülizme ait milliyetçilik ve kimi durumlarda ırkçılık olarak da nitelendirilebilecek bir söyleme doğru kaymaya neden olabilmektedir (Bora, 2019). Bu süreç, CHP içerisinde, özellikle bürokratik elit grup ile parti içi çatışmaların yaşanmasına yol açmıştır.

Popülizmin CHP’de benimsenmesi, partinin geleneksel bürokratik elit yapısıyla çatışmalara yol açmıştır. CHP’nin uzun süredir “elitist” ve “halktan kopuk” algısıyla mücadele ettiği bir ortamda, popülist söylem içindeki “elit karşıtlığı” anlayışı, parti içi farklı fraksiyonlar arasında ideolojik

gerilimleri artırmıştır. Bu durum, partinin ideolojik kimliği ve siyasal stratejileri üzerinde tartışmalara neden olurken, popülist siyasetin sürdürülebilirliği ve kapsamlı toplumsal temsil gücü konusunda da soru işaretleri yaratmaktadır (Fedayi ve Yıldırım, 2021: 96-102). Ayrıca, popülizm bazı eleştirmenlerce, siyasal söylemde basitleştirmelere ve kutuplaşmalara yol açan bir yaklaşım olarak değerlendirilmekte; CHP özelinde ise bu durum, partinin orta sınıf ve laik seçmen tabanının kaygılarını artırabilmektedir. Bununla birlikte, popülist siyasetin gerekliliği, özellikle AK Parti'nin popülist söylemle kazandığı başarı karşısında CHP için stratejik bir zorunluluk olarak görülmüş ve parti içindeki bu gerilimlere rağmen devam ettirilmiştir (Aslan, 2019).

Türk solu açısından popülizmin önemi bu noktada ortaya çıkmaktadır. Popülizm aracılığıyla, 1950'den itibaren kaybedilen seçmen kitlesine ve sağ siyasetçilerin ulaşamadığı kesimlere erişim sağlanabilir. Bu nedenle, popülist siyasi anlayış sadece sağ siyasetçilere özgü olmamalı, Türk solu da bu kavramı değerlendirmelidir. Sağ partilerin yakın tarihine bakıldığında, solun toplumsal değişimleri tam anlamıyla kavrayamaması nedeniyle bu boşluğu doldurarak iktidara geldikleri görülmektedir. Geleneksel ideolojilerin siyasal alandaki etkinliklerini yitirmeye başladığı ileri sürülmüştür. Türk solu, popülizme bu perspektiften bakarak siyasal alanda popülist adımlar atmayı denemiştir. Popülizmi “halkın dilini bilme” olarak tanımlayan Belge, popülizmin bir ideoloji, iktisadi anlayış veya siyaset yapma tarzından farklı olduğunu belirtmektedir (Yanık, 2018: 46). Halk dilinin bilinmesiyle birlikte, sosyalist politikaların ulaşamadığı sorunlara erişilebileceği düşünülmektedir. Çünkü son yıllarda halk ile Türk solu arasındaki kopukluğun giderilmesi için bir köprüye ihtiyaç duyulmakta ve bu köprünün popülist anlayışla kurulabileceği değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, sol anlayışta iktidara en yakın parti olarak görülen CHP'nin, sol popülist bir strateji benimseyip benimseyemeyeceği sorusu gündeme gelmekte; 2010 yılında yaşanan genel başkan değişikliği ise bu anlamda bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir (Fedayi ve Yıldırım, 2021, 108).

Kemal Kılıçdaroğlu'nun CHP Genel Başkanlığı ile başlayan süreçte, popülist siyasal söylem doğrultusunda “halk” vurgusu ön plana çıkarılırken, “elit” karşıtlığına dayanan bir siyasi anlayış benimsenmeye çalışılmıştır. CHP'nin kuruluşundan itibaren “halktan kopuk,” “elitist” ve “bürokratik elit” bir grup olarak algılanması nedeniyle, öncelikli hedef bu algıyı değiştirmek olmuştur. 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimi'nde CHP tarafından aday gösterilen Muharrem İnce için yürütülen seçim kampanyası, popülizm ekseninde şekillenmiştir.

Kemal Kılıçdaroğlu'nun genel başkanlığı döneminde CHP'nin siyasal söyleminde popülist unsurlar belirginleşmiştir. 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimi'nde CHP'nin adayı Muharrem İnce için yürütülen kampanya, halkın sorunlarına doğrudan değinen, “elit karşıtlığı” ve “halk vurgusu” üzerine kurulan bir strateji izlemiştir. Bu seçim kampanyası, CHP'nin geleneksel elitçi imajını aşmaya ve halkla daha güçlü bir bağ kurmaya yönelik somut bir örnek olmuştur. 2019 Mahalli İdareler Seçimleri'nde ise, AK Parti'nin genel seçimlerde birinci çıkmasına rağmen CHP'nin büyükşehirlerin çoğunda kazanması, sol popülizmin yerel siyasette etkili olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlar, popülist siyaset anlayışının CHP içinde giderek daha fazla benimsenmesine ve farklı sol fraksiyonlar arasında popülizme dair tartışmaların yoğunlaşmasına zemin hazırlamıştır. Kılıçdaroğlu'nun “Yeni CHP” ve “Herkes için CHP” söylemleri, partinin kapsayıcı ve demokratikleşme yönündeki popülist stratejisinin temel taşlarını oluşturmaktadır (Uysal, 2011; Ciddi ve Esen, 2014).

Kemal Kılıçdaroğlu'nun genel başkanlığı, CHP'nin sadece liderlik değişikliğini değil, aynı zamanda ideolojik bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir. ‘Yeni CHP’ söylemiyle, Baykal döneminde görülen milliyetçi eğilimler, AB karşıtlığı ve parti içindeki elitist tutumlara karşı köklü bir değişim hedeflenmiştir (Uysal, 2011). Kılıçdaroğlu, popülizmin demokratikleşme, sosyal adalet ve kapsayıcılık ilkeleriyle

buluşması gerektiğini savunmuş ve Chantal Mouffe’nin radikal demokrasi yaklaşımına yakın bir perspektif benimsemiştir (Mouffe, 2018: 15-17). Bu bağlamda, CHP’nin laiklik temelli elitist yapısından sıyrılarak, halkın geniş kesimlerine hitap eden bir siyasi parti kimliğine evrilmesi amaçlanmıştır. Kılıçdaroğlu, bu ideolojik dönüşümle birlikte, sosyal devlet anlayışını güçlendirmek ve yoksulluk, işsizlik gibi toplumsal sorunlara öncelik vermek suretiyle partinin seçmen tabanını genişletmeyi hedeflemiştir (Kömürcü, 2011: 4). Ancak, bu dönüşüm sürecinde emekçi ve kent yoksullarını kapsama çabasına rağmen, seçim sonuçları henüz istenilen başarıyı göstermemiş; bu da popülist siyasetin CHP içinde henüz tam anlamıyla yerleşmediğini ortaya koymaktadır (Ciddi & Esen, 2014; Canyaş, 2015: 25-26).

Böylece, popülizm sol kesimin siyasi anlayışında daha somut örneklerle görünür hale gelmiştir. 2019 Mahalli İdareler Seçimleri süreci ve sonrasında, AK Parti’nin genel seçimlerde birinci çıkmasına rağmen büyükşehirlerin çoğunda CHP’nin kazanması, hem sağ-sol arasında popülizm tartışmalarını gündeme getirmiş hem de Türk Solu içerisinde farklı fraksiyonların popülizme yakınlaşmasına neden olmuştur (Fedayi ve Yıldırım, 2021: 109-110). Bu gelişmelerle birlikte, Kılıçdaroğlu liderliğinde CHP’nin kapısını açtığı popülist siyasal anlayış, Türk solu içinde giderek kabul görmeye başlamış ve gerekliliği konusunda ikna edici olmuştur.

CHP’nin popülist siyasete bu denli yaklaşma çabasının sebeplerinden biri, 2000’lerde Erdoğan liderliğindeki AK Parti’nin popülist siyaseti, bürokratik elit anlayışa sahip olan CHP karşısında üstün konuma getirmesidir (Aslan, 2019). Bu nedenle, 2010 yılında gerçekleşen ve milat olarak kabul edilen Kemal Kılıçdaroğlu’nun parti genel başkanlığına gelmesi, sadece bir genel başkan değişikliğinden öte bir dönüşümü ifade etmektedir. Parti liderinin değişimiyle birlikte, aynı zamanda bir ideolojik değişim de yaşanmıştır. Özellikle sol popülizm anlayışının öncülerinden Chantal Mouffe’nin “radikal demokrasi” kavramına yakın bir perspektife sahip “demokratikleşme” çağrıları bu dönüşümün önemli bir örneğini oluşturmaktadır (Mouffe, 2019: 51–67). Bugüne kadar laiklik temelli, bürokratik elitlerden oluşan ve halka daima “eğitilmesi gerekenler” olarak bakan CHP’nin siyasi anlayışında, daha kapsayıcı bir politika biçiminin gelişmesine yol açmıştır. Kılıçdaroğlu, 2010 yılında genel başkan olarak seçilmesiyle partiyi yalnızca yenilemeyi değil, aynı zamanda demokratikleşme, sosyal adalet ve yoksulluk gibi temel sorunları gözeterek iktidara taşımayı hedeflediğini ifade etmiştir (Kömürcü, 2011: 4)

Kılıçdaroğlu, “Yeni CHP” söylemi ile siyasal gündeme gelmiştir. “Yeni CHP” söylemi, Baykal dönemine ait milliyetçi eğilimler, AB karşıtlığı, Kürt sorununa karşı belirsiz tutum, yaşlı kadro yapısı, seçkinci yaklaşım ve kent yoksullarını geri plana iterek laik orta sınıfla birlikte var olma anlayışına yönelik eleştirilerden doğmuştur. Partinin geleneksel tutumlarında köklü değişiklikler yapılmış ve popülist ile plüralist anlayışların gereklilikleri doğrultusunda hareket edilmek istenmiştir. Kılıçdaroğlu’nun bu yaklaşımı, CHP liderliğindeki değişimin yalnızca lider değişimi değil, aynı zamanda ideolojik bir dönüşüm olduğunu ortaya koymaktadır (Uysal, 2011). Bu nedenle, Kılıçdaroğlu’nun partiyi 2011 seçim kampanyasında “Yeni CHP” ve “Herkes için CHP” sloganlarıyla konumlandırması, söz konusu değişimin somut bir göstergesidir.

Baykal ve Kılıçdaroğlu dönemleri, 2007 ve 2011 seçim bildirgeleri üzerinden karşılaştırıldığında, Kılıçdaroğlu döneminde CHP’nin özellikle AK Parti iktidarında artış gösteren işsizlik ve yoksulluğa vurgu yaptığı görülmektedir. Baykal döneminde ise, sosyal demokrasi kapsamında kimlik ve özgürlük anlayışları öne çıkmasına rağmen, 1995 seçiminden sonra bu kazanımların hayata geçirilmediği; bunun yerine partinin laiklik ve milliyetçilik vurgusuna ağırlık verdiği gözlemlenmektedir. Kılıçdaroğlu’nun CHP politikaları ise sosyal devlet anlayışı ve özgürlükçülüğü daha çok ön planda tutan, kapsayıcı ve kucaklayıcı politikalardan oluşmaktadır. Tüm toplum kesimlerine hitap etmeyi amaçlayan Kılıçdaroğlu,

CHP'nin ideolojik çerçevesini değiştirmeyi hedeflemektedir. Baykal döneminde parti tabanı, laiklik konusunda kaygıları olan kentli, orta ve üst sınıf gruplarından oluşurken, Kılıçdaroğlu döneminde bu tabana emekçi ve kent yoksullarının da dâhil edilmesi amaçlanmıştır. Ancak seçim sonuçları, Kılıçdaroğlu'nun parti tabanını genişletme yönündeki çabalarının henüz başarıya ulaşmadığını ortaya koymaktadır (Ciddi ve Esen, 2014; Canyaş, 2015: 26).

4. YENİ SOL ANLAYIŞTAN SOL POPÜLİST ANLAYIŞA: KÜRT SORUNUNUN CHP'DEKİ YERİ

Baykal dönemiyle birlikte parti siyasetinde daha merkezîyetçi bir anlayış ile laiklik vurgusu ön plana çıkmıştır. CHP, önceki politik yaklaşımını yeniden canlandırmakla birlikte, genel topluma hitap etmekten ziyade laik orta sınıf ve üst sınıfa yönelik bir dönüşüm geçirmiştir. Bu süreçte parti, geniş halk kesimlerinden çok belirli sosyal gruplara odaklanmayı tercih etmiştir. Böylece, başlangıçta sosyal demokrat anlayışı da bünyesinde barındıran ve “Yeni Sol” olarak adlandırılan siyasi anlayışta zamanla bir gerileme gözlemlenmiştir. Toplumun temel sorunlarından uzak kalması neticesinde, sağ popülist söyleme sahip partilerin bu boşluğu doldurması kaçınılmaz olmuştur. 2010 yılında gerçekleşen genel başkanlık değişikliğiyle birlikte, Kılıçdaroğlu'nun sağ popülist partilerin kazanmış olduğu toplum tabanını yeniden elde etme ve ulaşamadığı kesimlere erişme amacı güden bir siyasi yaklaşımı benimsediği görülmektedir (Çetinkaya, 2016: 120-121). Her ne kadar bu stratejide tam anlamıyla başarı sağlanamamış olsa da, özellikle İslami ve Kürt kimliklerine sahip toplum kesimleri için Baykal dönemindeki belirsiz tutumlara karşı bir tür “geri kazanım” politikası başlatıldığı söylenebilir. Bu bağlamda, Baykal ve Kılıçdaroğlu dönemlerinin Kürt sorunu konusundaki yaklaşımlarının farklılık arz ettiği görülmektedir (Şen ve Altın, 2019: 437).

1990'lı yıllarda Türk sol partilerinin politika çalışmalarında öne çıkan kimlik siyaseti, yeniden kurulan CHP'nin politikalarında da yer bulmuştur. Bu kapsamda, 1989 yılında SHP'nin Doğu Raporu, 1996 yılında CHP'nin Tunceli Raporu ve 1999 yılında CHP'nin Güneydoğu Raporu örnek gösterilebilir. Söz konusu raporlarla birlikte, sol kesimde Doğu bölgesine yönelik geleneksel tutum kırılarak, daha net ve kapsamlı çözüm önerilerinin geliştirilmesine öncülük edilmiştir. Genel olarak raporların içeriği; insan hakları ihlalleri, ekonomik geri kalmışlık, köy boşaltmaları, terör ve şiddet olayları, yoksulluk, eşitsizlik, yaygın işsizlik, eksik demokrasi, güvensizlik ve kimlik bunalımı gibi temel sorunlara odaklanmaktadır (Uludağ, 2019: 47-48). CHP'nin bu sorunlara yönelik yaklaşımı, hem Baykal dönemi içinde değişim göstermiş, hem de 2010'daki genel başkanlık değişikliğiyle parti siyaseti kapsamında farklı tutum ve stratejilerin geliştirilmesine öncülük etmiştir. Bu süreç, bir dönem “Kürt Sorunu” olarak adlandırılan meseleyi, zamanla “Doğu ve Güneydoğu Sorunu” olarak ifade etme biçiminden açıkça gözlemlenebilir (Aydın, 2014: 210). Dolayısıyla, her iki parti lideri dönemi farklı siyasi tutumları ve söylem farklılıklarını beraberinde getirmiştir.

1990'lı yıllarda artan şiddet olayları ve kimlik siyasetinin etkisiyle siyasal yaşamda giderek daha belirgin hale gelen “Kürt kimliği,” bu dönemde CHP'nin benimsediği yeni sol siyasi anlayışında yer buldu. Bu sorun, iki farklı perspektiften ele alındı: Uluslararası camiada daha çok insan hakları ve demokrasi sorunu olarak görülürken, devlet ise durumu terörün bastırılması ve gerekli güvenliğin sağlanması olarak değerlendirdi. Sosyal demokrasi anlayışının yeniden kurulan CHP üzerindeki etkisine bakıldığında, Kürt realitesinin tanınmasının zorunluluğu ve bu durumun insan haklarına aykırı, demokratik olmayan “düşük ölçekli” bir savaş hali olarak değerlendirilmesi dikkat çekmektedir (Karakaş, 2009: 31). Ancak CHP, bu durumu yalnızca insan hakları ihlali ve demokratik olmayan bir

süreç olarak görmemiş; aynı zamanda ulusal bütünlüğe yönelik bir tehdit olarak da ele almıştır (Ertürk, 2014: 288).

Baykal, 1990’lı yıllarda Ecevit’ten devraldığı “sosyal demokrat” anlayış temelinde siyasetini şekillendirmeye çalışmıştır. Bu dönemde Kürt realitesinin tanındığı ve çözüm önerilerine dair raporlar yayınlanmış olmakla birlikte, 2000’lere yaklaşılrken sağ-muhafazakar söylemlerin siyasal zeminde giderek güçlenmesiyle kimlik siyaseti tartışmaları geri planda kalmıştır (Uludağ, 2019: 47). Baykal dönemi boyunca çeşitli çalışmalar yapılmış ve raporlar sunulmuş olsa da, dönemin ideolojik değişimi ve siyasal ortamda bu tür söylemlerin zayıflaması nedeniyle CHP ile 1980 öncesi kadrosunu barındıran SHP, Kürt sorununa ilişkin başlangıçta yoğun bir şekilde eğilmiş olsa da bu alan üzerindeki vurgular azalmıştır. Ercan Karakaş’ın “Kürt Sorunu-Sosyal Demokratik Yaklaşımlar: CHP ve SHP’nin Kürt Sorunu Raporları” adlı çalışmasında, CHP ile SHP arasında ortak çalışmaların yapıldığı belirtilmiştir. Ancak, Karakaş’ın sıkça ifade ettiği üzere, iktidar ortağı ve koalisyon partisi konumunda olan CHP’nin bu konuda somut adımlar atmadığı vurgulanmıştır (Karakaş, 2009: 47).

Deniz Baykal, SHP-CHP bütünleşme protokolü töreninde yaptığı konuşmada, “Atatürk’ün kurduğu laik, demokratik cumhuriyetimizin temel ilke ve değerlerine yönelik saldırıların yoğunlaştığı, ulusal bütünlük ve can güvenliğine yönelik tehditlerin arttığı, insan onurunu ve haklarını koruyabilmenin, demokrasiyi yaşatabilmenin zor koşullarla karşı karşıya olduğu” günümüz Türkiye’sinde sosyal demokratların ve solun bütünlüğünün sağlanmasının, sorunların aşılmasının temel güvencesi olduğunu vurgulamış ve CHP’nin siyaset söyleminde laiklik odağının önemine işaret etmiştir (Dağıstanlı, 1998: 272-273). Ancak, aynı dönemde laikliğin karşısında İslamcılık, Sünnilik karşısında Alevilik ve Türk kimliği karşısında Kürt kimliği gibi yeni siyasi kimliklerin Türk siyasetinde öne çıkmaya başladığı görülmektedir (Çolak, 2006: 128). Baykal’ın siyasi anlayışının zamanla daha devletçi bir çizgiye kaymasının sebepleri arasında ise, siyasal İslamcılığın yükselişi ve PKK terör örgütünün etkinliğinin artması gösterilmektedir (Yeğen, 2009b: 889; Akkır, 2015: 79).

Yeni siyasi dönemde Kürt sorunu, demokrasi ve insan hakları perspektifinden ele alınırken, devletin bakışı ise bölgede artan terör olaylarının bastırılması ve güvenliğin sağlanması yönünde olmuştur. Küresel ölçekte güçlenen kimlik siyaseti ve bu kapsamlı dönüşüm sonucunda, Kürt muhalefeti daha kitlesel bir öneme ve görünür bir siyasi güce ulaşmıştır (Yeğen, 2009b: 189; Ertürk, 2014: 291). CHP açısından ise, Kürt sorunu büyük ölçüde ulusal bütünlüğe yönelik bir tehdit olarak algılanmış; bu durum partinin sosyal demokrat ilkelerden ziyade devletçi bir çizgiye yönelmesine neden olmuştur (Ertürk, 2014: 288). SHP ile yürütülen ortak çalışmalar sonrasında güçlenen devletçi ve üniter tutumlar, CHP kadrosunun Kürt sorunu konusunda sessizliğe bürünmesine ya da konuşulduğunda üniter devlet yapısının önceliklendirilmesine yol açmıştır; bu da Kürt sorununa ilişkin tartışmaların arka plana itilmesine sebep olmuştur.

Türk solundaki dönüşümle birlikte, toplumsal değişimi doğru analiz ederek bu dönüşüme uygun sosyal demokrat bir siyaset geliştirmek isteyen isimler, başlangıçta Baykal liderliğindeki CHP’de kendilerine yer bulmuşlardır. Ancak zamanla, bürokrasinin ön planda olduğu, geriye dönüş niteliği taşıyan ve daha merkeziyetçi bir anlayışla şekillenen bir CHP ortaya çıkmıştır (Ete, 2010: 9). Baykal dönemi, başlangıçta kazanılan Kürt seçmeni oylarının zamanla kaybedilmesine ve partinin giderek daha kapalı, belirli toplum kesimlerine hitap eden bir yapıya dönüşmesine neden olmuştur. Kılıçdaroğlu’nun genel başkanlığıyla başlayan yeni dönem ise Kürt seçmeni nezdinde yeniden bir ilgi ve umut uyandırmıştır (Ertürk, 2014: 103).

Kılıçdaroğlu’nun genel başkanlığa gelmesinin ardından, 2015 yılında yayımlanan “22 Soru 22 Cevap” başlıklı raporda Kürt sorununa ilişkin önemli değerlendirmelere yer verilmiştir. Raporda, SHP

ve CHP'nin daha önce yayımlamış olduğu raporlarda da ele alınan terör, anayasa, anadil ve insan hakları gibi temel konulara değinilmiştir. Kürt sorununda silahların yeniden gündeme gelmemesi gerektiği vurgulanarak, PKK terör örgütü üyelerinin topluma kazandırılması ve bu sürecin TBMM çatısı altında kurulacak "Toplumsal Mutabakat Komisyonu" ile gözetiminde faaliyet gösterecek "Ortak Akıl Heyeti" aracılığıyla takip edilmesi önerilmiştir. Ayrıca, siyasette dil yasağının kaldırılması gibi adımların atılması gerektiği belirtilerek, sorunun şiddet yoluyla değil, siyasi zeminde çözülmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir (CHP, 2015: 8-12). Raporda sunulan çözüm önerileri, SHP ve CHP'nin önceki raporlarındaki önerilere benzer olmakla birlikte, bu raporun içeriğinin iki önceki rapora kıyasla daha ılımlı ve radikal olmayan bir nitelik taşıdığı ifade edilmektedir.

Baykal döneminden farklı bir siyasal perspektif geliştirme gerekliliğiyle birlikte, Kılıçdaroğlu CHP'nin misyonunda önemli bir değişikliğe gitmiştir. 2010 öncesi statükoyu korumaya yönelik CHP misyonunun yerine, farklı toplumsal kesimlerle buluşmayı hedefleyen ve parti tabanını genişletmeyi amaçlayan bir misyon benimsenmiştir (Ete, 2010, 22). Bu nedenle, açıkça ifade edilmese de CHP'nin Kürt seçmenin desteğini kazanma yönünde bir çaba içinde olduğu ve politika çalışmalarında bu hassasiyeti dikkate aldığı görülmektedir. Bu bağlamda, Kılıçdaroğlu'nun siyasal kimliklerin temsil sorunları, Kürt sorunu ve dinin kamusal alandaki yeri gibi konular üzerinde çalışmalar yaparak, Baykal dönemindeki CHP'den farklı bir siyaset yürüttüğü ve "Yeni CHP" sloganını hayata geçirmeye çalıştığı söylenebilir. Özellikle Kılıçdaroğlu'nun sıkça dile getirdiği "cumhuriyeti demokrasi ile taçlandırmak" ifadesi, Kürt sorununu bir demokrasi meselesi olarak gören CHP açısından anlamlı bir çerçeve sunmaktadır.

Yaklaşık 13 yıllık Genel Başkanlık dönemi boyunca, Kılıçdaroğlu'nun Kürt ve diğer kimlikler açısından kayda değer bir ilerleme sağlayamadığı söylenebilir. Kılıçdaroğlu, parti içindeki farklı görüşlerin bir arada tutulmasına odaklanmış ve kesin bir pozisyonundan ziyade çoğulculuğu ön plana çıkaran bir politika benimsemiştir. Sol popülist anlayış çerçevesinde, daha çok radikal demokrasi ve çoğulcu bir perspektifle Kürt sorununa yaklaşmıştır. 2010 yılında gerçekleşen liderlik değişimiyle birlikte parti stratejisinde de önemli bir dönüşüm yaşanmış; Kürt hareketini ötekileştiren milliyetçi söylem ve askeri vesayetin yerini, cumhuriyet ilkesinin demokrasi ile "taçlandırılması" ve daha önce ötekileştirilen muhafazakar kesimle uzlaşmayı hedefleyen bir CHP stratejisi almıştır (Şen, 2019: 437).

AK Parti iktidarı döneminde toplumun belirli kesimlerinin sorunlarına yabancılaşması, CHP'nin kent yoksulları, Alevi ve Kürt kimlikleri gibi farklı toplumsal kesimleri parti bünyesine dahil etmesinin, kaybedilen birçok oyun geri kazanılmasına katkı sağladığı düşünülmektedir. Bu bağlamda, 2019 yerel seçimlerinde CHP'nin bazı büyükşehirleri kazanması bu stratejinin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Ancak Kürt sorunu gibi hassas konularda somut politika önerileri geliştirilmemesinin temel nedeni, CHP'nin toplumsal tabanında kırılma yaratacak adımlardan kaçınma eğiliminde olmasıdır (Kömürcü, 2011: 5). Bu durum, ideolojik bir dönüşümden çok, parti örgütünün temelini oluşturan tabanın kaybedilmesi riskinin göze alınmamasıyla ilişkilendirilebilir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren CHP'nin kurucu kadrolarında bürokratik ve askeri elitlerin etkin bir konumda olduğu görülmektedir. Bu yapı, parti içinde farklı ideolojik yaklaşımlar denense de, yıkılması mümkün olmayan ve her dönemde kendini güçlü biçimde hissettiren bir yapısal unsur olarak varlığını sürdürmüştür. Baykal ve Kılıçdaroğlu dönemlerine ayrılan CHP Genel Başkanlık değişim süreçlerinde de, bu elit yapı korunmaya çalışılmıştır. Bu nedenle, parti politikalarında öne çıkan sosyal demokrat ve sol popülist anlayışların, belli bir noktada bu yapısal elitizmle karşı karşıya geldiği

gözlemlenmektedir.

Kürt sorunu olarak tanımlanan ve aslında Kürt realitesinin tanınmasına dayanan siyasi tartışmalar, CHP bünyesinde hem ideolojik farklılıklar hem de genel başkanların tutumları doğrultusunda çeşitli çalışmaların yürütülmesine neden olmuştur. Baykal dönemi CHP’inde, başlangıçta somut adımlar ve raporlar hazırlanmış olsa da, zamanla bu yaklaşımın gerilemeye başladığı görülmektedir. SHP ile ortak yürütülen çalışmaların uygulamada yetersiz kalması ve Kürt realitesinin tanınmasına dair söylemlerin parti içinde daha az görünür hale gelmesi bu sürecin belirleyici unsurlarıdır. Bu durum, parti içindeki “kilit kadro” olarak nitelendirilebilecek grubun, Kürt meselesini üniter devlet yapısına yönelik bir tehdit olarak algılamasından kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak, Kürt sorunu, kimlik ve demokratik haklar meselesi olmaktan ziyade giderek bir güvenlik sorunu olarak görülmüş ve bu perspektifle politikalar geliştirilmek istenmiştir.

Kılıçdaroğlu dönemi, Baykal’ın keskin merkezîyetçi ve devletçi siyaset anlayışının yol açtığı oy kayıplarına bir yanıt olarak şekillenmiştir. Bu bağlamda, Kılıçdaroğlu’nun CHP’yi sadece üst-orta sınıf seçmene hitap eden bir parti olmaktan çıkarıp, sağ popülist partilerin kaybetmeye başladığı geniş seçmen kitlelerine açma hedefi ön plana çıkmıştır. Genel Başkanlık değişimi sonrası ortaya çıkan “Yeni CHP” sloganı, resmi olarak net bir şekilde tanımlanmamış olsa da, sol popülist siyasi söylemin ve çoğulcu, kapsayıcı politika yaklaşımlarının CHP içinde yükseldiğinin işaretleri olarak değerlendirilebilir.

Özellikle 2015 yılında yayınlanan “22 Soru 22 Cevap” raporunda Kılıçdaroğlu’nun, zamanında küstürülen Kürt seçmenin geri kazanılması yönünde bir siyasi irade ortaya koyduğu görülmektedir. Son dönem genel seçimlerinde, özellikle Ankara ve İstanbul gibi büyükşehirlerde Kürt seçmenin belirleyici bir rol oynadığı gözlemlenmiştir. Bu süreçte Kürt sorunu, devletin güvenlik odaklı yaklaşımından farklı olarak, sosyal ve kültürel boyutlarıyla ele alınmaya başlanmıştır.

Kılıçdaroğlu’nun CHP Genel Başkanlığı sürecinde, Kürt seçmenler arasında partinin yeniden bir ilgi odağı haline gelmesi sağlanmıştır. Kucaklayıcı ve kapsayıcı bir siyaset yürütme hedefiyle, farklı kimliklerin ifade edilmesine öncülük etmeyi amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, hem parti içindeki farklı görüş ve grupların bir arada tutulmasına hem de CHP’nin tarihsel olarak ulaşamadığı seçmen kesimlerine erişmesine imkan vermektedir. Böylece Kürt sorunu, yalnızca kimlik temelli bir mesele olmaktan çıkarılarak, Kürt realitesinin tanınması ve çok boyutlu bir sosyal-politik sorun olarak ele alınması yönünde önemli bir paradigma değişikliği hedeflenmektedir.

Aynı parti bünyesinde Kürt sorununa ilişkin cevap aranan meseleler, dönemin toplumsal sorunlara bakış açısına göre farklılık göstermiştir. Baykal döneminde giderek daha üniter bir çizgiye evrilen siyaset anlayışı, Kürt sorununu büyük ölçüde “güvenlik sorunu” olarak tanımlamaya yönelmiştir. Buna karşın, Kılıçdaroğlu’nun sol popülist yaklaşımlardan etkilenmesiyle, Kürt sorunu bir “toplumsal sorun” olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, her iki genel başkanın Kürt realitesini tanıma ve bu konuda geliştirdikleri siyasi perspektifin birbirinden ayrıldığı açıktır.

Kürt sorununun yalnızca bölgesel bir mesele olarak görülmesi, sorunun kapsamlı şekilde kavranmasını engellemiştir. İncelediğimiz iki farklı genel başkanlık döneminde de, Kürt sorununun diğer siyasi partilerin yerel siyasetlerini de etkilediği gözlemlenmiştir. Bu nedenle, farklı çalışmalar yapılmasına rağmen, sorunun tam anlamıyla tanımlanamaması ve çözüme kavuşturulamamasının temelinde, meseleye dar ve tek boyutlu bir perspektiften yaklaşılması yatmaktadır. Kürt sorununun bölgesel boyutunun ötesinde; kültürel, siyasal ve toplumsal dinamikleriyle ele alınması, sorunun çözümünde somut ve kalıcı adımlar atılabilmesi açısından kritik öneme sahiptir.

||Beyan ve Açıklamalar/Disclosure Statements ||

Beyan	Bu çalışmanın yazarı, Bilgi Dergisi'nce beyan edilen araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduğunu beyan etmektedir
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Disclosure	The author confirms that his work complies with the principles of research and publication ethics announced by Bilgi
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support

Kaynakça

- Anadolu Ajansı. (2020, Mart 20). Mustafa Kemal'in AA'nın kuruluşuna işaret ettiği telgraf. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/kurumsal-haberler/mustafa-kemalin-aanin-kurulusuna-isaret-ettileri-telgraf/1443961>
- Acar, E. (2017). Neoliberalizm ve sosyal refah devleti ekseninde üçüncü yol yaklaşımı. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 248–263.
- Ahmedi, İ. (2024). The intellectual justification of sovereign power: Representations of the Kurds in Turkish scholarship. *Critical Policy Studies*, 18(2), 1–21. <https://doi.org/10.1080/19460171.2024.2364206>
- Akkır, R. (2015). Baykal dönemi Cumhuriyet Halk Partisi'nin din politikasının parametreleri. *PESA International Journal of Social Studies*, 1(2), 76–87.
- Akkurt, M. (2019). 1961–1971 yılları arasında Türkiye'de Kürtçülük. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (42), 323–340. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/932326>
- Alpman, P. S. (2013). Hep “yeni bir CHP yaratmak”. *Birikim*, 287, 31–38.
- Aslan, A. (2019). Popülist CHP. *SETA*. <https://www.setav.org/populist-chp/>
- Aslan, M. (2018). Osmanlı Devleti'nin yıkılışı, Millî Mücadele ve erken Cumhuriyet dönemlerinde Kürtler. *Iğdır Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3, 31–52. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdiriibf/issue/65771/1026988>
- Aydın, N. (2014). Kürt sorunu: Algı ve olgu. Google Books. <https://play.google.com/books/reader?id=cz5KDwAAQBAJ&pg=GBS.PA11&hl=tr>
- Baykal, D. (1994). Sunuş. In *Cumhuriyet Halk Partisi programı: Yeni hedefler yeni Türkiye*. İstanbul.
- Bezci, B. (2022, Kasım 26). HDP'nin siyasal açmazları. *Sabah*. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/bunyamin-bezci/2022/11/26/hdpnin-siyasal-acmazlari>
- Birgen, M. (2017). *İttihat ve Terakki'de on sene* (Z. Arıkan, Haz.). Kitap Yayınevi.
- Bora, T. (2019, Aralık 1). Sol popülizm (I). *Birikim*. <https://birikimdergisi.com/haftalik/9586/sol-populizm-i>
- Canyaş, O. (2015). CHP'nin sosyal demokrasi serüveni. *Alternatif Politika*, 7(1), 5–31.
- Cem, İ. (2011). *Türkiye'de sosyal demokrasi: Engeller ve çözümler* (1. baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- CHP. (1995). CHP Tüzüğü. https://content.chp.org.tr/file/chp_tuzuk_10_03_2018.pdf
- CHP. (2007). Cumhuriyet Halk Partisi Pusula'07: 2007 Seçim Bildirgesi. <https://chp.org.tr/yayin/2007-secim-bildirgesi/Open>
- CHP. (2011). *Özgürlüğün ve umudun ülkesi. Herkesin Türkiye'si: 2011 Seçim Bildirgesi*. <https://chp.org.tr/yayin/2011-secim-bildirgesi/Open>
- CHP. (2015). *CHP'nin 2015 yılında '22 Soru 22 Cevap': CHP'nin Kürt sorununa bakışı, çözüm çerçevesi*. <https://chp.org.tr/yayin/chpnin-turkiyenin-kurt-sorununa-bakisi-cozum-cercevesi-22-soru->

[22-cevap/Open](#)

- Ciddi, S., & Esen, B. (2014). Turkey's Republican People's Party: Politics of opposition under a dominant party system. *Turkish Studies*, 15(3), 419–441.
- Çetinkaya, E. (2016). Deniz Baykal ile Kemal Kılıçdaroğlu'nun liderlik yaklaşımları kapsamında karşılaştırmalı analizi. In N. Akıncı (Ed.), *International Turgut Özal Congress on Business, Economics and Political Science (INTOCBEPS) Proceedings E-Book I: Political Science and International Relations* (pp. 108–124). Turgut Özal University. https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/64925036/intocbeps_II_Nurettin_AKINCI_294.pdf
- Çolak, Y. (2006). 1990'lı yıllar Türkiye'sinde Yeni-Osmanlılık ve kültürel çoğulculuk tartışmaları. *Doğu-Batı*, 38, 125–145.
- Dağıstanlı, F. (1998). Sosyal demokratlar. Bilgi Yayınevi.
- Erdoğan, M., & Coşkun, V. (2009). Türkiye'nin Kürt meselesi. *Liberal Düşünce*, 50, 7–18.
- Erdoğan, N. (1998). Demokratik soldan devrimci yola: 1970'lerde sol popülizm üzerine notlar. *Toplum ve Bilim*, 78, 22–37.
- Ertürk, D. (2014). *Güneydoğuda CHP algısı*. Gündoğan Yayınları.
- Ete, H. (2010). CHP'deki değişim: Lider değişimi mi, siyaset değişimi mi? *SETA Analiz*, 22, 1–28.
- Fedayi, C., & Yıldırım, O. (2021). Türk solunun popülizm ile imtihanı. *Muhafazakar Düşünce*, 17(61), 94–114.
- Giddens, A. (2000). *Üçüncü yol: Sosyal demokrasinin yeniden dirilişi* (Çev. E. Aksoy). Birey Yayıncılık. (Orijinal eser 1998'de yayımlanmıştır)
- Gökarp, B. (2022). Tek parti döneminde Türk kimliğinin inşası ve kurumsallaşması. A. Yazar (Ed.), *Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye (1923–1950): Disiplinlerarası Bir Bakış* (ss. 133–145). Nobel Akademik Yayıncılık. <https://www.nobelyayin.com/dosyalar/kitap/erken-cumhuriyet-doneminde-turkiye-1923-1950-2022.pdf>
- Gürgen, M. K. (2012). Neoliberal politikalar üzerinde kimlik politikalarının ideolojik işlevi: Ana-akım söylemin eleştirel bir değerlendirmesi. *Toplum ve Demokrasi*, 6(13–14), 1–24.
- Karakaş, E. (2009). *Kürt sorunu - Sosyal demokratik yaklaşımlar: CHP ve SHP'nin Kürt sorunu raporları*. Kalkedon Yayınları.
- Karpat, K. (2017). *Türk Siyasi Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi* (Yedinci Baskı), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kömürcü, D. (2011). Kılıçdaroğlu sonrası CHP. *İktisat*, 515–516, 37–47.
- Kumbaracıbaşı, A. C. (2014). Cumhuriyet Halk Partisi oylarının birikimli düzey analizi ve Türkiye'de merkez solun seçim coğrafyasının incelenmesi. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(4), 59–92.
- Kurubaş, E. (2008). Etnik grup-devlet ilişkilerinin sorunsallaşması ve aktör tutumlarındaki açmazlar: Türkiye'deki Kürt sorunu örneği. *Liberal Düşünce*, (50), 19–53.
- Mouffe, C. (2019). *Sol popülizm* (A. Yanık, Çev.). İletişim Yayıncılık. (Orijinal eser 2018'de yayımlanmıştır)
- Okur, M. (2005). Millî Mücadele yıllarında ayrılıkçılık: Kürt girişimlerine karşı Doğu vilayetlerinden Meclis-i Mebusan'a ve TBMM'ye gönderilen protesto telgrafları. *Atatürk Dergisi*, 4(4), 91–109.
- Onay, A. (2016). Türkiye'deki Kürt ayaklanmaları ve Kürt ulusçuluğunun oluşum ve gelişimine etkileri [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi].
- Örmeci, O. (2017, Nisan 27). Sosyal demokrasinin temel ilkeleri ve önemli düşünürleri. *Politika Akademisi*. <http://politikaakademisi.org/2017/04/27/sosyal-demokrasinin-temel-ilkeleri-ve-onemli-dusunurleri/>
- Özbudun, E. (2003). *Çağdaş Türk politikası: Demokratik pekişmenin önündeki engeller* (A. R. Usul, Çev.). Doğan Kitap.
- Politika Akademisi. (2019, Mart 5). Tek Parti Dönemi CHP'sinin 1923-1940 Döneminde Kürt Kimliğine Bakışı. <https://politikaakademisi.org/2019/03/05/tek-parti-donemi-chpsinin-1923-1940-doneminde-bakisi>

[kurt-kimligine-bakisi/](#)

- Şen, A., & Yenigün Altın, Ş. (2019). Sosyal demokrasiden yeni sağa CHP'nin söylemsel dönüşümü: Bir siyasal söylem çözümlemesi denemesi. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3), 434–461.
- Turan, İ. (2006). Old soldiers never die: The Republican People's Party of Turkey. *South European Society and Politics*, 11, 559–578.
- Turan, Ö. (2020). Türkiye'de Kürtçü sol (1968–1984) (Yayınlanmış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). İstanbul Üniversitesi. <https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/TEZ/ET002589.pdf>
- Uludağ, Ş. (2019). 1960'tan günümüze CHP'nin Kürt kimliği siyaseti üzerine bir inceleme (Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi). Akdeniz Üniversitesi Akademik Arşiv. <http://acikerisim.akdeniz.edu.tr/xmlui/handle/123456789/4688>
- Uysal, A. (2011). Continuity and rupture: The “New CHP” or what has changed in the CHP? *Insight Turkey*, 13(4), 129–146.
- Üste, N. (2014). Wilson İlkeleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'na etkileri. *Uluslararası Tarih Dergisi*, 6(12), 35-48. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/200498>
- Yanık, A. (2018). Murat Belge ile popülizm üzerine söyleşi: ‘Popülist olmayalım ama popüler olmayı da bilelim’. *Birikim*, 353, 45–53.
- Yeğen, M. (1999a). Devlet söyleminde Kürt sorunu. İletişim Yayınları.
- Yeğen, M. (2009b). Türk milliyetçiliği ve Kürt sorunu. In T. Bora (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce: Milliyetçilik* (ss. 103–120). İletişim Yayınları.
- Yücel, G. (2020). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İdeolojik Terkibinde Üç Tarz-ı Siyaset: Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük. *Akademik Hassasiyetler*, 7(14), 493-518.